

2023

Valentina Bujilova • Eftiniya Sürma • Anatoliy Milkov

Gagauz dili

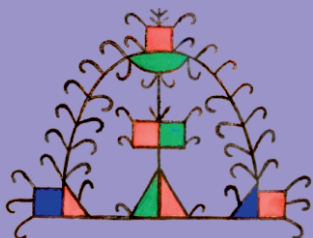
НОВА
УКРАЇНЬСКА
ШКОЛА

Гагаузька мова

Валентина Бужилова
Єфтинія Сюрма
Анатолій Мілков

6 klas

6
klas

Gagauz dili

Valentina Bujilova
Eftiniya Sürma
Anatoliy Milkov

**Валентина Бужилова, Єфтинія Сюрма,
Анатолій Мілков**

Гагаузька мова

підручник для 6 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

**Valentina Bujilova, Eftiniya Sürma,
Anatoliy Milkov**

Gagauz dili

cümnä orta üüretmäk kurumnarı
için 6-cı klaslara deyni üürenmäk kiyadı

Чернівці
МПП «Букрек»
2023

УДК 811.163(075.3)

Б 90

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України
від 08.03.2023 р. № 254)*

Зареєстровано в Каталозі надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам за № 3.0097-2023

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Підручник розроблено відповідно до модельної навчальної програми «Гагаузька мова. 5-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Мілков А.М., Кіор І.Ф.)

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

- – Teoriya materialları (Теоретичний матеріал)
- – İş çiftlerdä (Робота в парах)
- – İş grupalarda (Робота в групах)
- – Söz kulturası (Культура мовлення)
- – Yaradêriz! (Творимо!)
- – Yazêriz! (Пишемо)
- – Proekt işi (Проектна робота)
- – Laf sandıcaa (Скринька слів)
- – Ek daavaları işä (Додаткові завдання до вправи)

Бужилова В. М., Сюрма Є. П., Мілков А. М.

Б 90

Гагаузька мова: підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Чернівці: Букрек, 2023. 196 с : іл.

ISBN 978-966-997-170-8

УДК 811.163(075.3)

Bujilova V. M., Sürma E.P., Milkov A. M.

Б 90

Gagauz dili: cümnä orta üüretmâk kurumnarı için 6-cı klaslara deyni üürenmâk kiyadı. Çernovtı: Bukrek, 2023. 196 s.: res.

ISBN 978-966-997-170-8

УДК 811.163(075.3)

© Бужилова В. М., Сюрма Є. П.,
Мілков А. М., 2023
© МПП«Букрек», 2023

ISBN 978-966-997-170-8

Giriş. Вступ

Ş1. GAGAUZ DİLİNİN GÖZELLİİ HEM ZENGİNNİİ КРАСА ТА БАГАТСТВО ГАГАУЗЬКОЇ МОВИ

1. Seslä, sora oku peeti. Neylän avtor yaraştırêr ana dilini?

*Bu dildä lafedärdi anam,
Sızıntı o – en pak çöşmedän.
Akılım o, canım, düş gütmäm,
O türkü en sesli bülbüldän...*

*Lafları – damnalar sucaazdan,
Bol, diri, diveç akıntıdan.
Evelki, geler dedemizdän,
Ama genç olacek her zaman*

* DÜŞÜNELİM!

- Neçin bütün dünnää zenginniklerin içindä dil sayılêr en paalı kıymet?
- Neçin gagauz dilini bal tatlısınnan uydurêrlar?
- Neçin ana dilini düşer bilmää hem korumaa?
- Nedir ana dili senin için?

kıymet – скарб

* Uydur lafları „Laf sandıcaandan” gagauz hem ukrain dillerindä.

bülbül

sızıntı

akıntı

düş gütmäk

соловейко

мрія

джерело

течія

2. İş grupalarda. I. Okuyun tekstleri. Düşünüp cevaplayın soruşlara.

1-ci grupa

Gagauz dilinin gözelli

Gagauz dili herbirinä açılêr kendi güzelliinnän ozaman, açan var derin hem çetin baalantı dilin hem insanın arasında. Açan var baalantı kişinin hem halkın arasında. Bu baalantıyı tutêr sade bir iş – o sevgi, sevgi hem saygı halkına, dilinä, dedenä, ana topraana.

Herbir halkın literaturasında var peetçilär hem yazıcılar, angıları derin duyêrlar bu sevgiyi. Onnar annadêrlar okuyucuya bu sevgiyi sözün yardımınnan peetlerdä, annatmalarda, türlü yaratmalarda. İşidiniz...

Başçalar kokêrlar zambaa,
Güüsündä da – erimäk,
Ama brak, ona dokunma,
Kindä yok titiremäk.

Dmitri Kara Çoban

**Nezaman gagauz dili açılêr kendi güzelliinnän insana?
Yardımnınnan okuyucular derin duyêrlar sevgiyi kendi ana
dilinä? Dmitri Kara Çobanın peet sözleri neyi annadêr?*

2-cü grupa

Käämil bizim dilimiz

Kıymetli bizim dilimiz, käämil.
Tenä-tenä, seslär düzer lafi, laflar –
cümleyi-fikiri, ayırı-ayırı fikirlär da –
insanın sözünü.

Paalılı herbir lafin – zümrüt, sedef,
altın, yahont taşların yalabık kıymeti.
Yaklaş lafa, kuşkuylan siiret, annamaa
savaş onu, canınnan duymaa. Laf diri,
o soluyêr, o da bir can. O – senin ii
dostun, o seni korumaa neetlener.

Herbir lafçaaz – şılak sızıntısı, ama herbirinin var kendi
tekrarlanmaz rengi, benizi, boyası... Titireder, üreeni oynadêr
o benizlär, güneştä sabaalenki çii paklına benzeerlär.

Seslän laflara – da onnar başlayacak annatmaa
şaşılacak işleri...

Yavaş deniz, üüsek yıldız, kır çiçecii, çayırdä semiz ot,
göl saazı, çöşmä sucaazı, eski köprü, yaşlı meşä, ilin lüzgär,
bulut avazı – onnar da danışêr sana, körpä dostum, seslän...

Peet lafımız da nekadar kıvrak hem gercik... Okuyunuz...

ЗДИВОВАНИ КВІТИ

Сю ніч зорі чомусь колючі,
Як налякані їжачки.
Сю ніч сойка кричала в кручі,

ŞAŞMIŞ ÇİÇEKLÄR

Bu gecä tikenni yıldızlar,
Nică pek gücenik kirpilär.
Bu gecä baardılar bülbüllär,

Сю ніч ворон сказав: "Апчхи!"
Сю ніч квітка питала квітку:
– Що ж це робиться, поясни?
Тільки вчора було ще влітку,
А сьогодні вже восени!

Kara gargalar ansırdılar!
Bu gecä şaştılar çiçeklär,
Sordular: – Ne oldu erdä?
Dün açardı altıncıklar,
Büün kışa açıldı perdä!

Lina Kostenko

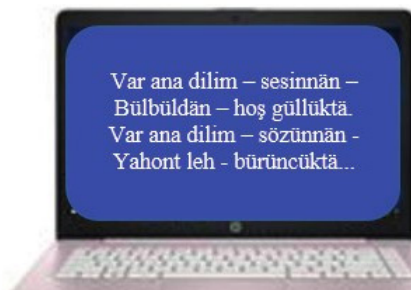
Valentina Bujilova

✳ *Neçin bizim dilimiz käämil bir dil? Annadın, nesoy yazdırılı suuk gelmesi peetlerdä? Neylän ayırılêr ukrain hem gagauz dilindä sıralar? Açıklayın peetin öz fikirini. Nesoy siz görersiniz güzün birdän gelmesini, nezaman bu olêr Bucakta?*

II. Okuyun peeti 2-ci resimdä. Dilin angı kalitesini gösterer peet? 1-ci resimin daavasını yapın, gösterip beş sebep, neylän meraklı bizim dilimiz, neçin läázım onu üürenmää.

1-ci resim

2-ci resim

Yardım materialı. Unikal bir dil. Türk dillerin aylesinin bir azası. Türk dillerindä lafeder yakın 300 milion kişi bütün dünnedä. Gagauz dili pek yakın krım tatar, türk, azerbaycan, turkmen dillerinä. Bizim dedelerimizin dili, zengin istoriyasınnan. Sesli, şıralı hem melodiyalı. Onda yazılı gözäl peetlär hem türkülär. Genişleder bakışımızı dünneyä. Yardım eder saygıylan davranmaa insannara türlü milletlerdän hem devletlerdän. Zengin kulturanın bir önemni payı.

III. 🗑️ Yaradêrız! Çevirin ukrain dilinä. Annadın, nesoy annêrsınız bu sözleri? Angı tema baalêr bu söleyişleri bireri? Sayêrsınız mı siz, ani söleyişlär zengin neder sözü?

Kim utanêr ana dilindän, o kendindän utanêr. Biz o soydanız, angısı sever ana dilini. Kuş belli tüüyündän, insan – sözündän. Nesoy fikirlerin, osoy da sözlerin. Kısadan sölä, ama annayışlı olsun. Lafın – kısa hem kırnacık, onun için – yalpak, gercik.

3. I. Yazın söyleyişleri. Hazırlanın açmaa onnarın maanalarını.

- Kim meraklanêr bilgiylän, onun yok işi can sıkıntısınnan.
- Kim küçüklüündän üürener, o bilmeer ihtârlıkta açlı.
- Bilgi ekmek istämeer, bilgi ekmek verer.

II. Okuyun gagauz halk bilmeycelerini. Uydurun cevaplarlan. Nesoy süretlär kullanmış halk, kurarkan herbir bilmeyceyi? Nesoy demekli dil kolaylıkları yardım eder saklamaa predmeti bilmeyceyä? Ne o metafora?

1. Er altında kum kaynar. 2. Uzun-uzun yatarlar, ot içindä buzaalar. 3. Var bir kızçaazım, köşedän-köşeyä gezer. 4. Beş kardaş aul örer. 5. Ellän ekerim, dillän biçirim. 6. Adam daatmış bir küüyü bir parmaklan. 7. Adamdan üüsek, tauktan alçak. 8. Biyaz deniz – kara balık, bunu bilenä – saalık. 9. Ak pak yımirtamıysın? Saklı çukurdamıysın? Kız, gelin gitti çiidemä, sän taa buradamıysın? 10. Alçacık, dallı, imeesi ballı. 11. Gecä-gündüz örüyer, ne su içer, ne iyer. 12. Adam gider – o da gider, adam durêr – o da durêr. 13. Allaa yapar yapısını, demir açar kapusunu. 14. Altı kardaş biri-birini koolêr, biri-birini etiştirämeer. 15. Baalêrsın – gezer, çözersin – durêr.

Cuvap:

1. Karımcalık. 2. Süpürgä. 3. Hıyar. 4. Çarık. 5. Saat. 6. Kiyat hem bukvalar. 7. Kaar. 8. Karımcalık. 9. Kalpak. 10. Dermen kanatları. 11. Karpuz. 12. Çilek. 13. Gölge. 14. Beş şiş. 15. Yazı.

Ş2. TEKRARLAMAK

Повторення

GETİRELİM AKLİMIZA. Neyä deniler cümlä? Neylän başkalanêr cümlä hem lafbirleşmesi?

1. Okuyun pildayı. I. Hazırlanın vermää cevapları soruşlara.

- Kimmiş o Ksanf? Neyi almış satın panayırdä Ezop? Neçin?
- Kayılsınız mı siz Ezoplan? Cuvabınızı argumentläyin.

EN PAALI HEM EN UCUZ

Evelki anılmış filosofun Ksanfın varmış kulu, adıymış – Ezop. Onnar çok kerä yarışarmışlar, kim çıkacak taa aarif fikirli. Ensärmış her zaman Ezop, makar ki kulmuş.

Bir gün zengin **Ksanf çaarêr** evinä musaafirleri. **O yollêr** Ezopu panayıra da izin verer alsın satın hem pişirsın

en prost, en ucuz işi hem en islää, en paalı işi, ani var dünnedä.

Ezop gider panayıra da alêr satın dil. İlk gün o koyêr sofraya türlü imekleri, angılarını hazırlamışlar aşçılar dildän: kaynanmış, kaurulmuş, fırında pişmiş. Ksanf sormuş:

– Neçin sän bütün gün doyurêrsın bizi sade dil imeklerinän? Ezop bölä cuvaplamış çorbacısına hem musaafirlerä:

– Bana izin verdilär pişirmää en prost işi, ani var dünnedä. Var mı bişey, taa prost dildän?

Dillän insan kavga eder, yalandırêr, dillän yıkêrlar kasabaları, bütün devletleri dä, dillän insannar duşman olêrlar biri-birinä. Dil getirer yaşamaya kahr hem fenalık. Var mı bişey, taa prost dildän? Dil – en ucuz iş.

Üfkelener Ksanf da söleer:

– Ozaman sabaa koy sofraya en islää işi, ani var dünnedä. Ertesi günü Ezop genä koyêr sofraya pişirilmiş dildän imekleri. Şaşmışlar musaafirlär hem çorbacısı. Ksanf sorêr:

– Neçin büün da dil? Sän dedin, ani dil – en prost işmiş dünnedä!

– Neçin ani, – deer Ezop, – Siz izin verdiniz hazırlamaa en islää imeeyi. Var mı bişey, taa ii dildän, özelliklä, filosoflara deyni! *Dillän biz annaşêrız, kurêrız kanunnarı, lafederiz, göstereriz kendi aarif fikirlerimizi.* Dilin yardımınnan biz üüreneriz, alêrız eni bilgileri, koyêrız soruşları, kablederiz cuvapları. Dillän selännaşêrız, sözleşeriz, uzlaşêrız, yardımcı olêrız biri-birimizä. Dillän düzüler kasabalar, devletlär, ilerleer kultura. Düşünerim, yok bişey, taa ii dildän! Dil – en paalı iş!

✳*Neçin koyu renklän nışannı laflar diil lafbirleşmesi? İnandırın.*

Hesaba alın! Subyekt hem predikat – cümlä, ama diil lafbirleşmesi.

✳*Tekstin cümlelerindän çıkarın da yazın üçär lafbirleşmesi. Yapın onnarın sintaksis analizini örnää görä:*

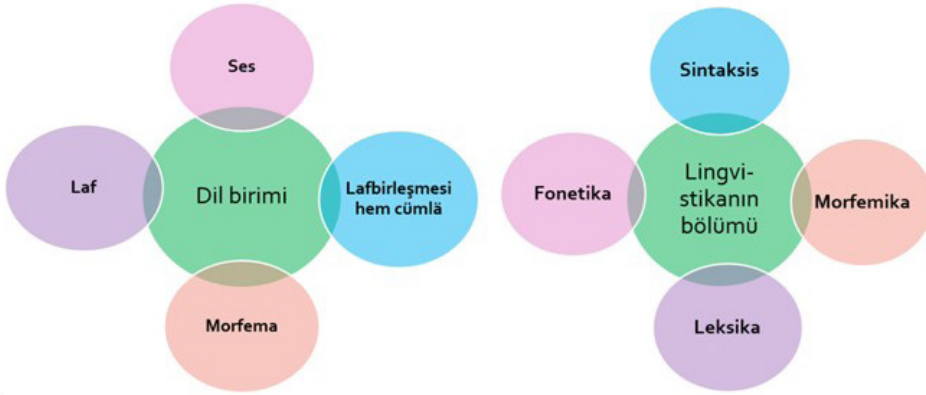
Örnek. Zengin Ksanf

II. Bulun tekstin içində birär annatma, soruş hem izin cümlä. İnandırın, ani onnar – cümlä. Ne o şaşma cümlä? Bulun teksttä şaşma cümleleri.

III. Belirtili cümleyi yazın, yapın onun sintaksis analizini. (Parantezalarda yazın:

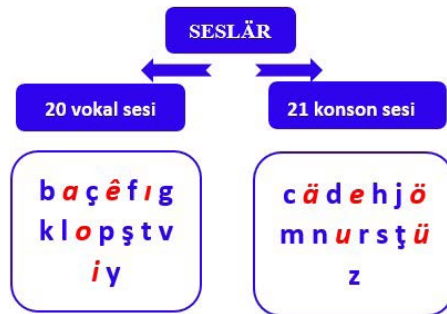
1. İçindeki maanasına görə, nesoy bu cümlä? (annatma, soruş yada izin);

2. İntonaşiyasına görə (şaşma yada diil); 3. İkincili paylarına görə dar yada geniş).

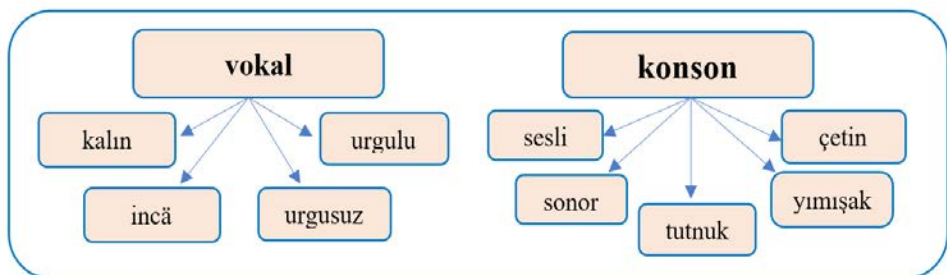

2.1. GETİRELİM AKLIMIZA. Kaç bukvdan kurulu gagauz dilinin alfabeti? Sıralayın gagauz alfabesinin bukvalarını.

RESİMNI GAGAUZ ALFABETİ			
Aa	Ää	Bb	Cc
Çç	Dd	Ee	Êê
Ff	Gg	Hh	Iı
İi	Jj	Kk	Ll
Mm	Nn	Oo	Öö
Pp	Rr	Ss	Şş
Tt	ŤŤ	Uu	Üü
Vv	Yy	Zz	

- Kaç vokal sesi var gagauz dilindä?
- Sıralayın kalın vokalları. Laflar örneklerini verin.
- Sıralayın incä vokalları. Örneklerdä gösterin.
- Sıralayın uzun vokalları.

II. 🔑 Oyun anatarlan „Topla söleyişi“. Söleyişlerdä lafların etişmeyän bukvalarını koyun. Sıradan yazdıınızda onnari okuyacınız cuvabı-söleyişi.

... ..lemin tauu kaaz görünärmiş. Göze...lik dünneyi kurtarar. Zaam...tlän kıs...et kol-kola gezerlär. Esk... dost, ...icä kardaş. Az ol...un da ...z ol...un. Edinecän zan... ..t – olacan kanaat. Dü... näyi güneş ay...ınnêr, ins...nı – bilgi. Adam dostsuz, nicä evpusuz. Av...amk... üf...eyi sabaaya brak, avşamkı işi sabaaya brakma. Bir taştan duvar az. Boş l...f torbaya girmäz.

🔑 Anatar. Yazılı lafların ilk bukvalarını çizin. Eer yazılarınız dooruysa, ilk bukvalardan okuyabilirsiniz bir gagauz küüyün adını.

* Cuvap oyuna anatarlan (iş 2. II.): Kurçu.

GETİRELİM AKLIMIZA. Dilin angı bölümü üürener lafı hem onun leksika maanasını?

"Söz kulturası" rubrikasinnan tanışın. Laflarlan hem bölünmüz lafbirleşmelerinnän kurun birär cümlä.

🌸 Söz kulturası. Zenginnet dilini!

Çin-sabaalen – erken sabaalen.

Kuşluk saadı – sabaa hem üülen arası.

Alaca karannık – сүтінки.

İkindi – üülenin hem gün kauşmasının ortası.

Gün ikindiyä dayanmış... Nekadar gözäl dilimiz!

3.1. Okuyun iki cümleyi. Angı laflar onnarda sinonim? Ne o sinonim? Annadın sinonimlerin rolünü sözdä. Var mı nasıl söylemä, ani sinonimnär – dilin zenginii hem gözellii?

1. Beyaz papatıyalar ortasında açmıştı bir kırmızı yapraklı çiçek.

2. Güz baaşlamış üvez aacına al renkli boncukları.

II. Bulun sinonimleri.

Annaşmak, azalmaa, aaç, adet, körpä, akıllı, alifli, almaz, ana, annamaa, aydınnaanmaa, az, ansızdan, havez, asir, at, astronom, averiyä, avgust, annık (meja), gururluk.

Uzlařmak, gökbilimci, fidan, genç, sıra, fikirli, aarif, kızgın, cafayır taşı, mamu, kavramaa, kertmää, çizi, isteyiş, üzyıllık beygir, varlık, harman, ayı, aarmaa (dan eri için), biraz, azbuçuk, iisilmää, birdän-birä, hodulluk.

4. I. Resimleri bakın. "Püskül" lafı için ne deyişebilirsiniz?

O çokmaanalı laf osa omonim? Angı maanalarda laf kullanılır?

II. Bakın resimleri dikkatli. Resimleri adlayın, okuyup lafın „sarmaşık" maanalarını.

Sarmaşık

I. 1. (bot.) Берізка польова 2. Плющ

II. Обійнявшись

*Lafın "sarmaşık" angı nişanı toplêr bireri (ob'ednye) bu üç resim? Düşünün da deyin, angı maanalarda bu laflar omonim? Angılarda da onnar – çokmaanalı?

*Kurun birär cümlä, kullanıp lafın "sarmaşık" türlü maanalarını.

MORFOLOGİYA. LAFIN YAPISI

Морфологія. Будова слова

§3. SÖZ PAYLARI ЧАСТИНИ МОВИ

1. Okuyun teksti. Kaç yıllık gagauzların istoriyası baalı Dobruca toprakların istoriyasınan? Neredän geler ad “Dobruca”? Kaç hem nesoy parçaya Dobruca bölüner? Angı gagauz küüleri hem kasabaları var Dobrucada ? Şariata görä, hristiannar islam devletindä kim sayıldılar?

Dobruca tarafının istoriyasına bakış

„Kim o gagauzlar” – gagauzların istoriyasından silinmäz.

*Balik, Teodor hem
Dobrotiç knäzlar
Kaliakra kalesi
önündä*

Gagauzların istoriyası çok taraftan baalı Dobruca topraklarınan. Bin yıl yaşêêlar gagauzlar Dobrucada. Lääzım sölemää, ani gagauzların istoriyasını aaraştırın istoriklär çok tema açıkladılar Dobruca için hem gagauzların yaşaması için Dobrucada.

Neredän geler ad “Dobruca”? İstoriiklerin taa çoyu gelerlär karara, ani ad “Dobruca” çekiler knäz (despot) Dobrotiça, Dobrotiç adına. Dobrotiç devletin adı geçti geografiya adına da

korunêr büünkü günä kadar. İstoriyaya hem geografiyaya görä, Dobruca bölüner iki parçaya. Bir parçası – Poyrazdaki

Dobruca, büünkü gündä girer Romıniya devletin sınırlarına. İkincisi, Üülen Dobruca, girer Bulgariya devletin sınırlarına. Dobrucada var çok gagauz küüleri hem kasabaları, angıların arasında: Bozveliyski (Kadi-küü), Boräna (Çamurlu), Brestak (Kara-aaç), Varna, Gäur-Suütçük, Dobriç (Haci-oglu Pazarcık), Eseniça (Kasımlar), h.b.

Osmannı dokumentlerindä gagauzlar nicä bir etnos gösterilmeer, neçin ani gagauzları katardılar başka ortodoks hristiannarın arasına (bulgar, grek, vlah, moldovan, serb h.b.). Hepsi

bu halklar girärdi ortodoks hristian milletinä. Şariata görä, hristiannar islam devletindä, sayıldılar “zimmi” – korumalı insannar. Devlet tarafından korunardılar religiya hem kliselär.

Stepan Bulgar

Dobrucanın orta asirlär kartası. Vena, 1789 yıl

Foto Kurt Hielscher “Çiftçi gagauz Dobrucada. XX-ci asirin çeketmesi”. 1933 yıl

Poyraz Dobruca gagauzları, XIX-cu asirin bitkisi

*Resimneri bakın. Ne gösterili onnarda?

2. I. GETİRELİM AKLİMIZA. Nesoy kendibaşına hem yardımcı söz paylarını siz bilersiniz? II. Aşaadaki tablişayı bakın. Soruşlan cuvabı uydurun.

SORUŞ	CUVAP
1. Dilimizdä kaç kendibaşına söz payı var? 2. Dilimizdä kaç yardımcı söz payı var?	1. Dilimizdä 6 kendibaşına söz payı var: 1) adlık 2) nışannık 3) sayılık 4) aderlik 5) işlik 6) ishállık. 2. Dilimizdä 3 yardımcı söz payı var: 1) ardlaflar 2) baalayıcılar 3) paycıklar.

II. Sizin düşündüünüzä görä, var mı bu söz payların sırasında diil önemni söz payı? Hepsi mi läüzım dilimizä?

3. Teoriya materialını okuyun, kaaviledip bilgilerinizi.

Morfologiya – gramatikanın bir bölümü, angısında üüreniler söz payları.

Gagauz dilindä hepsi söz payları üç bölük kurêlar:

1. Kendibaşına söz payları
2. Yardımcı söz payları
3. Duygucular hem ses uyduran laflar

Kendibaşına söz payları	Yardımcı söz payları
<ul style="list-style-type: none">- Var leksika maanaları (ad-lêêlar predmetleri, işlemneri, predmetlerin hem işlemnerin nışannarını, sayıyı h.b.)- Var gramatika (morfologiya) nışannarı (hal, üz, sayı, zaman h.b.).- Olêlar cümlä payı.	<ul style="list-style-type: none">- Yok leksika maanaları.- Var morfologiya nışannarı.- Cümlä payı olmêêlar.

4. İş grupalarda. I. Tanışın tablişaylan. İlerledin tablişayı verili laflarlan. İş kolay gitsin deyni, ilkin ayırın adlıkları, onnara bulun yakışıklı nışannıkları hem işlikleri.

Limon, tebeşir, örtünmää, oynamaa, sarı, yalabık, üç ayaklı, kalın, taftada, yazmaa, kaba, imää üstündä, incecik, uzun, köşeli, top, iışı, sarı-mor, biyaz, datsız, tombarlak, sivri uçlu, dikmää, sofra, yorgan, çelik, kırmızı, imää, maavi.

Adlık	Nışannık (nesoy? netürlü?)			İşlik
(kim? ne?)	renk	forma	başka nışan	(ne yapmaa?)
kalpak	kara	üüsek	kıvırcıklı, sıcak	başına giimää
hıyar	eşil	uzun	pütürcekli, sulu	imää
limon	?	?	?	?

II. Oyun "Çıkar yaban otunu!" Herbir laf grupasında var bir "yabancı" laf – o yaban otu. Sizin daavanız: bulmaa o "yaban otunu" da çıkarmaa. Herbir laf grupasını adlayın.

1. Yaprak, ceviz, mor, dal
2. Uzak, üüsek, ev, sıcak

3. Açmaa, görmää, sevinmää, biyaz
4. On, okumaa, onbeş, ikiüz
5. Onnar, kırnak, hoş, erken
6. Benim, bu, gözellik, hepsi

GAGAUZ NAMUZ KODEKSİ

OKUYALIM. Halkın adetlerine göre yaşamak kuralları

Gagauzların özü gelir namuzlu hem namnı soyundan. XX-ci asirin çeketmesindä gagauz aydınadıcısı Mihail Çakir yazdı kendi moral kodeksini gagauzlara deyni. Mihail Çakirin birkaç nasaat sözü: «...olsunnar dooruluklu, namuzlu, ikramnı, uslu, sadıklı, hayırlı, pak ürekli, selemetli, barışmaklı hem ii ürekli, hem dä käämilli göklerde Olan Allaha. O, ne ani koyulu «Gagauz namuz kodeksi» temelinä, biz läázım, bu bizim borcumuz, enidän cannandıralım, enidän dönelim kendi kulturamıza».

Stegan Bulgar

Ş4. ADLIK – KENDİBAŞINA SÖZ PAYI

ІМЕННИК ЯК САМОСТІЙНА ЧАСТИНА МОВИ

GETİRELİM AKLİMİZA. Ne o cümlelerin baş payları hem ikincili payları?

1. **I. Okuyun teksti.** Onun tipini hem öz fikirini belli edin. Nesoymuş o zümbüllü baalar?

Zümbüllü baalar

*Çok gördüm bän dünnedä başka taraflar,
Bulmadım sendän gözäl, zümbüllü baalar!*

Var bizim küüdä bir er, angısına deerlär Bostan baaları. Taa evel vakıtlarda dädular, bezbollahi, ilkin ektilär orada karpuzlan kaun, da o betere kaldı o erin adı Bostan baaları. O erdä büüyärdi bir gözäl hem kudretli zaybir

baaları. O çotuklar pek kaaviydi hem üzümneri pek iiriydi, hem tatlıydı. Vardı kara zaybir, kuderka hem kara yalabık. Ozaman er taa dinnenikti, o beterä ölä zengindi o baaların bereketi. Bütün küüyün insanı beenärdi imää o üzümnerdän.

Bostan baaları anılmıştı küü içindä, ama diil salt üzümnerinnän. Orada büüyärdi petrov üzümü, güven, yaban gülü hem taa çok başka gümelär. Onnardan kaarä vardı çok fidan: alma, erik, ayva, zerdeli, armut, dut, ceviz. Netürlü ot ya da kır çiçää yoktu orada? Fidannarda sıklık çalardı kuşlar, göktä sabaalendän ötärdi cıvırlıga. Sansın gagauzların bütün erinin zenginnii büümüştü burada. Okadar eşillik zebillii, angıların taa çoyunu ekmiştilär kendi ellerinnän bizim dädular. Masal gibi bir er, neredä geçti bizim küçüklüümüz. Ama o masalı bizä kendi çalışkannınan yapmıştı onnar, kimä biz läüzım şükür edelim, ani büünkü gündä basêrız bu ayozlu topraa.

Bostan baaları – Zümbüllü baalar!

A. Kristovaya görä

✳ *İlk abzaıttan çıkarın beş adlık.*

✳ *Cümledä adlıkların cümlä paylarını belli edin:*

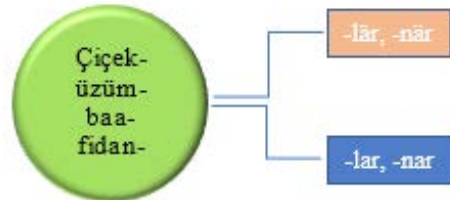
Bostan baaları anılmıştı küü içindä, ama diil salt üzümnerinnän.

✳ *Aşaadaki tabliıayı bakın. Soruşlan cuvabı uydurun.*

SORUŞ	CUVAP
<ul style="list-style-type: none">Belli etmää deyni söz payını ne yapêrız?Belli etmää deyni cümlä payını ne yapêrız?	<ul style="list-style-type: none">Lafa dooru soruş koyêrız.Aarêrız o lafi, angısından koyêrız soruş.

II. Belli edin, ne gösterer adlıklar (predmeti? nışanı? işlemleri? sayıyı?)

III. Grafika resimlerini bakıp, yapın sonuçları: adlıklar nesoy diişilerlär?

Hesaba alın! Adlıkların temel forması: birlik sayısı, temel halı.

IV. Tablişayı bakın. Hallar adlarını hem soruşlarını getirin aklınıza.

HALLAR		
HAL	SORUŞ	ÖRNEK
Temel	Kim? Ne?	Saabi; feslen; adam; nal
Saabilik	Kimin? Neyin?	Saabinin; feslenin; adamın; nالن
Doorudak	Kimä? Neyä?	Saabiyä; feslenä; adama; nala
Gösterek	Kimi? Neyi?	Saabiyi; fesleni; adamı; nalı
Erlık	Kimdä? Nedä?	Saabidä; feslendä; adamda; nalda
Çıkış	Kimdän? Nedän?	Saabidän; feslendän; adamdan; naldan

Hesaba alın! Gramatikada hepsi, ne cuvaplêêr soruşlara kim? ne?, predmet sayılêr.

Adlık – söz payı, angısı predmetleri adlêêr.

Adlık cuvap eder soruşlara kim? ne? **Örnek:** adam, insan, çiçek, ev, ilkyaz, lüzgär, soluk, avaz, umut, duygu, meyva, gün, saat h.b. Adlıkların var diişilmäz nişannarı (cannı – cansız, adetçä – kendili, hallanmak tipi) hem diişilän nişannarı (sayı, hal, saabilik forması).

Adlıkların cümledä sintaksis rolü.

Cümledä adlık hertürlü cümlä payı olabiler (taa çok kerä – subyekt yada tamannık).

2. İş grupalarda. Toplanıp grupalara, yapın daavaları.

I. Yazın cümleleri, açıp parantezaları. Adlıkları koyun dooru halda hem sayıda. Çizin adlıkları, gösterip, angı cümlä payı onnar.

Örnek. *Bostan baalarda (E. halı, çokl. sayısı) çoyun geçti küçüklüü (G. halı, birl. sayısı), unutmaz seni onnar, kim birda büüdü!*

1. Baalar(?) buruk yolcaaz yukarı çıkêr, bir masal gibi er(?) seni getirer.

2. Zaybir çotuklar, üklü üzüm(?), sarkêr, koyu maavi tene(?) gün(?) yalabıyêr.

1. Kuşlar (fidan?) çalêr herbir dalcaaz(?), göcencik(?) kaçınêrlar eşil otçaaz(?).

2. Yaban gül(?) koku(?) aqlın(?) alêr , bu fasıl koku bütün dolay(?) daalêr.

Hesaba alın! Gagauz dilindä soy kategoriyası yok.

II. Okuyun lafları. Savaşın diiştirmää onnarı ölä, ani olsunnar çokluk sayısında. Sizin düşündüünüzä görä, neçin bu laflar sade birlik sayısında kullanilêr? Koyup kaçırılmış bukvaları, yazın.

Aaçl...k, çiiizl...k, g...nçlik, iht...rlık, do...ruluk, kuşl...k, ç... mnık, alm...lık, sevinm...lik, iil...k, sa...lık, insa...nık, t...z, ş... ker, b...l, s...t, ka...mak, uş...klık, d...stluk, taşl...k, b...alık, otl...k, s...luk, Ode...a, Gre...iya, ay, güne..., V...nera, Po...raz, baş...ıvancılık, me...valık.

III. YARADÊRİZ! Düzün tekst (4 – 5 cümlä) resimnerä görä temada "Bereket yortusu". Cümlelerdä belli edin, adlıklar angı cümlä payları.

Bereket yortusu - o şükürlük yortusu.

Bereket yortusu - o Allahı şannamak yortusu.

Bereket yortusu - o saalik hem kismet yortusu.

IV. „Topla cümleyi!“

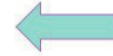
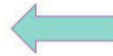
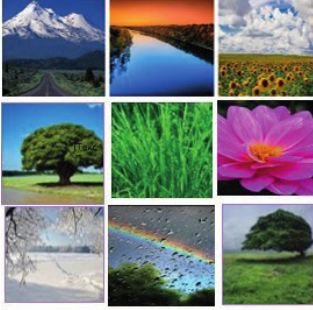
Adlıklar pay edilêr iki bölümä: canlı hem cansız. Canlı adlıklar cuvap ederlär soruşa kim? Bu laflar nişannêêrlar:

1. İnsanı (uşak, karı, mamu, doktor, işci, çorbacı, adam).

2. Hayvannarı hem kuşları (kırlangaç, sırcık, kirpi, fil, aslan).

Cansız adlıklar cuvap edelär soruşa ne? (*fistan, çiçek, göl, taş, kır-lar, bayırlar*).

V. Üç resim grupasını bakın. Saa tarafta laflar grupasını okuyun. Resimnerä görä sıralayın adlıkları. Yapın kendileriniz sonuçları: Neyi nişannêêlar cansız adlıklar?

1. Dolay dünnedä obyektleri:
bayır, ...

2. Natura (tabiat) terminneri:
aaç, ...

3. Natura fenomenneri:
... , ... , lüzgär.

§5. АДЕТÇÄ НЕМ ÖZ ADLIKLAR ІМЕННИКИ, ЩО ПОЗНАЧАЮТЬ ЗАГАЛЬНІ ТА ВЛАСНІ НАЗВИ

1. Okuyun teksti. Nazırlanın vermää cuvap soruşlara tekstän sora.

İstoriya haberleri dobruca knäjestvosunun Venetiya hem Genuya respublikası baalantılar için

1346-1386-ci yılda Dobrotiç kableder titul knäz-despot, angısını tanıyarmışlar diil sade Balkannarda, ama Vizantiya imperiyası da. Paleologlar aylesinin güveesi despot Dobrotiç kalktıydı cenk etmää Genuya Respublikasının. Bu sert cenk sürttü taa Dobrotiçin ölümünä kadar. Sade 1387-ci yılında Dobrotiçin oolu İvanka Dobrotiçoğlu durguttu bu cengi da

yaptı bir annaşma Dobruca knäjestvosunun hem genuezlerin arasında. Genuya Respublikası tanıyardı Dobrotiçin mirasını o üzerä, ani despotun vardı uzun toprak kenarları Kara denizdä hem Tuna deresi boyunda. Dobrotiçin elindäydi büyük bir ekonomika, beş kasaba, deniz hem Tuna deresi portları, 25 kale, çok taane büyük hem küçük küü h.b.

1385-ci yılında Dobrotiç geçiner. Dobruca devleti kalêr ooluna İvanka Dobrotiçoğluya. O görer, ani Genuya Respublikasının var nicä yapmaa islää alış-veriş. 27 may 1387-ci yılında Dobruca devleti (Karvuna) yapêrlar alış-veriş annaşması Genuez öneticilerlän. Genuezlilerä veriler toprak, neredä onnar açêrlar kendi kliselerini, evlerini hem tükannarını, maazalarını. Genuez alış-verişçilär ödärdilär pek küçük vergi, hem onnarın vardı hakları vergisiz çıkarmaa altın hem mücafer. Genuez Respublikası anarmış İvankayı “...büük hem kaavi gospodar, saygılı anılan büyük Dobrotiçin oolu”.

temsilcilär – предстваники
öneticilär-miras – спадщина
buaz – протока

mücafer – скарби
hak – правители
alış-veriş – торгівля

✳ *Soruşlar:*

1. *Nezaman Dobrotiç kableder titul knöz-despot?*
2. *Kim kalktıydı cenk etmää Genuya Respublikasının?*
3. *Kim durguttu cengi Dobruca knäjestvosunun hem genuezlerin arasında. Nesoy bu oldu?*
4. *Ne üzerä Genuya Respublikası tanıyardı Dobrotiçin mirasını?*
5. *Nesoy varlık Dobrotiçin elindäydi?*
6. *Nesoy Genuez Respublikası anarmış İvankayı Dobrotiçoğlu?*

2. Okuyun aşaaada verili informañıyı. Hazırlanın yapmaa sonuçları, tekstän sora soruşlara cevap verip.

Bizi, herbir adamı sarêr çok türlü predmetlär: derelär, küülär, kasabalar, kızlar, çocuklar, adamnar, karılar, kiyatlar... Dil bilimindä bu laflara deniler adetçä adlıklar. Kural busoy: Çok predmetlerin bütündän adını gösterän laflar adetçä adlık sayılêr.

Ama dünnedä çoyun adetçä adlıkların var kendi adı, ki onnarı yakışsın birtürlü predmetlerin arasında tanımaa, öbürlerindän ayırmaa. Herbir adetçä predmetin kendi adını gösterän laflar öz adlık sayılêr.

✳️ *Angı adlıklara deniler adetçä adlıklar? Kendi örneklerizi verin. Angı adlıklar öz adlık sayılêr? Kendi örneklerizi verin. Öz adlıkların bölükleri için okuyun.*

Öz adlıkların bölükleri

Öz adlıklar birkaç bölük var, da hepsi onnar büyük bukveylan yazılêr.

- 1) İnsanın adını, soy adını hem sokakça laabını gösterän adlıklar: Mihail Çakir, Dionis Tanasoglu, Stepan Bulgar, Sofi İvanoglu, Görgi, İlya, h.b.
- 2) Küülerin, kasabaların adlarını gösterän adlıklar: Kiev, Kişinöv, Odesa, Bolgrad, Kiliya, Reni, Satılık-Hacı, h.b.
- 3) Geografiya, astronomiya obyektlerin adlarını gösterän adlıklar: Nistru, Prut, Yalpu deresi, Kara deniz, Karpat bayırları, Evropa, Saman Yolu, Kervan Yıldızı, h.b.
- 4) Literatūra yaratmalarından, masallardan, miflerden personajların adlarını gösterän adlıklar: Kelcä-Külcä, Dimitraş-Pıtıraş, Ayı-Kulak, h.b.
- 5) Ayozların hem yortuların adlarını gösterän adlıklar: Ay Boba, Ay Vasil, Ay Yordan, Sveti Petri, Sveti Görgi; Eni Yıl, Kolada, İspas, Moşa, Paskellä, Troița h.b.
- 6) Allahın, ayozlu kişilerin hem kiyatların adları: Allah, Allahın Oolu, Ayozlu Ruh, Evangelıya, Bibliya, Psaltır, Psalom h.b.

3. Öz adlıkların dooru yazılması için okuyun.

Öz adlıkların dooru yazılması

Öz adlıklar yazılêrlar büyük bukveylan. Kiyatların, artistik yaratmaların, dergilerin, gazetaların, saytların, resimnerin, spektaklilerin, gemilerin, araba markaları adları h. b. yazılêrlar büyük bukveylan kavıçlar içindä: „Uzun kervan" romanı , „Sabaa Yıldızı" dergisi (jurnalı), „ Feysbuk" saytı, „Ana sözü" gazetası, „İlkyaz" peet toplumu, „Bucakta sabaa" resimi, „Getman Sagaydaçnyı" gemisi, „Volvo" arabası h.b.

Hesaba alın! Ukrainada gagauz dilindä hepsi geografiya adlarını, ukrain yazıcıların adlarını hem laablarını h.b. düşer kullanmaa osoy, nicä onnar kullanılêr ukrain dilindä.

4. Verili aşıada lafları yazın, kullanıp gagauz dilinin latin grafikasında alfabetini.

Kasabalar (міста): Київ, Кіровоград, Одеса, Вінниця, Ужгород, Житомир, Ізмаїл, Чернівці, Полтава.

Şairlär, yazıcılar (письменники): Тарас Шевченко, Ліна Костенко, Леся Українка, Іван Франко.

Derelär (річки): Дніпро, Десна, Прут, Сула, Дністер.

Göllär (озера): Ялпуг, Кугурлуй, Кагул, Світязь, Сасик (Кундук).

Gemilär (кораблі): "Генічеськ", "Балта", "Юрій Олєфіренко", "Прилуки", "Скадовськ", "Фастів", "Суми".

5. **İş çiftlerdä. I.** Açıp parantezaları, yazın ilkin öz adlıkları, sora da – adetçä. Çizin hepsi lafların ilk bukvasını, 16-cı lafından kaarä, onun bitki bukvasını çizin.

1. (A, a)nku 2. (L, l)vov 3. (Ç, ç)akir 4. (A, a)lma-Atı. 5. (K, k)ati 6. (B, b)olgrad 7. (O, o)li 8. (Y, y)ol 9. (L, l)aalä 10. (U, u)sta 11. (K, k)aşık 12. (A, a)aç 13. (D, d)at 14. (İ, i)ncir 15. (F, f)ener 16. (K, k)alä 17. (D, d)al 18. (O, o)cak 19. (N, n)amuzluk 20. (N, n)al 21. (U, u)çak

Anatar. Hepsi lafların dooru sıralını yazdıysanız, çizili bukvalardan okuyabilirsiniz bilmeyceyi, angısının cuvabı – **mor patlacan.**

Hesaba alın! Çiçeklerin, aaçların, çümelerin, otların adları yazılêr küçük bukvanadan: zambak, laalä, gül, küpecik, meşä, kayın, güven (терн), pelin, sırgan, miimer (бузина).

II. Oynayalım mı?! Çiçek adları sincirciini topla!

Başlayın laftan **aloe**, ekläyin çiçek adlarını osoy, ani herbir ertesi ad başlasın o bukvanadan, angısınnan biter ilerdeki ad. Bitki laf – **lavra**. Hepsi adları yazın tombarlak çerçevenin içinä. Bitkidä sizdä olacek çiçek adlarının sincircii tombarlak biçimdä.

**GAGAUZ
NAMUZ
KODEKSİ**

*Aydınnadıcı Mihail Çakir
gagauzlar için*

Gagauzlar hakikat “uz” insan, dooruluklu insan, hererdä gezer dooruluklan, usluluklan, çalışkan, fikirli, namuzlu, verdii lafını, verdii sözünü tutêr, iilikçi, uslu, raatlı insan, duygulu, ii neetli, musaafircä yolcuları kabul eder hem konaklêêr hısımnanını gibi, diil tamah, saburluklu, dayanmaklı, vakıdında öder borçlarını hem da vakıdında getirer ödünç alınmış paraları.

Gagauzlar eminneri basmêêr, Allahtan korkan insandır, herbir işi başlêêrlar duvaylan.

**Ş. 6 ADLIKLARIN KURULMASI
ТВОРЕННЯ ІМЕННИКІВ**

1. I. Okuyun teksti. Nesoy ornamentlär gözelledärmış gagauzların gölmeklerini? „Ömür aacı” ornamenti neyi gösterer? Angi renktä ipleri ayırmışlar gagauzkalar, dikmää deyni gölmeklerin yakalarını? Nedir o „alaca dikili yaka”? Bulun da okuyun, neyi nişannêêr altın dikili yaka.

**Altın hem alaca dikili yaka gagauzların
gölmeklerindä**

Bütün Ukraina halkları Hederlez ayın 19-da nişannêêr gözäl giyim yortusunu, açan dikili ukrain gölmekleri giyiyip, insannar çıkêr sokaklara. Busoy herkezi gösterer kendi sevgisini hem hatırını kendi Ukraina vatanına. Gagauzlarda da varmış taa evellerdän bu tradişiya – dikmää gölmeklerin yakalarına, ennerinä gözäl milli gagauz ornamentlerini.

O gözäl dikili altın hem alaca (renkli boyalarda) ipliklêrlän korafklar gergeftä – halkın *incä zanaatı*. Herbir

Altın dikili yaka gagauzların gölmeendä

Alaca dikili yaka gagauzların gölmeendä

Dikili yakada bir koraf gagauzların gölmeendä

dikili gölmeek yakası – o insanın ispiadası, annatması, istoriyası. Ornamentlerin herbir ufak çizicisi hem koraf resimi saklêêr kendindä önemni milli nişan, renk hem renkli boyalar simbolikasını. Çoktürlü biçimdä „ömür aacı” resimi gagauz ornamentindä nişannêêr senselä, dedelär hem *evlat boyları* baalantısını.

Türlü kır çiçekleri, güllär, aacın hem gümenin dalı, ot resimi annadêrlar ana tarafının *gözelliini*. O bir *gençlik* hem inan simvolu, ani soyun olacek uzun ömürü. *Gündöndü* – güneş, *aydınnık*, bereket hem zaamet simvolu, üzüm annadêr aylä kismetini, *sevinmesini*.

Hayvan hem kuş figurası – türlü adet, kuvet, *aarif fikirlilik* hem ayozlar simvolları.

Yıldız hem mifologiya örnekleri – garmoniya hem *sıralık* nişannarı göktä hem toprakta, bu bir inan, ani yıldızlar kulanêrlar erdä hem evrendä yaşamay.

Ukrainada bütün Odesa bölgesindä gölmeekler taa çok dikilärdi kırmızı hem kara ipliklärän. Kırmızı sevgiyi nişannêêr, kara – *hasretlii*. Ama baktıynan diri istoriya örneklerinä, ani kalmışlar hem korunmuşlar gagauz aylesinin evindä, göreriz altın ipliklän dä dikili gölmeek yakasını. Altın ipliklär kullanılması annadêr milletin üüsek kultura uurlarına *düş gütmesini*, incelikli dünneyi görmäk hem *kabul etmäk*, *kıvraklık* hem *zariflik* çizilerini insanın üreendä. En ufak altın iplikli resim şılêêr güneş şafkında. Osoy, nicä insanın pak ürää aydınnadêr bütün dolayları.

Dikili gölmeek traditiyası läüzüm korunsun hem ilerlesin gagauzlarda. Dikin, kızlar, çocuklar da, taşıyın gagauz millet gölmeeklerini!

korafklar gergeftä – візерунки на шпильках; **insanın ispiadası** – сповідь людини; **ömür aacı** – дерево життя; **gündöndü** – соняшник; **zariflik** – вишуканість; **dikili yakalı gölmek** – вишиванка; **garmoniya hem sıralık nişannarı** – ознаки гармонії та порядку.

**Teksttä nişannı adlıkları yazın iki direcä. Birincidä olsunnar onnar, ani kurulu afiksin yardımınnan, ikincidä – onnar, ani kurulu iki laftan. Ama ilkin koyun adlıkları temel formasına (Birlik sayısı, temel halı). Yapın sonuçları, annadıp, nesoy kurulêr adlıklar gagauz dilindä.*

Örnek. Sevinmesini – sevinmäk, incä zanaatı – incä zanaat.

II. Okuyun, nesoy gagauz dilindä kurulêr adlıklar. Uydurun kendi sonuçlarınızlan.

Adlıklar gagauz dilindä türlü kolaylıklarlan kurulêr, ama taa çok sıra türlü afikslerin yardımınnan. Adlık var nicä kurulsun may herbir söz payından.

I. Adlıkların afikslän kurulması:

- 1) adlıktan adlık: bostan-cı, dost-luk, saman-nık, fener-ci, yol-cu h.b.
- 2) nişannıktan adlık: serin-nık, gözel-lik, ihtär-lık h.b.;
- 3) işliktän adlık: oku-mak, karar-tı, kıp-ım, gör-üş h.b.;
- 4) aderliktän adlık: kendi-lik, bişey-lik h.b.;
- 5) sayılıktan adlık: bir-lik, beşer-lik, on-nuk h.b.;
- 6) işhallıktan adlık: çok-luk, az-lık h.b.;
- 7) ses uyduran laflardan adlık: fişir-tı, lupur-tu, gürül – tü h.b.

II. Gagauz dilindä adlıklar kurulêr laf katlanmasınnan – katlı adlıklar.

Onnarın arasında birkaç türlü katlı laf var:

1) Birinci bölüm katlı adlık çiftli laf sayılêrlar. Çiftli laflar – ölä katlı laflar, angılar kurulu iki yada birkaç biri-birindä denk olan kendibaşına temeldän. Onnar çizgicik aşırı yazılêr: ana-boba, alış – veriş, tuz-ekmek, tuz-buz h.b.;

2) İkinci bölüm katlı adlık türlü söz payların birleşmesindän kurulular:

a) nişannık + adlık: karakuş – kara + kuş, altop – al + top; incä zanaat h.b.;

b) sayılık + adlık: ilkyaz – ilk + yaz, kırkayak – kırk + ayak, üçayak – üç + ayak, dörtköşelik – dört + köşelik h.b.;

c) adlık + adlık: tepägöz – tepä + göz, kızkardaş – kız + kardaş, suaacı – su + aacı, pazertesi – pazar + ertesi h.b.

3) Üçüncü bölük katlı adlıklar katlı işliklerdän kurulduklar: lafetmäk (laf + etmää), metetmäk – metetmää, siiretmäk – siiretmää h.b.

2. I. Ayırmaklı diktant. Verili katlı adlıklardan ayırın da yazın üç direcä o adlıkları, ani yazılêr birerdä, çizgicik aşırı hem ayırı.

Birerdä	Çizgicik aşırı	Ayırı
Karakuş	Çanak-çölmek	Evlat boyu

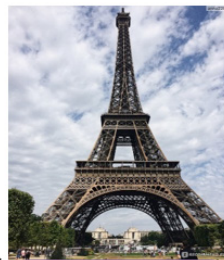
Kara (kuş), çanak (çölmek), evlat (boyu), soruş (cuvap), ilk (yaz), el (ayak), üç (köşelik), bayır (çayır), kız (kardaş), ses (etmäk), laf (etmäk), belli (etmäk), af (etmäk), al (top) çiçää, kırk (ayak), Beş (alma) küüyü, üz (yıllık), tuz (ekmek), incä (zanaat), ana (boba), su (aacı).

II. Devletin baş resimi, vizit kartisi, görümnü eri. Dikkatlı bakın resimneri. Adlayın devletin görümnü erini. Nesoy bu devletlerin adları? Angı millet yaşêêr herbir devlettä?

1.

Big-Ben,
Angliya,
ingilizlär

2.

Eyfel külesi,
Frantıya Parij), ?

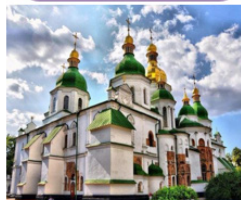
3.

Serbestlik statuyası,
Amerika Birleşik
Devletleri
(Nyu-York), ?

4.

Kolizey, İtaliya (Rim) ?

5.

?

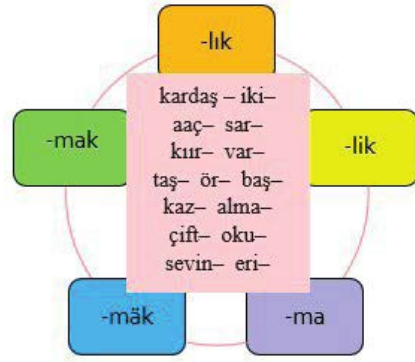
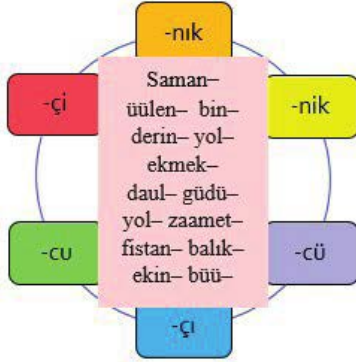
6.

?

III. Adlıkları yazın, belli edip kökleri hem laf kuran afiksleri.

Sözlük, şennik, sargı, hayvancı, sızırma, beşlik, tupurtu, okumak, eşillik, onnuk, üürenmāk, masalcı, seçim, giriş, uzunnuk, üzlük, süpürgä.

IV. Grafika resimindä lafların köklerinä verili afikslerdän birisini uydurup-ekläyin, eni lafları kurun da yazın..

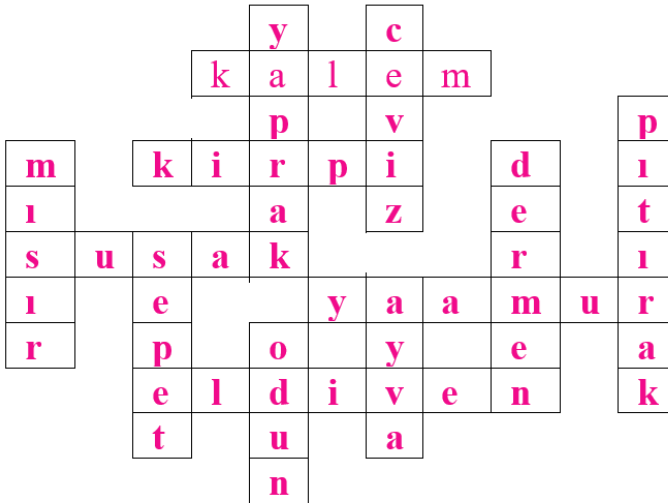

3. İş çiftlerdä. I. Düzün dialog temada: "Neçin dikili gölmek tradişiyası läüzım korunsun hem ilerlesin gagauzlarda?"

II. İİLENERÄK ÜÜRENERİZ Üüreneriz krosvord düzmää. Hazırlayın soruşları krosvorda.

Yatıkça: yazmak için predmet.

Dikinä: büüyümün (aacın, çičään incä türlü formada, taa sıkça, eşil payı).

OKUYALIM. HALKIN ADETLERİNÄ GÖRÄ YAŞAMAK KURALLARI

GAGAUZ NAMUZ KODEKSİ

- «Olmasın senin şanına». Gagauzun en büyük zenginliği – onun namuzu hem insanıdır.
- «Ne verdiysen elinnän, o gider seninnän». Gagauzlar sayêrlar, ani kıskançlık hem sıkılık – insanın prost tabeetinin yannarı. Cömertlik zengindedir insanın varlığını hem büülde insanın şanını.
- «Ne ekecän, onu toplayacan». Gagauz diil lâazım çinesin aalemin insanını hem namuzunu, ama lâazım olsun insanlara saygılı.
- «Ölä bulduk, bölä götürecez!» Gagauz lâazım korusun kendi soyunun adetlerini hem saysın kendi halkının istoriyasını.
- «Ol dooru adam!» Gagauz lâazım olsun dooruluklu adam hem aalemä, hem kendisinä.

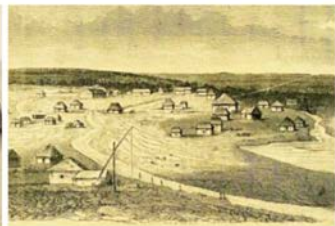
§ 7. ADLIKLARIN ÜÇ HALLANMAK TIPLERİ. HALLAR ТРИ ТИПИ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ. ВІДМІНКИ

1. Okuyun. I. Koyun tekstä „incä” hem „kalın” soruşları. Onnara cuvap verin.

GAGAUZ EVİNİN İSTORİYASI

*XVIII-ci asirin ortasında
gagauzların evleri*

*1898-ci yıldan Kurçu
küüyü*

Ev – ölä bir unikal süret, ani peydalanêr bizim yaşamamızda çok erken. Uşaan ilk resimneri dä – evin süreti.

Gagauzların etnika kulturasında ev sayılêr en önemni bir zenginnik ayledä.

Ev kaldırmak kulturası gagauzlarda gösterer halkın istoriya ilerlemesini. Herbir istoriya etapında var nicä görmää türlü evlerin örneklerini, angıları annadêrlar bizä o vakıtta

Bucakta gagauzların evleri, XVIII-ci asir

insannarın arhitekturaya görüşlerini hem onnarın material varlını. Zengin adamın – evi dä zengin, fukaara adamın – evi dä fukaaraca. Herbir halkın arhitektura kulturası baalı geografiyaya hem ona, nesoy klimat o tarafta. İslää biliner, ani daalık erlerdä, neredä çok aaç, ev düzülürmiş aaçtan. Neredä yokmuş daa, evi

kaldırarmışlar topraktan.

Açan gagauzlar kondular yaşamaa Bucak kırlarında, evleri ilk yıllarda yapardılar bir bordeycik gibi, taa sora çekettilər ev yapmaa. Gagauzlar taa eskidän becerärdilər türlü formada ev yapmaa. Ama Bucak kırlarında orta asirlerdän beeri ne daa, ne aaç büüyän er yoktu, bu tarafta büüyärdi türlü otlar hem kimi erdä türlü çalılık. Bu üzerä XVIII-ci asirin bitkisindä gagauzlar yapardılar evlerini çamurdan, kimi erlerdä bulunardı taş karyerleri, da gagauzlar taş çıkarardılar da yapardılar evin temelini, maazaları, taşlan işlärdilər aul duvarı.

II. Okuyun. Lafın angı payı diişiler? Ne o hallanmak?

<i>kim?</i>	gagauzlar	<i>ne?</i>	ev
<i>kimin?</i>	gagauzlar-ın	<i>neyin?</i>	ev-in
<i>kimä?</i>	gagauzlar-a	<i>neyä?</i>	ev-ä
<i>kimi?</i>	gagauzlar-ı	<i>neyi?</i>	ev-i
<i>kimdä?</i>	gagauzlar-da	<i>nedä?</i>	ev-dä
<i>kimdän?</i>	gagauzlar-dan	<i>nedän?</i>	ev-dän

III. Teoriya materialınnan tanışın.

Gagauz dilindä var altı hal: Temel (T.), Saabilik (S.), Doorudak (D.), Gösterek (G.), Erlik (E.), Çıkış (Ç.). Adıklar diişilerlär hallara görä (hallanêrlar) birlik sayısında da, cokluk sayısında da: adam, adamin, adama, adamı, adamda, adamdan; adamnar, adamnarın, adamnara, adamnarı, adamnarda, adamnardan.

Hepsi adıklar bölünerlär üç hallanmak tipinä.

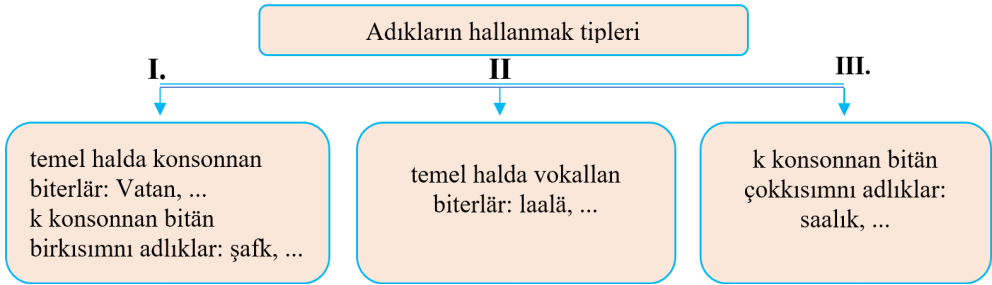
I-inci hallanmak tipinä girerlär:

a) adıklar, angıları temel halda konsonnan biterlär: ev, tavan, yulaf, dal, dut, ay, dolap, kaz, dam, nal;

ä) k konsonnan bitän birkısımnı adıklar: ök, gök, kök, ok.

2-nci hallanmak tipinä girerlär adıklar, angıları temel halda vokallan biterlär: ana, derä, aylä, babu, köprü, deri, karı. **3-üncü hallanmak** tipinä girerlär çokkısımnı adıklar, angıları temel halda k konsonnan biterlär: kaşık, başak, kulak, karık, erik, delik, küllük, soluk, çiçek, elek.

IV. Nesoy üç hallanmak tipinä bölünerlär hepsi adıklar? Shemayı annadın. Kendi örneklerinizi verin.

V. Erleştirin üç dirä adıkları üç hallanmak tipinä görä.

Yolcu, çocuk, sokak, damar, sabaa, ay, yıldız, gül, ceviz, hava, uçak, ök, ayna, baa, ayak, iilik, uşak.

2. I. Teksti okuyun, sora yazın, dooru koyup adıkların afikslerini. Belli edin onların halını hem sayısını.

Hepsi kasabalar hem küü [] dünne [] ayrılêrlar biri-birindän. Herbirinin var kendi gözäl hem original yapıları hem evle [], sokak [] park [], köprü [], anmak taş [] hem çiçek başça []. Bunnarı hepsini düşünerlär hem plannêrlar arhitektorlar. Hepsi

binalara hem yapı , angılarını düşünmüşlər hem çıkartmışlar arhitektorlar, deniler arhitektura.

II. Bitirdin cümleleri, ayırıp dooru cuvabı.

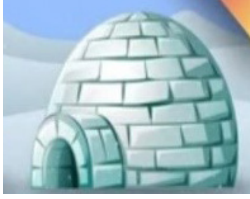
1. Düşünerlər hem plannêrlar evleri, yapıları ____ .
2. Kaldırêrlar, yapêrlar evleri, yapıları, yolları, köprüleri ____.
3. Düzerlər, gözellederlər, donaklêrlar kasabaları, evleri, sokakları ____ .

★Yapıcılar

★Arhitektorlar

★Dizaynerlər

III. 🎨 İş çiftlerdä. Ev resimnerini bakın, adlarını okuyun. Uydurun hepsi resimneri verili yazırlan.

İglu

Çadır (Yurta)

Trullo

Ukrain hatası

Angı ev için söz gider?

1. Aaçtan yada topraktan, kaavi, dörtskatlı örtüsü, örtü üstündä – baca, resimni peñçerä çerçeveleri.
2. Voyloktan yapılı, tombarlak, ilin, kolay toplanêr hem daadılêr.
3. Eskimosların evi, buzdan, penceresiz, alçak, kaldırılêr kaar tuulalardan.
4. İtalyan evi, biyaz, penceresiz, dar kapularlan, tuulaları, konstruktor gibi, kolayca toplanêr-daadılêr.

Çadır - adetlik türk halkların evi için sölenän laf (şatör, yurta).

3. 🎨 İş çiftlerdä. Sözleşelim. Dialog, aazdan resimnemäk „Benim evim“. Koyun soruş biri- birinizä, verin onnara cuvap.

- Nesoy evdä sän yaşêrsın?
- Neyä lääzım ev insana?
- Nedir ev senin için?
- Nedän düzülü senin evin?
- Kim onu düzdü? Angı yılda?

– Kaç içer var senin evindä? Nesoy onnarın adları? İçerlerdän kaarä nesoy evin köşeleri hem erleri taa var? (kapöönsü, ara, tokat, aul, başça, sundurma h.b.)

– Evin angı eri, köşesi senin en sevgili erin?

Söz kulturaşı. Haberiniz olsun!

Sözü gözäl tamannamaa deyni, kullanın lafbirleşmesini „laf gelişinä”.

Laf gelişinä – до речи

OKUYALIM

**GAGAUZ
NAMUZ
KODEKSİ**

HALKIN ADETLERİNÄ GÖRÄ YAŞAMAK KURALLARI

Gagauz – o adam, angısı halk adetlerinä görä tutêr namuz adetlerini. Hepsi bu kurallar, angıları koyulu «Namuz kodeksinin» temelinä, kuruldu halkın aarifliindän.

- «Yaşa dooruluklan, ozaman hepsi seni beenecek». İstoriyaya görä herbir gagauzun yaşamasının amacı – izmet etmää kendi halkına hem vatanına.

- «Aylenä hem Vatanına izmet et. Allaha umut et, ama sän dä hodullanma». Gagauz her zaman çalışêr kendi aylesi için hem kendi Vatanının faydasına.

- «Ünmäk kötülüktür». Gagauz diil läázım savaşsın kendisini göstermää. Gagauzun işlerini läázım metetsin dolaydaki insannar.

- «Halk aarif!» Gagauzlar deerlär, ani var nicä aldatmaa bir kişiyi, ama yok nicä aldatmaa bütün halkı. Namuzlu insan diil läázım yapsın prostluk hem kötülük.

§8. KONSONNAN BİTÄN ADLIKLARIN HALLANMASI

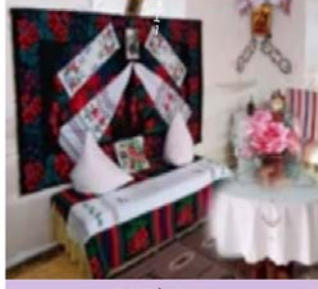
ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ, ЯКІ ЗАКІНЧУЮТЬСЯ НА ПРИГОЛОСНИЙ

1. Okuyun teksti. **I.** Nesoy çorbacılar donaklardılar büyük içersini evlerindä?

Gagauz evindä büyük içer

Gagauzların evindä büyük içer

Büük içer

Düün sandı gelinin izinnän.
1937-cu yıl. Çok-Maydan,
D. T. Akbaş kolektiyasından

Evelki gagauz evindä büyük içer erinä orbacılar ayırdılar en büyük hem aydınını içersini. Donaklardılar da onu pek gözäl hem yakışıklı. Tombarlak yada dörtköşeli masa üstü örtülüydü biyaz bezlän. Taazelik kokusu gelärdi kireçli duvarlardan, onnarda sa asılıydı korafılı dokulu yapaa kilimneri. Tüm-türlü resimnär vardı nicä görmää o kilimnerdä. Bakêrsın, bir lelek – yuvasında, öbürü başı üstündä durêr – bakêr ilkinä. Leleklerin dolayanında sa – açmış güllük başçası. Körpâ pembâ gül tomrukları da, kırmızı dolu içli güllär da ep-eşil yapraklı gümelerdä. Erdä döşeliydi dokulu açık renkli izilärlän uzun partal palalar. Kırnak kullanılmış hem korunmuş, yollu pala sıraları hep eni görünärdilər.

Penerelerdä – düülmüş biyaz, kauk gibi, perdeler, kırnak ütülü hem krahmallı. Düülmüş yastık üzleri, çerçeveleri, kadrel yapaa döşeklär, bürüncük üzlü yorgannar, alaca dikili peřkirlär, işlenmiş örtülär iiz sandıkların üstündä – hepsi bunnar açıklêêrlar evelki gagauz içersini. Baş içersinin üz köşesindä asılıydı ikona – herbir gagauz aylesinin derin inanış simvolu.

düülmüş perdä – вибита фіранка;
iiz sandıkları – скрині з приданим;
üz köşesi – червоний кут

II. Bulun teksttä konsonnan bitän adlıkları, belli edin onnarın halını hem afiksini.

GETİRELİM AKLIMIZA. I-inci hallanmak tipinä angı adlıklar girerlär?

III. Tabliada adlıklar örneklerin hallanmasını annadın.

	Kalın vokallılar		İncä vokallılar		Afikslär
T.	duvar	bulut	kireç gök	güz	–
S.	duvar-ın	bulud-un	kirec-in gök-ün	güz-ün	-in, -un; -in, ün
D.	duvar-a	bulud-a	kirec-ä gök-ä	güz-ä	-a, -ä
G.	duvar-ı	bulud-u	kirec-i gök-ü	güz-ü	-ı, -u; -i, -ü
E.	duvar-da	bulut-ta	kireç-tä gök-tä	güz-dä	-da, -ta; -dä, -tä
Ç.	duvar-dan	bulut-tan	kireç-tän gök-tän	güz-dän	-dan, -tan; -dän, -tän

➤ ? *Neylän başkalanêrlar kalın hem incä vokallı adlıkların afiksleri?*

➤ ? *Angı adlıklarda hem angı halda olêr konson dönmesi?*

IV. Teoriya materialını okuyun. Herbir abzağa soruş koyun, cuvap onnara verin.

Kimi çokkısımnı adlıklarda, angıları biterlär sessiz konsonnarlan [p], [k], [t], [ç], saabilik, doorudak hem gösterek hallarda bu konsonnar dönerlär onnarın sesli eşlerinä [b], [g], [d], [c]: *hesap-hesabın, hesabına, hesabını; cenk-cengin, cengä, cengi; tokat – tokadın, tokada, tokadı; çepiç – çepicin, çepicä, çepici.*

Erlık hem çıkış hallarda afikslär -da (-dä); -dan (-dän) yazılêr o adlıklarda, angıları biterlär sesli konsonnan, ama sessiz konsonnan bitennerdä yazılêr afikslär -ta (-tä), -tan (-tän): *bakır-da (-dan), çukur-da (-dan), kaz-da (-dan), ev-dä (-dän), göl-dä (-dän): süt-tä (-tän), şarap-ta (-tan), küp-tä (-tän), küf-tä (-tän).*

2. I. Kurun birär cümlä adlıklarlan teklif edili hallarda. Cümleleri yazın.

Salkım – S. h. engeç – G. h. kanat – D.h. göz – E.h.

II. Cümleleri yazın, noktaların erinä koyun läüzımnı konsonnarı.

Nasti yardım eder anasına ka...ları yıkamaa. Aaçların ka...
uunu soymaa olmaz. Dola...ı usta yaptı. Bakırın di...i delinmiş.
Bakıra lääzım di... . Bu soruşa cuva... verin. Cuva...ı bekleerim.

3. **İş çiftlerdä** Okuyun. Nesoy eni informaçıya verdi sizä bu tekst? Sıralayın eni bilgileri çibrița (timyan) otu için. Nesoy hoşluk hem fayda toplu bir çibrița büüyümdä? I-inci hallanmak tipindän iki adlık bulun, hallayın onnarı.

Çibrița

Kim bilmeer pembecä ergivan rengindä açmış **çibrița (timyan)** otunu?! Gagauzların imäk kulturasında bu kokuluun eri büüktür. Olmalı, yok ölä bir ev, ani kullanmêêr çibrițayı imek yapmasında. Bu üzerä herbir gagauz aylesindä aulda büüyêr çibrița. Şofronda, kuhnedä, maazaya giriştä göräbilirsın asılı kırnak çibrița demetçiklerini.

Bu çokyıllık büüyüm – alçak boylu gümä. Onun botanika adı çekiler evelki urum dilinä. Lafın maanası – „yaşamanın soluu”. Evelki urumnar adardılar çibrița çiçeklerini Afroditaya, ki bu büüyümün ilk simvol nişanıymış – saalık, raat uyku hem sevgi koruntuluk nişanı.

Dünnedä var ikiüzdän yukarı çibrița çeşidi, Ukrainada sa – kırktan zeedä. Evropada bu ot sayılêr bereket simvolu, bu üzerä gelinin başına takarmışlar çibrița çiçeklerindän feneți. Anılmış urum hem ispan zeytinnerin marinadına katêrlar **timyanın** efir yaasını. Franțuzların „Provans ot-ların” pikant ingridienti – çibrița. Mediținada annadêrlar çibrițanın „fayda getirmesini” insanın saaluna.

hoşluk hem fayda bir büüyümdä –

приємне та корисне в одній рослині

çibrița – чебрець

4. Proekt işi (проектна робота) Hazırlayın bütün klaslan „Faydalı büüyümnär. Otlar hem çiçeklär” mini ençiklopediyasını. Çiftlerdä işläyin, herbir çift hazırlêêr birêr sayfa. (Bir kısa informaçıya bir çeşittän ot için). Düşünün, netakım ayıraceniz hem erleştireceniz informaçıyayı, resimneri, paylaşın fikirlerinizlän.

*Okuyun materialı paragrafın bitkisindä.

netakım?, ne takımda? – ЯКИМ ЧИНОМ?

Yardım kaynaa: <https://youtu.be/g2ZHlc1I5Hw>

GETİRELİM AKLİMIZA. **PROEKT** – iş, angısının **neeti** – açmaa, göstermää nesoyşa problemayı, verilmiş soruşlara cuvabı aaramak hem bulmak onnarı. İşin **sonuçları** gösteriler çok kerä **prezentaşiyada**. Hazırlêêr onu üürenicilär grupalarda, çiftlerdä hem da individual.

Kullanın lafları proekt işinizdä

diş otu – шавлія

kedi otu – валеріана

kılıç otu – звіробій

pelin – полин

çibrişa – чебрець

dafin yapraa – лавровий лист

feslen – базилик

leuştan – любисток

kara naanä – перцева м'ята

labada – щавель

Söz kulturası. Geliştirin lafları literatúra dilinin normalarına.

Ben; okıym; güller; erbir; erikler; bıyıl; elinde, cebinde, evden, sebepte, beşikte, ükten.

FAYDALI BİLGİLÄR

Zamnadaş yaşamakta **proektleri hazırlamak** pek aktual. Onnar verer kolaylık üürenicinin intelektual becermeklerini, yaradıcılık ilerlemesini oluşturmaa. **Proekt tehnologiyasının özelli** onda, ki biz kendimiz bilgi kabletmesindä aktiv pay alêrız, yaradıcı düşünmää, aaraştırmaa. Proekt verer bizä kolaylık türlü temalara danışmaa, kullanmaa sözlükleri, üürenmää informaşiya kaynaklarını belli etmää, prezentaşiya yapmaa, intervyu almaa, yaratmaa multimediyaya produktunu.

Proekt – ölä bir sınış, angısı koyulêr problema gibi. Biz o problemayı neetleneriz çözmää.

Var bir laf – „Kaz derin – da kendini bulacan”. Ne o kazmaa? Üürenmää annamaa işlerin özünü. Bu üzerä biz aaraştırêrız, toplêêrız, grupaların içindä hem arasında üüreneriz sözleşmää. Biri-birimizä yardımcı hem fayda olmaa çalışêrız. Eni tehnologiyalarlan tanışêrız. Üüreneriz yaradıcılık işinä.

§9. VOKALLAN BİTÄN ADLIKLARIN HALLANMASI ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ, ЯКІ ЗАКІНЧУЮТЬСЯ НА ГОЛОСНИЙ

1. Okuyun teksti. I. Neçin evdä hepsi başlêêr ocaktan?

Ömür aacı ornamenti
sobada, Beşalma
küüyü

Gagauz evlerinin
duvarlarında
resimnär

Romun-şveyţar Aleksandr
Mozer Padina resimcisi
(1902 – 1992), Gagauz ocaa

OCAK-ATEŞLİK

Evdä hepsi başlêêr ocaktan. Ocak – evin can eri. Ocak gagauz evinin – özel bir eriydi. O gösterärdi evin ayozlu ortasını. Ocaan yanında temel ritual olaylar geçärdi – verilärdi eminnär, kabledilärdi annaşmalar. Gagauzların adetinä görä, evdä yapıları ocak-ateşlik, angısının üst tarafında vardı «bacalık».

Ömür aacı ornamenti.
Gagauz evlerinin
duvarlarında resimnär

Bu «ocak-ateşlik» geler o vakıtlardan, açan insannarda yoktu soba, da imää pişirärdilär açık ateştä. Sade XIX-cu asirin ikinci payında ocak olêr kapalı. Ocak, soba evin baş muskaları sayıladı.

Gagauzlarda ateş kultu vardı. Bu belli olêr «taa çok din bakışlarında hem aylä adetlerindä (olmaz tükürmäâ ateşä, atmaa saçlarını; V. A. Moşkov yazardı: «Ateşi diri sayêrlar hem inanêrlar, ani onun var canı. Ateşin maasuz yortusu var

– Ay Foka günü. Ama, canını ateştän kaarä, inanêrlar taa cansız ateşä dä, angısı olêr iki odun parçasının biri-birinä uumasınnan. Oynamaa ateşlän günää sayılêr hem bir tembih uşaklara olêr, ki ateşlän oynamasınnar...» .

baş muskaları – головна прикраса; оберіг
tembih – попередження, застереження

GETİRELİM AKLİMIZA. II-inci hallanmak tipinä angı adlıklar girerlär?

II. Bulun teksttä vokallan bitän adlıkları, belli edin onnarın halını hem afiksini.

III. Tabliçada adlıklar örnekerin hallanmasını annadın.

HALLAR	Kalın vokallılar	İncä vokallılar	Afikslär
T.	Baca kapu buu	aylä örtü tüü	–
S.	baca-nın kapu-nun buu-yun	ayle-nin örtü-nün tüü-yün	-nın, -nun, -nin, -nün, -yın, -yun, -yin, -yün
D.	baca-ya kapu-ya buu-ya	ayle-yä örtü-yä tüü-yä	-ya, -yä
G.	baca-yı kapu-yu buu-yu	ayle-yi örtü-yü tüü-yü	-yı, -yu, -yi, -yü
E.	baca-da kapu-da buu-da	ayle-dä örtü-dä tüü-dä	-da, -dä
Ç.	baca-dan kapu-dan buu-dan	ayle-dän örtü-dän tüü-dän	-dan, -dän

? *Angı hallarda adlıkların afiksindä ä//e vokal dönmesi olêr?*

IV. Tabliçaya görä sonuçları yapın. Teoriya materialınnan tanışın.

Vokallan bitän adlıklar

- 1) kimi hal formalarında hal afiksi yotlan (y) kullanılır:
 - uzun vokallan bitän adlıklarda saabilik halında (afikslär: -yın, -yin (dünneyin), -yun, -yün (küüyün));
 - vokallan bitän hepsi adlıklarda doorudak hem gösterek hallarda (afikslär: -ya, -yä; -yı, -yi; -yu, -yü);
- 2) saabilik halda vokallan bitän adlıkların afiksindä ayırıcı n peydalanêr: tolu-nun, küpe-nin;
- 3) ä vokallan bitän adlıkların hallanmasında kıynaş hallarda ä//e vokal dönmesi olêr: küpe-yi, küpe-dä.

2. I. Boşlukları doldurun, koyup adlıkları teklif edili hallarda.

aylä • S. h.		devä • G. h.	
linä • G. h.		pardı • E. h.	
yama • D. h.		sima • Ç. h.	
ensä • Ç. h.		annı • D. h.	
yapı • E. h.		kuu • S. h.	

II. 🏠 Yazın, açıp parantezaları hem belli edip adlıkların halını. Nişannı adlıkları hallayın.

– Kar, bay Peti, çamur(...) , Vasi, sän getir su(...), saman(...) da katacez, topalak ta yapacez. Sora kaldıracez duvar – evimiz gözäl olar. Evel bizim dedelerimiz küçük, saaz(...) örtülü, evceezler(...) yaşarmışlar.

Onnar çamur(...) yapılymış. Ev(...) içindä mutlak varmış soba, fırın, pınar. Soba(...) pişirilärmış manca, **mamaliga**, **çorba**. Bu soba içersi(...) da yısıdarmış. İçer(...) varmış pat. İçersi donaklıymış peşkir(...) , parça pala(...), duvarlar(...) asılıymış palalar, kilim. Bunnarı evel insannar kendi ellerin(...) hazırlarmışlar.

3. 🗣️ İş çiftlerdä. Tanışıp tekstin içindeliinän, kurun dialog ona görä.

Evlän baalı halk mifologiyası

Ömür aacı ornamenti,
bacada resim

Besarabiyada gagauzlar koruyardılar evlän baalı halk mifologiyasını. Gagauzların kurmacasını çok etkiledi insanı koruyan ya da, tersinä, onu korkudan türlü

mif yaratımların baalı boş inannar. En ilkin, bu baalıydı «bacalıklan», neredä yaşardı ev «tılsımı».

Sobada hem bacada evi hem onun yaşayannarını koruyarmış «tılsım» («talısım»). Onnan lääzımış islää yaşamaa, da zarar vermesin ayleyä.

Gagauzlar sayardılar, ani o yaratımlara «sade ilik yaparsan, onnar sana zarar yapmayacak». «Tılsım» süreti, evin ruhu gibi, kuruldu gagauz poeziyasında da. İnsannar inanardı, ani fasıl yaratımların lääzım saygılı ilişkileri korumaa.

4. Proekt işi „İlikçi çizgi filmi fabrikası“ (“Фабрика добрих мультфільмів”) Yazın masal „Pisi hem Tılsım“, ona görä yaradın çizgi filmi.

Kendi çizgi filmi yaratmak – o incä zanaatın terbiyetmek
Створення свого фільму – це виховання мистецтвом

Yazın şenariy masala, şenariyä yazın dialog Tılsımın hem Pisinin arasında. Sora bulun internettä yada kendiniz resimnäyin baş geroyları. Başlayın filmi Topraan tombarlaandan, anı görüner Kosmostan. İkinci resim – Ukraina Dünnä kartasında, sora – ev bacaylan, taa sora – evin içindä ocak, tılsımın hem pisiylän yanında. Ayırın muzika, katın filmä dialogu onnarın arasında.

§10. „K“ KONSONUNNAN BİTÄN ÇOKKISIMNI ADLIKLARIN HALLANMASI ВІДМІНЮВАННЯ БАГАТОСКЛАДОВИХ ІМЕННИКІВ, ЯКІ ЗАКІНЧУЮТЬСЯ НА “К”

Zanaat kapacan – kismetli olacan.

1. Teksti okuyun. Hazırlanın soruşlara cevap vermää.

GAGAUZ USTASI

Nekadar insannar tutêrlar kendisini aklısında, ozamandan beeri peydalandıydı ölä kişilär, angıları yapardılar türlü *gözelliklär*. Şindi da var nicä görmää muzeylerdä binnärlän yıl geeri yapılmış eksponatlar: taftadan, *demirdän*, *topraktan*, saazdan, *pamuktan*, *bürüncüktän* h.b.

Halk yaşamasının kulturaşı okadar zengin, ani onu yok nicä yannaştırmaa başka işlärän. Kimsey taa üürenämedi onu baştan-başakadar.

Halk kulturaşında büük rol oynêêrlar ustalar. Herbir işin var kendi ustası. O usta olêr örnek başkalarına da. Halk yaşamasında angı tarafı da alma – usta: çilingir-demirci, başçivancı, ev yapmaa ustası, pınar kazmaa ustası – pınarcı, soba yapmaa ustası, islää çoban olmaa – o da bir ustalık, ev yapmaa – büük bir ustalık. Eveldän varmış çölmekçilär, angıları yaparmışlar kırmızı topraktan türlü *çanaklar* hem *çölmeklär*. E, nekadar

laap (soy adı) kalmış bizim dilimizdä, angıları göstererlär eski zanaatları: dermenci – kim un üüdärmiş dermendä, düvenci – o kişi, ani yaparmış düven, taşçı – taş kesärmiş h.b. Biliner istoriyadan, ani gagauzlarda en büük usta – o *çiftçilik* ustalı...

Gagauz halkın zengin material hem ruh kultura averiyasını, mirasını *uşaklar*, genç evlat boyları läözüm üürensın, annasın, aaraştırsın, incelesın, bilsın hem korusun, nicä *yaşamanın* bir en büük paalılını gibi.

kultura averiyası, mirası – культурна спадщина

*Soruşlar.

- **Angı ustalar varmış gagauzlarda? Neleri onnar yaparmışlar?**
- **Genç evlat boyları ne läözüm yapsın da korunsun gagauz halkın zengin kultura averiyası, mirası?**
- **Tekstin bitki abzaında lafı uşaklar koyun birlik sayısına. Hallayın onu.**

2. I. GETİRELİM AKLİMİZA. III-ncü hallanmak tipinä angı adlıklar girerlär?

II. ? Tabliṭayı bakın, soruſlara cuvaplayın.

➤ *Angı hallarda dūſer k konsonu?*

➤ *Neylän baſkalanêrlar kalın hem incä vokallı adlıkların afiksleri?*

HALLAR	Kalın vokallılar	İncä vokallılar	Afikslär
T.	toprak saalık soluk	döſek erik kütük	–
S.	topra-an saalı-ın solu-un	döſä-än eri-in kütü-ün	-an, -ın, -un, -än, -in, -ün, (k dūſer)
D.	topra-a saala-a sola-a	döſä-ä erä-ä kütä-ä	-a, -ä (k dūſer)
G.	topra-a saalı-ı solu-u	döſä-ä eri-i kütü-ü	-a, -ı, -u, -ä, -i, -ü (k dūſer)
E.	toprak-ta saalık-ta soluk-ta	döſek-tä erik-tä kütük-tä	-ta, -tä
Ç.	toprak-tan saalık-tan soluk-tan	döſek-tän erik-tän kütük-tän	-tan, -tän

K konsonnan bitän çokkısını adlıklarda saabilik, doorudak hem gösterek hallarda k konson dūſer (bak tabliṭaya). Hep bu hallarda k konsonun önündä bulunan vokal e döner ä vokala (e//ä) (bak tabliṭaya).

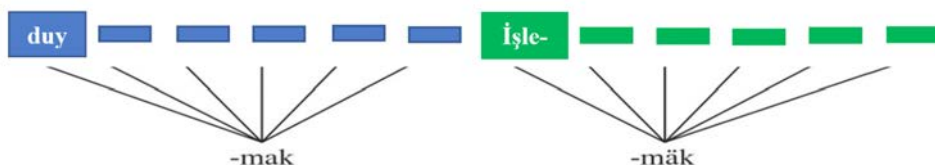
-Ak, -ek kısımlarlan bitän adlıklarda doorudak hem gösterek halların formaları (afiksleri) birtürlüydür: yumak – (neyä?) yumaa, (neyi?) yumaa; döſek – (neyä?) döſää, (neyi?) döſää hem baſka.

3.1. Yukardakı tekſttän laflar gözelliklär, topraktan, pamuktan, bürüncüktän, ustalık, çanaklar, çölmeklär, çiftçilik, yaſamanın

angi halda kullanılmış? Koyun onnarı temel formasına (birlik sayısı, temel halı). Angi hallanmak tipinä onnar çekiler? Lafları hallayın aazdan.

II. 📖 Ekläyin verili adlıkların etişmäz kök parçasını. Yazın ikişär adlık, hallayın onnarı. Kurun ikişär cümlä.

Buluşmaa, sulamaa, saymaa, aaraştırmaa, çaarmaa, bölmää, erimää, süünmää, düşünmää, dinnenmää.

III. Cümleleri yazın, gösterip adlıkların hallarını.

Lüzgerin türküsü fasıl sesedärdi kırların, çayırarın hem ev saçakların üstlerindä.

Sürmäk ayında buz saçaa şılêêr güneştä hertürlü renklärlän da benzeer çafayır taşına.

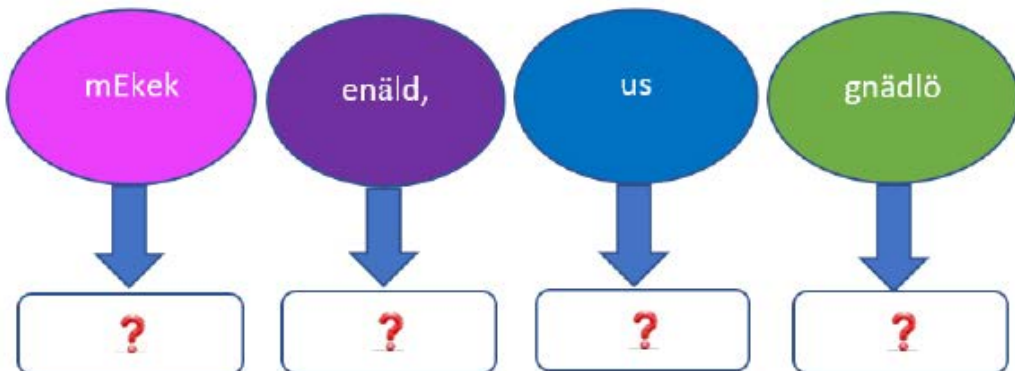
Saçak kuşu şen cıvıldardı yuvasında.

IV. 🌸 Laf kültürası. Aaraştırêrız lafı. Okuyun lafların maanalarını ukrain dilindä. Annadın, neçin halk kurmuş busoy adları?

📦 saçak – виступ даху, стріха
saçak buzu – бурулька
saçak kuşu – горобець

4. İİLENERÄK ÜÜRENERİZ I. OYUN „KİM TAA TEZ?“

Tombarlaklarda verili bukvalardan topla lafları. Cümleyi-söleyişi yaz boş kafeslerdä.

➤ *Neyi açıklêêr bu söleyiş?*

➤ *Adlıkların hallanmak tipini, halını, sayısını belli edin.*

II. Gagauz halk bilmeycelerini çözüün.

❖ Uzun Miti yatır,
Kardaşları düz yatır.

❖ Kaz yımirtlayan,
Aulu atlayan.

❖ Gidâr, gidâr – izi yok,
Para kadar gözü yok.

❖ Daadan gelir hızlan
Edi bin yıldızlan.

❖ Lupur-tupur kalgıttı,
Ayaklarını sarkıttı.

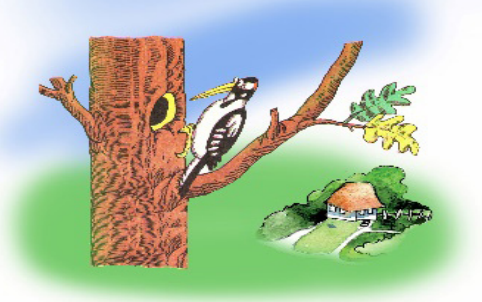
❖ Suda buulmaz,
Ateştâ yanmaz.

(Kabak; Kirişlân dizmelâr; Buz; Tüfek patlaması; Kayık; Kesmä corba)

➤ *Kanatlarını sallêêr, ama kendisi uçamêêr. Kim o?*

➤ *Maavi çayırda sarı koyunnar, otladêr onnari
buynuzlu çoban. Annadın, kim onnar.*

BİLMEYCÄ

*Gagauz çiftçisi koşarmış
arabaya öküzleri mi osa
beygirleri mi?*

BİLMEYCÄ

*Usta sivri daltaylan yapêr
kendisinä bir perñçereli ev.
(Kim o usta?)*

OKUYALIM.

Usta

Küüdä deyardilär, ani İtir Miti bu dünnedä hiç bir kerä pişman olmamış yaptıkları için. İtir Mitinin varmış bir oolu, da yollêer adam onu Komrada üürensın fiçıcılık ustalını.

Ürener iki yıl çocuu da geler evä. Bobası karşılammış onu pek şen. Giderlär bakmaa aullarını. Büüyärmış orada bir büyük ceviz aacı, çıkarmış ondan bir taliga ceviz bütün da kışa yakacak.

– Boba, – deer ool, – te bu aaçtan olacek bir bin kilalık fıçı.

Düşüner İtir Miti. Çaarêr komuşuları, da keserlär aacı. Girişer oolu yonmaa aacı da doga çıkarmaa. Yona-yona kalmış iki küçücük parça odun.

– Boba, – demiş ool, – bilersin mi ne? Bundan fıçı olmayacak. Yapacam bir canavarcık.

– Yap iki, – demiş İtir Miti.

– Neçin? – sormuş oolu.

– Biri isin seni, birisi dâ isin beni. Neçin uydum senin aklına da bölä gözäl aacı bozduk.

Stepan Bulgar

dog – fıçı taftası;

canavarcık – yabancıık.

- *Neyä bu annatma bizi üüreder?*
- *Gagauzlarda var bir laf: „İşini brakma yarım, zerä pali dalayacak”. Neçin bölä denmiş?*
- *Düzün dialog „İşi bitir, hem gözäl bitir” konusunda.*

§11. „K” KONSONUNNAN BİTÄN ADLIKLARIN KÜÇÜLDEK FORMASI ПЕСТЛІВА ФОРМА ІМЕННІКІВ НА “К”

1. Teksti okuyun. Neyi bilerdiniz, nesoy eni bilgileri kablettiniz?

EKMEK

Çiftçiliklän zanaatlanan gagauzların baş sofr

söleer: „Buyurun oturalım ekmek imää”. „Ekmek imää”, „sabaa ekmää”, „üülen ekmää”, „avşam ekmää”, „tuz-ekmek” – bu her gün kullanılan laflar, ani göstererlär gagauzun büyük hatır gütmesini hem hayırlı davranmasını ekmää. Düşürsä erä ekmek, bizim insan kaldırêr o ekmecii da öper, ki sayêr onu ayozlu. Var taa bir büyük laf, baalı ekmeklän: „Ekmek ursun!”. O bir ceza lafi, demek, lafinda durmazsa biri, ozaman „ekmek urur”. Ekmek iyärkän, büyük günää prost lafetmäâ yada düşünmäâ. Emin ederäk birini birbişeydä, gagauz deyecek lafi: „Te, ekmecik önümdä”.

Frazeologizma „*Ekmek eldän, su göldän*” annadêr o tabeettä insannar için, ani bişey için düşünmeerlär, hazıroncular için. O Allah kanonu için, ani olmaz sormadıynan almaa bişeycik hiç kimzseydän, söleer laf „Ekmeeni külä ban da i, sade kendinin olsun”. Gagauzlar türlü ekmek pişirerlär: çavdar ekmää, booday ekmää, kepek ekmää. Ekmeci da – o insan, kim ani ekmekleri fırında pişirärdi hem şindi da pişirer.

çavdar ekmää – житній хліб
booday ekmää – пшеничний хліб
kepek ekmää – висівковий хліб

✧ *Angı lafları laflan ekmek kullanêr gagauzlar? O frazeologizmaları hem söleyişleri yazın.*

✧ *Yazın lafi „ekmecik”, kökünü hem afiksini nişannayın. Bu afiksin yardımınnan kurun eni lafları verili köklerden: araba, masal, maani, dermen, kemeñçü, daul, muzıka, aşık, tokat, boza, kalpak, tavşam, balık, kayık.*

✧ *Teoriya materialınnan tanışın.*

K konsonunnan bitän adlıkların küçüldek forması hallanmakta kabul eder genä o hal afikslerini, angıları peydalanêrlar **k** konsonunnan bitän çokkısını adlıkların hallanmasında.

✧ *Tablițadan örnekleri okuyun.*

HALLAR	k konsonunnan bitän çökkısımnı adlıkların küçüldek formasında hallanması			
T.	uşacık	böcecik	kuzucuk	kayıcak
S.	uşacın	böceciin	kuzucuun	kayıcaan
D.	uşacaa	böcecää	kuzucaa	kayıcaa
G.	uşacı	böceci	kuzucuu	kayıcaa
E.	uşacıkta	böcecihtë	kuzucukta	kayıcıkta
Ç.	uşacıktan	böcecihtën	kuzucuktan	kayıcaktan

2. Peeti okuyun. K konsonunnan bitän küçüldek formasında adlıkları bulun, aazdan hallayın. 📖 İkişär adlık hallanmasını yazın.

Lelek-lelecik

Lelek, lelek, lelecik,
Hadi, yuvacıundan çık!
Verecäm sana dutçaaz,
Bir dolu çölmek sucaaz!
Verecäm sana incä
Pembä şirit başına,
Boncucak – enseciinä,
Blezicäk – bacacına!

Dikecäm sana fistan,
Satindän hem ipektän,
Sedefätän-bürüncüktän
Dikecäm ona gaytan!
Lelek, lelek, lelecik,
Hadi, yuvacıundan çık!
Verecäm çiçek sana –
Al gülcääz – kulacına!

3. 🌸 Laf kültürası. Araştırêrız lafı.

- Nesoy deniler bu ekmek pişirmää kabına, ani gösterili fotoda? Neçin busoy ad insan kurmuş bu çanak-çölmek çeşidinä? Laflarlan **kertikli**, **kertik** kurun birär cümlä.
- Sizin düşündüünüzä görä, nesoy peydalandı „ekmek” lafı? Uydurun laflarlan „ekmää”, „ekin”.

➤ *Düşünün da söläyin, ne sebeptän gagauzlar Harman ayını busoy adlamışlar?*

harman – o er evin yanında, neredä düülärdi ekin, arpa, yulaf...

🌸 Sözlüşmäk kültürası. Dialog kuralım. Yazalım. Kurun dialog teklif edili deyimnerä görä.

- Zaman hayır olsun,
- Hayır olsun,
- Bän okudum deyimi ... Benimcä,... .
- E sana görä? (Senincä)... .
- Benimcä, (Bana görä)
- Bän sa okudum deyimi Benimcä,... .
- E sana görä? (Senincä)... .

Yanışlık yapmaa korkmayınız. İnsan kimi işleri, yanışlık yaparak, ürener.

Taa ii bir kerä göräsin, nekadar üz kerä işidäsin.

OKUYALIM. Ayozlu adetleri gagauzların... Siz vardır mı gittiyniz meciyâ? Neyi gösterer bu gözäl gagauz adeti?

Meci – evelki bir adet

Buyurun meciya... Gagauzlarda var bir evelki adet – biri-birinä yardım etmäk. Meci – iş, angısını bir aylä yapamaz. O senselelerin, küülülerin yardım etmesi. Meciya toplanarmışlar 40-50 kişiyädän.

§12. ADLIKLARIN ÇOKLUK SAYISINDA HALLANMASI **ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ У МНОЖИНІ**

1. Okuyun. Soruşlara cuvaplayın.

AVTOBUS-AMFİBİYA

Avtobus-amfibiya, yada amfibus, gezäbilir diil sade kuruda, ama lääzımsa, su içindä dä. Yıl-yıldan bu zamandaş transport çeşidi taa çok girer dünnä yol hareketi sistemasına. Londonda,

görmää deyni kasaba **gözelliklerini**, amfibus gider **sokaklardan**. Ama sora kolayca girer Tesla sularına, da elli yolculuk yapan kişi siiredäbilirlär dolayandakı şaştırcı natura görüsünü. Deniler bu toprakta hem suda bir transportlan geziya „Frogtours”. Busoy amfibuslar gezer Gamburgt da.

Ama tä eni haber. Vengriyada RiverRide kompaniyası teklif eder unikal bir gezi kuruda hem suda. Yoluna çıkêr bu amfibus Budapeştin merkez Ruzvelt meydanından. Baş kasabanın görümnü **erlerindän** sora AmphiCoach girecek Tuna **sularına** Budapeştin poyraz tarafında.

✳️ *Ne meraklı geldi sizä bu teksttä?*

✳️ *Nışannı adlıkları yazın, okuyup teoriya materialını, hallayın onnari aazdan. Sonuçları yapın.*

Adlıkların çokluk sayısı düzüler (kurulêr) -lar, -lär; -nar, -när afikslerin yardımınan.

Çokluk sayısında adlıklar hepsicii hallanêrlar, nicä konsonnan bitän adlıklar: enserlär – enserlerin, enserlerä, enserleri; karımcalar – karımcaların, karımcalara, karımcaları; uşaklar uşakların, uşaklara, uşakları; köpeklär – köpeklerin, köpeklerä, köpekleri hem başka.

2. Okuyun. Nasıl düşünersiniz, unikal pilotsuz transportun var mı gelecää? Açıp parantezaları, kullanın adlıkları çokluk sayısında. Hallarını belli edin. 📖 Yazın o cümleleri.

PILOTSUZ TAKSİ – BU BİR GERÇEK

Bu kıvrak hem küçüräk smartkara(...), fantastika filmalar(...) gibi, geldilär insanın yaşamasına. Çünkü transportun hızlılı büünkü gün – pek önemni iş.

Bu diil uzak gelecek zamanın transportu, bu şindiki vakıdın gerçää – unikal pilotsuz taksi(...) raatça gezerlär Hitrou aeroportunda Londonda. Kullanêr bu dörtkişili arabayı kompyuter. İnsan girdikçä, sensor tablosunda ayırêr yolunu, üç minut süresindä etişer gidış zalından geliş zalına.

Kitay Baidu kompaniyası sa pilotsuz araba(...) şansora kullanêr kasaba(...) içindä dä.

3. Okuyun söyleyişleri. I. Açıklayın onnarıcn maanasını. Nışannı adlıklar angı hala çekiler? Bulun çokluk sayısında bir adlı, hallayın onu.

Eski küüdä eni **adet** çıkarma! Eşil kabaktan **toom** istenilmeer. Altın aazlan **gümüş** kesmä.

Araba gider – **köpeklär** salêr. Boş **laf** torbaya girmäz. **Çizmeçi** çizmesiz gezer.

II. İş çiftlerdä. Okuyun ayların gagauzça adlarını. Bir bölünmüz lafbirleşmesini hallayıp yazın.

Hederlez ayı, kirez ayı, orak ayı, harman ayı, ceviz (baa bozumu) ayı, canavar (pastırma) ayı, Kasım ayı, Kıran (Kırım) ayı, Büük ay, küçük (güçük) ay, Baba Marta (Sürmək) ayı, çiçek ayı.

✨ 🐼 **Yaradêrız!** Denäyin kurmaa eni gagauz ay adlarını – yakışıklı, uygun hem gözäl olsunnar.

III. Yazın birkaç adlık çokluk sayısında. Doldurun tablişayı, kullanıp o adlıkları gösterek halında cümlelerdä.

TEMEL HALI	GÖSTEREK HALI
Adetlär	Bizim aylemiz tutêr adetleri.

4. 🎨 **İş çiftlerdä. I.** Okuyalım. Ekläyin adlıklara afiksleri, kullanıp o adlıkları yakışıklı halda.

Bizim için işleerlär

Ortamımız(...) var çok bizim için işleyän zaametçi. Doktor, medişına zaametçisi, yardımcı medik personal(...) işleerlär bizim için. Klining kompaniyaları(...) temizlik işçileri (klinerlär) hızlı hem becerikli temizleerlär kasaban(...) türlü kurumnarını. Arhitektor(...) yapêrlar evlerimiz(...) proekt. Düzmäk işlerini yapan işçilär bizim işlerimiz(...) düzerlär da yaşamamız(...) kolaylaştırêrlar. Dülger(...) yapêrlar divannarımız(...), masalarımız(...) hem dolaplarımız(...).

ortam – навколишнє середовище **kurum** – установа
zaametçi – співробітник
düzmäk işlerini yapannar – ремонтники

II. DIALOG KURALIM. Reportaj yapalım. Televizor diktoruysunuz. Sokaktaki insannarlan onnarın zanaatları için reportaj yapêrsınız. Kullanın aşaadakı soruşları.

1. Adınız, soyadınız? 2. Zanaatınız? 3. Kaç yaşında başladınız bu zanaatı kullanmaa? 4. Kaç yıl bu zanaatta işleersiniz? 5. Seversiniz mi zanaatınızı? 6. Neçin onu seçtiniz?

III. Proekt işi. Yapın videoreportaj, alıp intervyu dolaydaki insannardan hertürlü yaşta, kullanıp soruşu: „Nedir sizä deyni gagauzluk (ana dili, adetlär h.b.)?”

5. İLENERÄK ÜRENERİZ I. Burası – meraklı, olunuz dikkatli!
Beş arının bulun beş adını!

1. Bu arının boyası güneşi resimneer.

	a	r	ı
--	---	---	---

2. Bu arıyı evelki zamanda adamnar giyardı bacaklarına.

	a	r	ı	
--	---	---	---	--

3. Bu arıyı karılar başına dartêr.

	a	r		ı
--	---	---	--	---

4. Bu arı zorda-belada gelir.

	a	r		ı	
--	---	---	--	---	--

5. Bu arı sportu sever. Kim ister ensemää, o onda pay alêr.

	a	r	ı			
--	---	---	---	--	--	--

II. Lingvistika daavası. Cümlelerdän bulun o cümleyi, neredä laf „çiçek» durêr hep o halda, angısında durêr laf „teferi». O halı belli edin.

1. Çiçää bakmaa – kef hem saalık kabletmää.

2. Ne hoştı çiçää bu ilkyaz başçasında, onun ortasında o duyardı kendisini padişaaaka.

3. Gördüynän bu masallı al çiçää, hepsi şaşardı, mayıl olardı onun gözelliinä.

Söz kulturaşı. Hesaba alın!

Söz – слово, мова

Söz gider ... – мова йде ...

Soy – рід

*Cuvaplar oyuna (iş 5. I.) 1. Sarı 2. Çarık 3. Dartı 4. Yardım
5. Yarışma

GAGAUZ NAMUZ KODEKSİ

OKUYALIM.

HALKIN ADETLERİNÄ GÖRÄ YAŞAMAK KURALLARI

- «İilik yap da bişeydän korkma!» Gagauz isleelää läözım yapsın isleelik. Kendisi gagauz diillääzım beklesin şükürlük kendi islää işleri için.
- «Bobayı-anayı ihtärlıkta brakma, seni dä ozaman brakmaz Allah!» Gagauz läözım saysın kendi anasını-bobasını, yardım etsin onnara ihtärlıkta.
- «İilik yapasın, iilik bulasın!» Gagauz läözım iilik yapsın insannara.
- «Yoksa dostun, aara onu, bulduynan, koru onu!» Dostlukta gagauz läözım olsun dooru hem inannı adam.
- «Dünnä bir gemidir, akıl elkendir, fikir dümendir, kullan kendini, göreyim seni iit!» Herbir gagauz läözım kendisini dooru götürsün insan arasında, herbir işi düşünüptä, hesaplı yapsın. Saygılı gagauz biler, ani ona cümnä insan bakêr.

***DÜŞÜNELİM.** Okuyun evelki gagauz halk söleyişini. Nedir onun derin maanası?

Dünnä – gemi, akıl – elken, fikir – dümen, kullan kendini, göreyim seni iit.

gemi – корабель
dümen – кермо

elken – вітрило
iit – герой, сміливець

Ş13. ADLIKLARIN SAABİLİK FORMASI ФОРМА ПРИНАЛЕЖНОСТІ ІМЕННИКІВ

1. Okuyun peeti. Açıklayın onun temasını, öz fikirini.

ORADA VATAN

Orada – Yalpug, “bizim deniz”,
Sedeftän hem maavidän suyu.
Serbest çayırlar, otu – semiz,
Besleer vatana pak duyguyu.

Ev, başça hem mercanın alı,
Gu-gu, gu-gu, guguş geziner.
Baa yaprakların – uzun dalı,
Gür hem bol, gökâ hep özener.
Batıya üzân, güneş şılêêr,
Bitki **altını** – eşiklerdä.
Sofrada – karpuz, arı bızlêêr
Bal **tatlısına ellerindä**.
Armut **aacın** altında – kızçaaz,
Bulut **buusunda** – düş gütmelär,
Kucaanda – kiyat, dalda – kuşçaaz,
Hepsi – saa-diri, güler üzlär...

Valentina Bujilova

**Yazın nışannı adlıkları.*

? Nasıl düşünersiniz, neçin adlıkların bu formasına deniler saabilik forması?

**Okuyun teoriya materialını.*

Gagauz dilindä adlıkların var saabilik forması, angısı gösterer predmetin saabisini üz tarafından: 1-inci, 2-nci ya 3-üncü üzünü. Bu forma belli eder, kimin ya neyin predmet. Adlıkların saabilik forması düzüler üz hem sayı afikslerin yardımınan. **Örnek:** göz – göz-üm, kol – kol-lar-ım, el – el-ler-im-dä; göz – göz-ün, kol – kol-lar-ın, el – el-ler-in-dä hem başka.

2. I. Verilmiş adlıkları saabilik formasında diiştirin üzlerä görä temel halda.

Çantam, mantarım, kızkardaşım, anam, bobam, uşaam, dedäm.

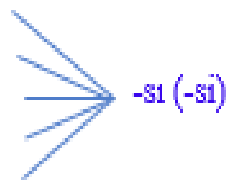
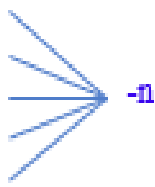
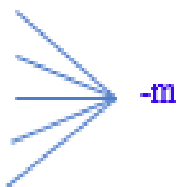

II. Yazın söyleyişi. Bulun adlıkları saabilik formasında. Hallayın onnarı, yazın.

Annın terlär, karnın doyar.

**Getirin aklınıza söyleyişleri saabilik formasında adlıklarlan.*

3. I. Koyun noktaların erinä adlık, ekläyin verilmiş afiksleri. Angı sayıda hem üzdä onnar durêrlar? Örnää görä tefterlerä yazın.

Örnek. Anam (1-ci üz, birl. s.)

II. Adlıkları koyun saabilik formasında birlik sayısında temel halda 2-ci hem 3-cü üzündä.

Üzüm, gök, yıldız, bulut, yaamur, kaar, pınar, sokak, su, ekmek.

III Dil daavası. Altıncı klastan üürenicilər yazêlar cümleleri adlıklarlan saabilik formasında. Kimin yazıları dooru? Neçin? Yanniş yazıyı doorudun.

Vaninin yazısı. Benim yol düştü bir uzak kasabaya. Bu çiçeen nesoy rengi? Senin ana tarafı neresi?

Mariykanın yazısı. Benim küüyüm bulunêr göl boyunda. Senin evin angı sokakta bulunêr? Vaninin manisi așaa-yukarı altmış yaşında.

4. I. **Çevireriz. Okuyun teksti, çevirin onu gagauz dilinä.**

Винахідник і бізнесмен з Києва Максим Гербут разом з командою одностумців створив унікальний будинок, який не будується, а повністю друкується на 3D-принтері однією деталлю. Будівля виходить без швів, вона дуже міцна і не вимагає фундаменту. Стіни товщиною 20 см, зроблені за принципом вакуумного термоса, добре зберігають тепло і для обігріву або охолодження будинку досить електрики, що виробляється сонячними панелями на даху.

II. 🐛 Yaradêriz! Yazın bir yaratma „Bu diil ev, bu – düş gütmäk yapısı!”. Annadın onda en modern ev için. Savaşın yazılarınız olsun annayışlı, ama serbest fantaziyanıza sınırları koymayıp. Nesoy zamandaş ev işlerini koyarsınız busoy şaşılacak konstruktıyaya?

- 5. I. Okuyun peetleri. Kasım yortusu için ne annadêr bu sıralar?** Yazın o cümleleri, angılarında var adlıklar saabilik formasında. O adlıkların üzünü, sayısını hem halını belli edin.

KASIM YORTUSU

Kasım – evelki yortu!	Kasımın edisindä
Kraa örttü kırdä otu,	Herbir koyun – erindä,
Az vakıt kaldı kışa,	Ödeeni alêr çoban
Sürülär gitti kışlaa!	Bol elli çorbacıdan.
Klisedä insan – çokluk,	Yapılêr sofrä-kurban,
Sofrada imek – bolluk.	Saalıklı olsun her can.
Kurban getirsin kısmet,	Ses işidecän açan -
Saalıcak hem selemet!	O çalêr yortuyca çan!
Cevizlär artık toplu,	Ay Dimitri kuzusu,
Baalı çuvallar dolu!	Kurbanın sıcak buusu.
Kasımdan ötää dooru	Ayın – tunuk buynuzu,
Salt bereketi koru!	Kışa bakêr burnusu.

Kasım, Kasım yortusu,
Sarı aacın kuytusı.
Dönüşer altın yaprak,
Kilimä döner toprak.

- II. Kurun „Sinkveyn” (İş kurulêr 5 sıradan) laflan kasım örnää görä.**
- Örnek. 1) Adlık Yortu.
2) Nışannık Gözäl, sevgili.
3) İşlik Nışannanêr, hazırlanêr, sevindirer.
4) Sonuç Yortular – yaşamanın şennik günü.
5) Sinonim Bayram.

§14. SAABİLİK FORMASINDA ADLIKLARIN HALLANMASI ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ У ФОРМІ ПРИНАЛЕЖНОСТІ

1. Okuyun peeti. Nesoy, sizincä, armudun dadı? Yazdırın o dadı, kullanın adlıkları hem nişannıkları.

ARMUT

Bän aldım **elimä** güneşli armudu,
O hazır patlamaa şıralı **nemindän**.
Allahın meyvası, insanın umudu,
Beklenmiş bereket çiftçi **peetindän** ...
... **Däduunun aulu** – kırnak baa sırası,
Ortada – büyük gölgä o armut **aacından**.
Dalların arası – kızgın gün **şılası**,
Masallı bana gök o **aacın** altından.

*Nişannı adlıkları yazın. Angı formada onnar kullanılmış?
Belli edin bu adlıkların üzünü, sayısını hem halını, gösterin
afikslerini. Tablițalarlan tanışın.

Konsonnan bitän adlıklar

HAL	Kalın vokallılar		
	I (benim)	II (senin)	III (onun)
T.	adım	adın	adı
S.	adım-ın	adın-ın	adı-nın
D.	adım-a	adın-a	adı-na
G.	adım-ı	adın-ı	adı-nı

E.	adım-da	adın-da	adı-nda
Ç.	adım-dan	adın-dan	adı-ndan
	I (benim)	II (senin)	III (onun)
T.	dostum	dostun	dostu
S.	dostum-un	dostun-un	dostu-nun
D.	dostum-a	dostun-a	dostu-na
G.	dostum-u	dostun-u	dostu-nu
E.	dostum-da	dostun-da	dostu-nda
Ç.	dostum-dan	dostun-dan	dostu-ndan

HAL	İncä vokallılar		
	I (benim)	II (senin)	III (onun)
T.	telim	telin	teli
S.	telim-in	telin-in	teli-nin
D.	telim-ä	telin-ä	teli-nä
G.	telim-i	telin-i	teli-ni
E.	telim-dä	telin-dä	teli-ndä
Ç.	telim-dän	telin-dän	teli-dän
	I (benim)	II (senin)	III (onun)
T.	gözüm	gözün	gözü
S.	gözüm-ün	gözün-ün	gözü-nün
D.	gözüm-ä	gözün-ä	gözü-nä
G.	gözüm-ü	gözün-ü	gözü-nü
E.	gözüm-dä	gözün-dä	gözü-ndä
Ç.	gözüm-dän	gözün-dän	gözü-ndän

Vokallan bitän adlıklar

HAL	Kalın vokallılar		
	I (benim)	II (senin)	III (onun)
T.	almam	alman	alma
S.	almam-ın	alman-ın	alma-nın
D.	almam-a	alman-a	alma-na
G.	almam-ı	alman-ı	alma-nı
E.	almam-da	alman-da	alma-nda
Ç.	almam-dan	alman-dan	alma-ndan
	I (benim)	II (senin)	III (onun)
T.	kapum	kapun	kapu
S.	kapum-un	kapun-un	kapu-nun
D.	kapum-a	kapun-a	kapu-na
G.	kapum-u	kapun-u	kapu-nu
E.	kapum-da	kapun-da	kapu-nda
Ç.	kapum-dan	kapun-dan	kapu-ndan

HAL	İncä vokallılar		
	I (benim)	II (senin)	III (onun)
T.	ayläm	ayläñ	aylesi
S.	aylem-in	aylen-in	aylesi-nin
D.	aylem-ä	aylen-ä	aylesi-nä
G.	aylem-i	aylen-i	aylesi-ni
E.	aylem-dä	aylen-dä	aylesi-ndä
Ç.	aylem-dän	aylen-dän	aylesi-ndän

	I (benim)	II (senin)	III (onun)
T.	sürüm	sürün	sürüsü
S.	sürüm-ün	sürün-ün	sürüsü-nün
D.	sürüm-ä	sürün-ä	sürüsü-nä
G.	sürüm-ü	sürün-ü	sürüsü-nü
E.	sürüm-dä	sürün-dä	sürüsü-ndä
Ç.	sürüm-dän	sürün-dän	sürüsü-ndän

Hesaba alın! Vokal **ä** adlıklarda derä (deräm), şişä (şişäm), küpä (küpäm) hallarda (temel halından kaarä) döner **e** vokala (**ä//e**): derä – deremin, deremä, ...; küpä – küpemin, küpemä,

2. I. Adlıkları *dal, tuz, kiyat* saabilik formasına birlik sayısına koyun da hallayın hepsi üzlerdä.

II. Okuyun cümleyi. Bulun saabilik formasında adlıkları, belli edin onların üzlerini, sayılarını, hallarını.

Adamda läüzüm hepsi gözäl olsun: üzü dä, rubası da, canı da, fikirleri dä.

III. Teoriya materialını okuyun. Herbir abzağa soruş koyun, cuvap onnara verin.

Adlıklarda *kapak, olak, kalpak, erik, dedik, pelik, imik, eşik* h.b. **k** konson saabilik formasında düşer: *kapa-am, ola-am, kalpa-am, eri-im, dedi-im, peli-im, imi-im, dirä-äm.*

Temel halda saabilik formasında adlıklarda (*inääm, eşääm...*) urgu altında yazılêr **ä**, ama urgusuz pozitiyalarda (kalan hallarda) döner **e** vokala da olêr: *inääm – ineemin, ineemä, ineemi, ineemdä, ineemdän.*

IV. İkişär adlık çokluk sayısında saabilik formasında 1-ci, 2-ci hem 3-cü üzlerdä hallayın.

Örnek. Çiçeklär – (benim) çiçeklerim – (senin) çiçeklerin – (onun) çeçekleri.

Hesaba alın! Urgusuz pozitifalarda afikslerdä -lär, -när vokal **ä** döner **e** vokala (**ä/e**): *gözlär – gözlerim, günnär-günnerim.*

3. Demekli okuyun şiiri. Angi temayı o açıklêr? Nesoy o, yaamur türküsü?

Sesläniniz, neyi yaamur çalêr...

Sesläniniz, neyi yaamur çalêr
Gecä saadı, açan yalnızlıkta
Kemençesinnän kol-kola kalêr...
Musaafirlär – güzün serayında.
O annadêr zettli hasretliini,
Devletlerä uzak yolculuunu,
Raatsız yolcu – diveç havezini –
Bulmaa yaşamanın mutluluunu...
O gamını daadêr kemençedä,
Parmakları öperlär telleri,
Altın seslär üüsek duygularda
Uyandırêr sonsuz denizleri...
Dalga-dalga üzer o arkuşu,
Sedef köpükleri kaynadarak.
Sırdan duman – gökün biyaz kuşu –
Kaplêr, dolayları, kullanarak...
O annadêr inan için canda,
Paklık için uşaan bakışında,
Kurtarıcı seslär – gerçek sevdä...
Allaa da siireder bir tarafta...

Valentina Bujilova

* Yazın şiirdän hepsi adlıkları saabilik formasında, verin onnara karakteristika (üz, sayı, hal).

4. Dooru okuyun söyleyişleri. Maanalarını açıklayın. Bulun adlıkları, koyun onnarı saabilik formasına türlü üzlerdä hem sayılarda. İki adlı hallayın, yazın.

Daa kuru(?) olmazmış. Türküy(?) masalın saabi(?) yok.
Üsüz yaşı er(?) düşmüz.

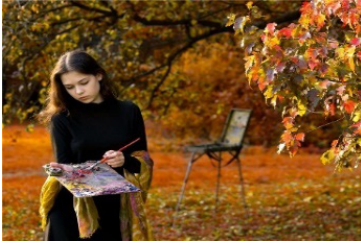
Vakit geçer, çatı sarılêr! Zor(?) önündä kolay da varmış.
Bıldırkı fişkan(?) çiten örmä.

5. İş grupalarda. I. Yaradêriz! Kurun hem yazın kısa (5-6 cümlä) annatma-fikirlemä yazdırma elementlerinnän resimnerä görä.

Yardımcı laflar: güz boyaları; türlü şekildä yapraklar; var mı bişey taa gözäl?; çok renkli yaprak dökümü; güzün muzıkası; şaşmaa; sevinmää; kırmızı; turuncu; altın; yaprak demedi; naturanın minuniyası h.b.

III. Okuyun şiiri. Kim onum baş geroyu? Angı boyaları o kullanêr kendi resimnerindä?

RESİMCIYKA-GÜZ

Resimciyka-güz,
Çölmektä karıştırêr
Bir bölük beniz.

Turuncu, kırmızıca
Palacık döşer,
Kumralcık hem alaca
Aaçları örter.

Bordoya döker altın –
Resimneer yapraa,
Sarisına molbertin
Serper biraz kraa...

Bulut pamuuna katêr
İncecik gümüş,
Duman buusuna atêr
Tebeşir düülmüş

Yorulttu püskülleri
Koyu boyalar,
Boşandırdı selleri
Serin yaamurlar.

Molberti güz indirdi,
Olmalı, küstü,
Kuş sürüsünä girdi -
Da uzaa uçtu...

turuncu – оранжевий

§15. YABANCI DİLLERDÄN ALINMA ADLIKLARIN HALLANMASI ВІДМІНЮВАННЯ ЗАПОЗИЧЕНИХ ІМЕННИКІВ

1. I. Bilmeyceleri okuyalım, cevaplarını bulalım.

Panayırdan aldım bir taane,
Evä geldim bin taane.

Kırmızı boncucaklar
Sırada kırnak yatar,
O boncucaklar inär,
Onnara söleeriz ? .

İçimdä – dilimciklär,
Salt dala – serpeceklär!
Turuncu vitaminnär
Verecek ? .

Bir küçücük fıçıcık,
İçi dolu turşucuk.

nar – гранат

II. **GETİRELİM AKLİMIZA.** Ne o alınma laflar?

III. Hallayın lafları *limon* hem *mandarin*. Nesoy diişer onların afiksleri?

IV. Okuyun teoriya materialını. Sonuçları yapın.

Gagauz dilindä var çok laf, angıları alınma (gelmä) başka dillerdän. Elbetki, onnar girdilär gagauz dilinin leksikasına da oldular artık bizim: *radio*, *raketa*, *kosmos*, *antena*, *vitrina*, *taliga*, *kravat*, *mamaliga*, *apteka*, *alfabet*, *mera*, *kila*, *kilometra*, *milion* hem başka.

Hallanmayan laf gagauz dilindä yok. Hallanêrlar yabancı laflar da, angıları diil kurulu vokal garmoniyasına görä: *taliga, dädu, alfabet, vitrina, kila, milion*. Yabancı laflar hallanêrlar bitki vokala ya konsona görä hem bitki kısmın vokalına görä.

Temel formada adlıın bitki kısmında durarsaydı kalın vokal, vokal garmoniyasına görä, başka kısmnarda da (afikslerdä) kalın vokal olacak: *radio – radionun, radioya, radioda; dädu – dädunun, däduya, däduyu; vitrina – vitrinanın, vitrinaya, vitrinayı; pelivan – pelivanın, pelivana, pelivanı h.b.*

Ama adlıın bitki kısmında durarsaydı incä vokal, ozaman kalan kısmnarda da olacak incä vokallar: *alfabet – alfabetin, alfabetä, alfabeti; maälä – maalenin, maaleyä, maaleyi; aylä – aynenin, ayleyä, ayleyi; kartofi – kartofinin, kartofiyä h.b.*

Hep bu kurallara görä hallanêr adlar da: *Nadi – Nadinin, Nadiyä, Nadiyi; Mişä – Mişanın, Mişaya, Mişayı, Maşi – Maşının, Maşiyä, Maşiyi.*

V. Tablişaylan tanışın. Sonuçları yapın.

HAL LAR	İncä vokallılar	Kalın vokallılar
T.	Todi mali Maşi	taliga dädu kilometra
S.	Todi-nin mali-nin Maşi-nin	taliga-nın dädu-nın kilometra-nın
D.	Todi-yä mali-yä Maşi-yä	taliga-ya dädu-ya kilometra-ya
G.	Todi-yi mali-yi Maşi-yi	taliga-yı dädu-yu kilometra-yı
E.	Todi-dä mali-dä Maşi-dä	taliga-da dädu-da kilometra-da
Ç.	Todi-dän mali-dän Maşi-dän	taliga-dan dädu-dan kilometra-dan

Doorudak hem gösterek hallarda vokalların arasında peydalanêr ayırıcı y (yot): *däduya, däduyu; taligaya, taligayı; Todiyä, Todiyi; Paşiyä, Paşiyi; Mişaya, Mişayı; Maşiyä, Maşiyi.*

Vokal ä döner e vokala (ä//e): kalä – kalenin, kaleyä, kaleyi, maalä – maalenin, maaleyä, maaaleyi; lülä – lüleyi, aylä – ayleyä.

2. Okuyun teksti. Yazın hepsi alınma adlıkları. Aazdan hallayın onnarı, bir hallanmak örneeni yazın.

GAGAUZLARDA ÖMÜR AACI ORNAMENTİ

Ömür aacı ornamenti (renkli resim)

Ömür aacı ornamenti yazılı yumirtada

Gagauzların kültürasında var kendi milli ornamenti.

Halkın uzun istoriyasında türlü olaylara görä gagauzlarda korunmuşlar sade kimi eski ornamentlär, ama o ornamentlerin simvol bilgileri yavaş-yavaş süünmüşlär. Açan incelener eski ornament örnekleri, çekeder çıkmaya ortaya onnarın maanası. Bu tema verer kolaylık kabletmää o bilgileri, angıları tanıdêr gagauzların eski ornamentlerinin güzelliinnän hem onnarın istoriyada nezaman kurulduunnan.

Ornament var çok erdä – kilimdä, palada, yastık üzündä, peşkirlerdä, rubada, taşlarda, evin duvarında, çii sandıklarında h. b. Ornament, angısını biz göreriz gagauzların material kültürasında, stilizat edilmiş nicä türlü çiçek, aacın dalı, ot resimi, hayvan hem kuş figurası, bundan başka, yıldız hem mifologiya örnekleri, angıları saklı formada taşıyêr türlü informațiya.

Gagauz halkı kullanılan ornamenttä yaradardı ana tarafının güzelliini. **Herbir ornamentin var kendi annayışı**

hem eri halkın kultura panteonunda. Ornamentin çok önemli bir fonksiyonu – g zellik simvolu.

Gagauz ornamentu – o bir nişan simvolikası, renk simvolikası hem kullanılan renkli boyalar. Kated rk n birtakım bilgi,  ekedersin belli etm e, nesoy saklı simvol var herbir ornamentt . Buna g r , açan tanış rız gagauz ornamentinn n, peydalan r sevgi kendi halkının adetlerine hem d  kaavileşer saygı kendi halkının milli kultasına.

Stepan Bulgar

Çiiz sandu, 1907 yılı

*Annadın, nesoy  rnekl r hem resimn r var gagauzların ornamentlerinde. L azım mı korunsun halkın ornamentu? Neçin?

3. Okuyun gagauzların peşkirleri hem kilimneri için.

Gagauzlarının peşkirleri hem kilimneri

Gagauzların peşkir koleksiyasını var nasıl g rm e toplu muzeylerd . Adet peşkirleri – o kuhn  peşkiri, goda peşkiri, saçak peşkiri, d n peşkiri, saadıca baalamaa deyni peşkir, dever peşkiri, kolacın altına peşkir hem başka.

Dokumak – gagauzların evelki el zanaatı. Dokuyarmışlar kilim, parça pala, yorgan  z , yastık  z , d şek  z , masa  z , peşkir, plat fistan hem g lmek için, plat dimi için hem başka işler için. Gagauzkalar kilimnerd  türlü  rnekl r dokuyarmışlar, dokumak için türlü renkt  hem türlü iplikleri boyarmışlar. Kilimnerd  b l  adlar varmış: “koraf arası”, “g ll ”, “sepetli”, “ bıklı koraf arası”, “kaydırma”, “düz koraf arası” hem başka. Hepsicii onnar kırma kilimneri.  nemni  rnekl r – b y m önekleri. Pek sık göreriz

kilimnerdä gülleri, bujor çiçeeni, zambakları hem onnarın tomruklarını. Kilimdä güllär – bir büyük aylä hem sevda nişanı, tomruklar da eni evlat boyları...

✳ *Nesoy eni bilgileri kablettiniz bu tekstän?*

✳ *Okuyun rubrikayı „Kulturalar dialogu”. Uydurun lafın „kilim” maanasını ukrain hem gagauz dillerindä.*

Gagauz kilimi

Güllü koraf arası

KULTURALAR DIALOGU. Lafın istoriyasından. Fars lafı. „Kilim” lafın istoroyası başlêr Evelki Persiyada (büünkü İran). Biliner, ani bu erdä iki buçuk bin (2500) yıl geeri dokunmuştu ilk duu kilimi. En eski kilim, ani var büün da muzeydä — iki bin yıllık kilim.

Значення слова. КИЛИМ — тканий виріб з кольорової вовни або шовку, бавовняної або лляної пряжі, яким прикрашають стіни та підлогу

4.1. Okuyun aşadaki teksti.

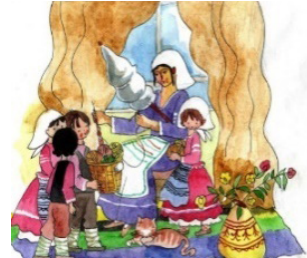
- *Sıralayın gagauz milli rubaların adlarını.*
- *Resimneri bakın. Annadın onnarın içindeliini.*
- *Kulturalar dialogu rubrikasinnan tanışın.*

Gagauzkalar düzendä dokuyarmışlar plat, ondan dikärmışlär ruba

El işleri

Karılar rökedä iplik sarêrlar

GAGAUZLARIN MİLLİ RUBASI

Etişär kızçaaz sorardı malisinä: «Annatsana bana, açan siz gençtiniz, nasıl ruba dikärdiniz, nasıl ruba taşıyardınız». Babu cevap edärdi: «Ey, kızçaazım, eskidän lääzımdı çok işlemää, ki bütün aylene rubası olsun. Lääzımdı koyun tutmaa, yapaa kırkmaa, paklamaa onu, yıkamaa, kurutmaa, sora ditmää. Taa sora iplik yapmaa, o iplikleri çıkırıkta yumak sarmaa. Dokuyardık dimidän “don”, “jaket”, “anteri». Kızçaaz genä sordu: «Annatsana, mali, karılar taa nasıl ruba taşıyardılar?» Babu genä traktattı düzenin taraanı da annattı: «Gagauz karıların hergünkü rubaları: “gölmek”, “fistan”, “çember”. Suuk havada karılar giyardılar fistanın üstünä “kofta” ya da “keptar”, ayaklarına – “çorap”, “terlik”, “emeni”. Herbir gagauzkada var “fita” (farta). Fıtalar dikiler bütün bir parça materiyadan. En eski modaya göre fita mor renktä materiyadan yapılmış».

Bu vakıt çocuk sordu malisinä: «E adamnar nasıl ruba taşıyardılar?» Babu cevap etti: «Eskidän gagauzların rubaları kara renktäydi: “çaaşır”, “gölmek”, “mintan”. Başına giyärmışlar koyun derisindän kalpak. Kalpak var “kıрма”, “astragan”. Adamnar sararmışlar belinä “kırmızı kuşak”. Kuşaan üstünä baalmışlar deridän bir “silahlık”. Ayaklarına adamnar giyärmış: “emeni”, “çarık”, “tomak”. “Dimi don” gagauzlarda kara hem mor boyada. Yortularda adamnar giyärmışlar dokuma materiyadan “flanä” ya da “anteri”. Suuk zamanda giyärmışlar deridän “kürk” hem “kojuk”. Bundan başka, adamnar taşıyarmışlar “yaamurluk”, angısına dikilärmış “gugla».

KULTURALAR DIALOGU. Okuyun lafların maanalarını gagauz hem ukrain dillerindä. Annadın o maanalar için.

gerdan – перлове наместо

keptar – безрукавка на хутрі

гердан (gerdan) – прикраса з бісеру у вигляді стрічки, якою прикрашають шию або голову

кептар (keptar) – хутряна безрукавка

5. Proekt. „Bir gagauz lafın eñtiklopediyası“ (maanası, peydalanması (etimologiyası), birköklü laflar, sinonimnär, frazeologizmalar, söleyişlär h.b.)

OKUYALIM. *Ayozlu adetleri gagauzların...* „Canavar yortuları“ annatmasında S. Bulgar ne için annadêr?

➤ ***Bilersiniz mi, neçin insannar Canavar yortularını tutêrlar? Annadın.***

CANAVAR YORTULARI

Bir kerä Savçu sordu ydu bobasına:
– E neçin insannar tutêrlar Canavar yortularını?

– He... onun da var yortusu.

Bir kerä gençkenä, Zimba Ristu sürärdi merayı Aykırı kulaan yanında. Duman sarmıştı eri, açan o döndüydü ikinci sıraya. Başladıydı aydınnanmaa. Neçinsä köpeklär taliga altından başladılar salmaa, da beygir ürktü geeri.

Zimba braktı puluu da gitti bakmaa, neçin salêr köpeklär. Ansızdan çizidän kalktı bir büyük balaban, boz canavar. Lüzgercik daattı biraz dumanı, da Zimba islää gördü canavarın gözlerini. O baktı-baktı adama eşil gözlerinnän da sora, aar-aar basarak sürülmüş çiftä, gitti aşaa kulak içinä. Zimba korkudan döndü, erindän dä o saat etiştirdi denemää, ani kulakta var taa iki yabanı. Köpeklär salardılar taliga altından. Neredän dä geldi onnarın yanına bir pali. Üfkedän, köpeklär, paralardılar o yabancı paliyi.

Evä geldiynän, Zimba annattı, ne geldi başına. Doksan yaşında büyük malisi dedi:

– Canavarlar sana dokunmadılar onuştan, ani bän her yıl tutêrim onnarın yortularını.

§16. ADLIKLARIN DOORU YAZILMASI, SINTAKSIS ROLÜ, MORFOLOGİYA ANALİZİ ПРАВОПИС, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ, МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР ІМЕННИКА

1. Okuyun teksti, daavaları yapın.

Pençerelär – evin gözleri

Pençerelär – evin gözleri. Pençerelär kapalı – ev uyuyêr. Açıkkan, pak camnar güneşä karşı şen şılarkan, evdekilär ii durumda, hepsi onnarda islää, ev kırnak hem tertipli.

Gagauzlarda evin pençerelerin var simvolikası, ona baalı inanışlar, adetlär. Deyelim, yok nicä uyumaa pençerä yanında, var nicä sade soba hem duvar yanında. Ay Andrey gününä karşı (30.11/13.12) bir kızın evindä toplanarmışlar gençlär, “sarmısak beklemää” adetini tamannamaa deyni. Onuştan bu geceyâ denilärmiş Sarmısak gecesi. Herbir kız getirärmiş bir baş sarmısak, koyarmış onu çanaa, angısını “beklärmişlär” yaşlı karılar. Kızlar yortudan alarmışlar evä “beklenilmiş” sarmısaa, ekärmişlär onu pençeredä bir çiçek çölmeenä da çıktına görä bakarmışlar, nesoy kısmet bekleer onnarı.

E nesoy işlär, baalı pençerelärlän var sizin evinizdä, aylenezdä?

✧ *Ne için annadêr bu tekst? Ne o evin pençereleri senin için? Nesoy işlär, baalı pençerelärlän var senin evindä, aylendä? Yazın teksttän birkaç adlık. Ne deyâbilirsiniz onnarın dooru yazılması için?*

✧ *Teoriya materialını okuyun.*

ADLIKLARIN DOORU YAZILMASI

Hallarkan adlıkları, afikslär eklenerlär sade vokal garmoniyasına görä: taliga-taligaların, Sofi-Sofilerä.

Hallanmatka adlıklarda ses dönmesi dä olêr: ä-e, e-ää; ç-c, k-g, p-b, t-d: pirä – pireyi; direk – dirään, yamaç – yamaca, cenk-cengi, cep-cebimdä, tokat – tokada.

Adlıklarda, angılarının bitki kısmında **k** konsonun önündä durêr vokallar **ı, i, u** yada **ü**, doorudak halında kalın vokallar **ı** hem **u** dönerlär **a** vokala, ama **i** hem **ü** dönerlär **ä** vokala: saalık – saalaa, soluk – solaa, eşik – eşää, pelik – pelää, üklük – üklää, gözlük – gözlää. **K** konsonnan bitän saabilik formasında adlıklarda konson **k** birlik sayısında düşer hepsindä hallarda: *yumak – yumaam, yumaan, yumaa*.

K konson düşmeer çokluk sayısında bulunan adlıklarda: *kaba – kabaklar, kabaklarım, kabaklarımın, kabaklarım, kabaklarımı, kabaklarımın, kabaklarımın*.

2.1. Yazın, açarak parantezaları. Adlıkları dooru hal formasında kullanın.

Bir gün, bir (panayır) kör dilenci karısını yollamış (ev) götürsün (uşakları), ne toplanmış (torbası). Kendisi dä oturmuş bir taş üstündä, beklemää karısı (ev) gelincä.

Da tä butakım oturarkan (panayır) kenarında, taşın üstündä, adam işider ses:

– Bilsä bu zavalı, ani (taş) altında, neredä o oturêr, var onun (gözleri) ilaç, kahırlanmayacak.

Yanık (küü) dä insannar susuz yanmayacaklar, bilselär, ani onnarın küüyünün (meydanı) var su sızıntısı... Sora bir aralık olmuş da o işitmiş taa bir ses: «(Padişah) da kızı çoktan alışaceydı, biläydi, ani imdatı kendi yastının altında bulunêr..»

Taş üstündä oturan adam ötää dooru sesleyämemiş dolayın (şamatası). Kaldırımış (taş) da bulmuş o büülü aydınnık (otu), yaalamış (gözlär) da başlamış görmää ilerkisindän dä taa islää. (*Gagauz halk masasından „Kardaşlar”*)

ADLIKLARIN MORFOLOGİYA ANALİZİ

Analiz planı:

I. Söz payı. Maanası.

II. Morfologiya nişannarı: temel forma (birlik sayısında temel hal); adetçä mi osa öz mü; canı mı osa cansız mı: (Diil mi sabilik formasında); hallanmak tipi, hal, sayı.

III. Sintaksis funktiyası.

Analiz örnää:

İlkyaz yılı doyrurêr.

Aazdan analiz:

İlkyaz – adlık.

En ilkin, gösterer yıl zamanın adını hem cuvap eder soruşa **ne?**

İkinci, temel forması – ilkyaz; var morfologiya nişannarı: adetçä, cansız, konsonnan bitän; burada kullanılêr birlik sayısında temel halda. **Üçüncü**, cümledä onun sintaksis funktiyası – subyeckt.

(Yılı) doyrurêr (ne?) – ilkyaz.

Yazılı analiz

I. İlkyaz – adl. (ne?)

II. T. f. – ilkyaz, adetçä, cansız, konsonnan bitän, birlik sayısında temel halda.

III. (ne?) – ilkyaz

(Yılı) doyrurêr (ne?) – ilkyaz (subyeckt).

3. I. Söleyişleri yazın, adlıkları bulup, altlarını çiziniz. Onnara soruş koyun, halını belli edin. İki adlık ayırın. Yapın onnarın yazılı hem aazdan morfologiya analizini.

1. Bilgidän zarar hiç yok, ama faydası onun pek çok.
2. Kırdä ekmek taa datlı.
3. Açan taa çetin tutunacan, aar ükün kaldırmasına yardımını zeedeledeycän.
4. Dostların olsun çetin hem dä insandan metin.
5. Neredä türkü çalınêr, orada taa ilin yaşanêr.
6. Erken kalkanın uuru da örüyer.

II. Dil bilgiçleri. Okuyun, yannişları doorudun. Yazın.

1. Eer resimnemää
2. Erbir insan
3. İnsanlar
4. Bahçada

III. İİLENERÄK ÜÜRENERİZ

Oyun „Bulun söleyişi”. Dooru koyup etişmeyän bukvaları, okuyun saklı halk söleyişini.

1. U ■■■ ku baldan taa tatlıdır.
2. Şaka aslıy ■■■ çok kerä çıkêr.
3. A ■■■ olsun, ama uz olsun.
4. Daa bir ■■■ uru fidansız olamazmış.
5. Diil hepsi alt ■■■ n, ne yalabıyêr.

6. Eni süpürgä üst kö [] edä durêr.
7. Azdan annamarsayd [] – çoktan hiç tã annamaz.
8. [] aca tütünsüz olmaz.
9. [] ski küüdä eni adet çıkarma!
10. Gülü [] evän tikenı dã sever.
11. Eşi [] kabaktan toom istenilm [] r.
12. Baaşlanmış işi kötülãmee [] lãr.

 4. I. Çevirin ukrain dilindän gagauz dilinä. Kullanın lafları sözlüktän.

Умій поважати працю своїх батька й матері. Бережи їх здоров'я і спокій. Найбільше для них щастя – то твоє чесне життя, працьовитість, старанне навчання. Принось у дім радість, оберігай щастя в сім'ї. Якщо тебе вважають поганою людиною, це велике горе для твоєї рідні.

За В.Сухомлинським

- *Nedir o hatır gütmää anaya-bobaya?*
- *Ne getirer kismet herbir ayleyã?*
- *Sãn ne yapabilirsin kismetli aylenein olmasi için?*

becer hatırlamaa – умій поважати;
 raatlık – спокій; onnara deyni – для них;
 namuzlu yaşamak – чесне життя;
 işi sevmäk – працьовитість,
 çalışkannı üürenmæk – старанне навчання; eer – якщо.

 5. SÖZ İŞİ. I. Tanışın tablişaylan. Annadın onun içindeliini.

II. Okuyun materialı, tablişayı açıklayın.

Söz situaşiyası

Sözleşmæk situaşiyasının özel nişannarı:

- 1) pay alannar: adresant, adresat, auditoriya;
- 2) söz predmeti, ne iş için laf gider;
- 3) durum: er, vakıt, türlü şartlar;
- 4) komunikaşiya şartları: aazdan osa yazılı söz, yada başka nişannar;
- 5) söz janrası: bilim dokladı, konuşmak;
- 6) neet – ne var olacaa bu sözleşmenin sonunda (sözleşmenin sonucu).

III. İş çiftlerdä. Lafetmäk sözünü (dialogu) düzün, kullanarak:

a) sözün temasını – Aylenein paalılıkları

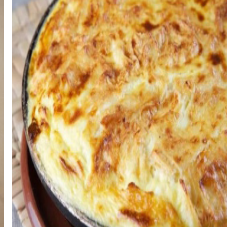
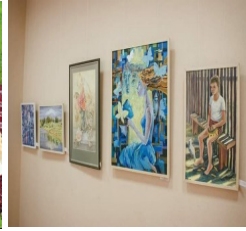
ä) sözün situaşiyasını:

– pay alannar – 6-cı klastan üürenicilär; eri – internettä bir yorum; vakıdı – şkoladan sora

IV. Söz işi. Dialogu göstermäk ilüstraşiyada verili sözleşmäk situaşiyasına görä.

➤ **Daava.** *Kurun hem gösterin aazdan dialog verili temalara hem resimnerä görä. „Beş fikir, nesoy iilenmää kanikul vakıdı” (10 – 12 replika).*

Yardımcı deyimmär. Gezinti natura erlerinä – faydalı hem meraklı. Gitmää muzeyä, küüyün (kasabanın) görümnü erlerinä, kiyat ya kartina sergisinä ilerleder insanın bilgi hem meraklık taraflarını. Üürenmää mamudan ya manidän bir gagauz imeesini toplêêr ayleyi da bireri, kaavileder milli duyguları, açılık becermeklerini da. Şen fotosesiya bütün ayläylän, dostlarlan – gözäl hem sevinçli vakıt geçirilmesi.

V. Okuyun. Paylaşın fikirlerinizlän okuduunuz için.

HALK ADETSİZ

Bir küçücük emiş ceviz,

Kökü bilip, olgunnaşêr.

Halk adetsiz – aaç köklersiz,

Adet yaşarsa – halk yaşêêr.

Bizä adet – şafk dalgası,

Busoy şılaa olmaz gömmä.

Canın da osoy, Allahsız,

Becermeer kendinä dönmä.

Ayozlu adetleri gagauzların... Onnarın biri – düün günü sabaalen gelinä pelik örmä onun evindä. Büük karılar pelik örärdilär, adet türküsünü çalardılar. Düzärkän gelini evelki vakıtlarda giidirärdi ona eşil fistan. Eşil beniz bereketlik simvolu. Saçlarına da fata erinä al pençerä çiçää ta-kardılar – paklık simvolu.

al pençerä çiçää – червона герань

ÇİTENİ NEÇİN ORADA BRAKTIN?

Bir adamın varmış pek ihtâr bobası. Bıkmış karısı hastayı bakmaa da takılmış adama, alsın ihtârı da atsın onu bir yara... Koymuş dâduyu adam çitenä da basetmiş onu çiteninnän-neyinnän endään derin erinä. Adamın oolu bunu görüp sormuş:

–Tätö, e çiteni neçin almêêrsın?

– Nâbacêz onu? – sormuş adam ooluna.

– E sän ihtârladıynan, seni neylän atacêz? – soruşa soruşlan cuvap etmiş çocuk...

*Cuvap işä 3. (III.): Yaz kışı besleer.

Proekt işi. I. «PORTFOLİO. Bän hem benim ayläm»

Kimim bän bu dünnedä? Neçin geldim bu topraa, nereyi? Neredän köklerim? Bilmää dedelerimi, annamaa onu, ne toplêêr beni hem aylemi bireri, üürenmää kendimi yardım eder portfolio proekti. Ko bu proekttä birkaç sayfa olsun ana dilindä. Doldurun gagauzça bölümneri: „Tanışın, bu bän”, „Benim duuma günüm”, „Benim soy aacım”, „Benim aylemin adetleri hem tradişiyaları”, „Evelkidä musaafirliktä” („У гостях у старовини”), „Bir eski fotonun istoriyası” (Ese).

II.Yapın videoreportaj „Evelin sayfaları” – „Manimin annatmaları evelki vakıtlar için”

III. Bir fotonun istoriyası. Bir foto çok işlär annadabilir. Eski foto-lar – manilerin hem dâduların akılagetirmekleri. Foto – yaşamanın bir paycaazı. Bir foto açıklayabilir taa ileri bilinmeyän olayları.

§ 17. NIŞANNİK. NIŞANNİKLARIN GENEL MAANASI, SİNTAKSİS ROLÜ ПРИКМЕТНИК. ЗАГАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ ПРИКМЕТНИКІВ

Ekologoya bibliotekası. Natura bilgiçleri

1. Okuyun teksti. Hazırlanın cuvap vermää soruşlara hem daavaları yapmaa.

Kolada çiçää – kış minuniyası

Naturanın yok sözleşmäk organı, ama o yaradêr dilleri hem cannarı, da onnarın yardımınnan hem lafeder, hem duyêr.

Çölmek çiçekleri – içer hem pençerä donaklı. Ev içi *sevinçli* hem *diri*, varkan onda eşillik hem açmış çiçek.

Gagauzkalar, gözelletmää deyni evini, pek severlär büütmää, *başça* çiçeklerindän kaarä, çölmek çiçeklerini dä. Aralarında bir *ayırı* er tutêr Kolada çiçää. Var mı biri şaşmayan onun gözellinä, açan o açêr *gercik* hem *hertürlü* benizlerinnän. Kär dä dışarda kaarcaaz saurarkan, o *pembecä*, *biyaz*, *alacalı*, *güvez*, *al* kış minuniyası, sevindirer herkezin gözünü. Özel kalitesi da onda, ani o açabiler irmi yıla kadar sıradan.

Sever o çiçek *aydınnık* eri. Ama düşer kuşku olmaa da ayırmaa öla bir er, ani güneş urmasın yaprakların üstünä. Günduusu hem günbatısı – *en uygun* taraflar bu büüyümä.

Vakıdınnan hem *gür* açması deyni, düşmeer çölmek içinä koymaa zeedä toprak, kap ta lääzım olmasın kayet *büük*. Arada-sırada topraanı enilederlär, da tomrucakları açmak vakıdında sörpeşip-silkinmesinnär. Sucaaz bol hem sık dökmeerlär, ama, nicä deerlär, susadıkça – ver içsin doyuncak – bukadar.

*Soruşlar hem daavalar.

Paylaşın fikirlerinizi, ne verir bu çiçek insanın evinä? Neçin busoy ad o kabletmiş? Nesoy kasavet isteer Kolada çiçää? Kaç yıl sıradan açabiler bu gözäl büüyüm? Tutêrsınız mı siz evinizdä Kolada çiçeni?

* Okuyun aşaaada verili iki cümleyi. İlk cümledä belirtili laflar angı adlun nişannarını göstererler? O nişannar adlun nesoy kalitelerini göstererler? Yaraştırın iki cümleyi. Nesoy oldu ikinci cümlä o nişannarsız?

1. Kär dä dışarda kaarcaaz saurarkan, o **pembecä, biyaz, alacalı, güvez, al** kış minuniyası sevindirer herkezin gözünü.
2. Kär dä dışarda kaarcaaz saurarkan, o minuniy a sevindirer herkezin gözünü.

* Teksttä belirtili nişannıklar angı adlıklara baalı? Nesoy soruşlara cuvap eder nişannık? Beřär nişannık adlıklan bilä yazın.

Tut aklında! Gagauz dilindä içer çiçeklerinä deniler çölmek çiçää.

2. **Ayrırmaklı diktant.** Yazın sade nişannıkları o adlıklan, angısına onnar baalı, koyup dooru soruş.

Ukraina, ukraincä, ukrainnär, ukrainalı üürenicilär; saba, sabaalamaa, sabaalen, sabaalenki kuş; gözellik, gözelletmää, gözäl uşak; çiçek, çiçeklik, çiçekli kilim; uygunluk, uygunatmaa, uygun er.

Nişannık – kendibaşına söz payı, angısı gösterer predmetin nişanını hem *nesoy? netürlü? angı?* soruşlara cuvap eder. **Örnek:** eşil, taazä, dünkü, kaba, uzun, erdeki, üülendeki h.b.

Nişannıklar taa sık kullanılêrlar adlıklarlan: *eni* fistan, *geniş* sokak, *biyaz* gül h.b.

Nişannık cümledä var nicä olsun türlü cümlä payı: bellilik tä, predikat ta, subyekt tä, tamannık ta, hallık ta, ama taa sık olêr bellilik.

1) **Bellilik.** **Örnek:** şkola bibliotekasına getirdilär *eni* kiyat. Uşaklar gelärdilär *büük* aacın altına da toplardılar *iiri kara* dutları. *Kısmetli* adam kaçınêr taa çok başkası için.

2) **Predikat.** **Örnek:** Benim kiyatlarım bu yıl *eni*. Bizim kızlar hem çocuklar *akıllı* hem çalışkan.

3) **Subyekt** hem **tamannik**. Bu olêr ozaman, açan nişannik yalnız kullanilêr da adlık erini tutêr. **Örnek:** *Büüklâr* (subyekt) herbir iştä cuvapçı hem örnek olêrlar *gençlerä* (tamannik). Başça – meyvâ dolusuydu, biz *olmuşları* (tamannik) toplardık sepedä, *patlakları* (tamannik) erleştirärdik ayırı.

4) Kimâr kerä nişannik cümledä **hallik** ta olêr. **Örnek:** İlyazın güneş *yalpak* (hallik) yısıdêr topraa. Bu terziyka **kıvrak**(hallik) diker fistannarı. Vani bobasınnan kırdan gelärdilar *hiç bir lafsız* (hallik).

? Adlıkların angı nişanını gösterer nişannıklar? Laf grupalarını yazın, logikayca ilerledip onnarı taa birâr lafbirleşmesinnän.

Büük kasaba, ufak taş. Tombarlak saat. Beyaz beygir. Demirli kapu. İşi limon. Üülendeki taraf. Poyrazdaki lüzgâr. Sabaalenki çii. Kırnak uşak. Akıllı insan.

 Nışannik gösterer predmetlerin türlü nişannarını: formasını, ölçüsünü, rengini, dadını, kokusunu, erini hem vakidini, dışandaki görünüşü hem içindeki kaliteleri h.b. Nışannik yapêr sözü taa açık, annayışlı, demekli. Epitet olarak sözä verer süretlik hem emoşiyalık.

3. **İş çiftlerdä. I. Okuyun teksti. Koyun ona nişannıkları. Nesoy tekst diişti? Taa uygun hem dolu tekstin olmasına nesoydur nişannıkların rolü? Belli edin, predmetin angı nişanını onnar gösterer? Teksti yazın. Angı cümlä payı nişannıklar bu cümlelerdä? Çizin onnarın altlarını, gösterip cümlä payını.**

Aydınnanardı. Gün enikunu kalkardı ___ gökün kenarından, sansın çıkardı yorgan altından. O atlatlamazdı bireri, bütün günün uzunnuu onun önündäydi. ___ ateşçiklerini sıbidıp günduusundan günbatısına dooru, kızardardı ___ bulutların kenarlarını, ___ aaçların tepelerini. Kuvetleşip, ___ güneş selâmnaşardı hepsiciinnän, nelâr var bu ___ topraan üstündä. Aydınnı beklärdi dünnä!

Nışannıklar: maavi, altın, beyaz, kara-eşil, altın, büük.

II. Tamannayın söyleyişleri kaçırılmış laflarlan, yazın onnarı. Belli edili nişannıklara bulun karşımaanalı lafları.

1. **Büük** buka i, ama ... laf sölämä. 2. **Kara** toprak ... ekmek büüder. 2. **Büük** iştä bir **küçücük** yardım da 3. **Fena** köpek ... bekleer. 4. Ekmään ... **gözäl**. 5. **Körpä** aaç iiler, kart – 6. **Tatlı** uykuya ... yok. 7. **Yabancı** can – 8. Yalan ... **taa gözäl**.

Yardımcı laflar: büyük, beyaz, paalı, sürüyü, kokusu, iilmeer, baas, zındannık, aslıdan

III. Aşaadaki nişannıklara adlık uydurun. Yazın o lafbirleşmeleri. Üçünnän düzün cümlä.

Sua, karannık, acı, balaban, kuvetli, yıldızlı, akıllı, dar, yımışak, sıcak, şeremet, yakın, soluk, renkli.

- 4. İş grupalarda. I. İhlam minutları. Okuyun deyimi: „Çiçeklär – resimcilerin büyük üüredicileri. Resimnemää deyni bir dolu özlü pembä yada gülgülü gülü, onu lääzım derin üürenmää, zaamet dökmää.“ Nesoy annêêrsınız bu deyimi?**

II. Muzika hem artrelaks. Sesläyin „Çiçeklär valsını“ (P. Çaykovskiy). Resimnäyin bir beendiiniz çiçää.

III. Yazıcılar yarışması. Yazdırın sevdiiniz çiçää kendi yazdırma miniatüranızda. Kullanın nişannıkları yaratmanızda.

IV. Annadın bu muzika için hem kendi çiçeeniz için, kullanıp nişannıkları.

V. Sesläyin türküyü „Hey, çayırdä kırmızı kalına...“ yutub kaynaanda: <https://youtu.be/9pDCKXgogLc> Annadın duygularınız için Ukrainaya. Türküdän yazın nişannıkları o adlıklarlan bilä, angılarına onnar baalı. Türküyü üürenin.

ihlam minutları – хвилини натхнення

VI İLENERÄK ÜÜRENERİZ Oynayalım mı? Oyun „Saklı predmet“.

Örnek. Dörtköşeli, renkli, tiparlı, kaplı, çöksayfalı. Bilgi verer. Ne o? (Kiyat)

„Toplêêrız çiçek demedini“. Toplu demettä çiçeklerin rengini söläyin. Toplayın demedä o çiçekleri, angıları büüyer içerdä: lavra, altıncık, aşeş, gülfatma, menevşä, laalä, tavşam kulaa, kolada çiçää, karanfil, muskat, zümbül, aloe, gül.

lavra – олеандр; altıncık – настурція; aşeş – мак;
gülfatma – мальва; muskat – запашна герань.

- 5. Yaradêrız! Kurun aazdan yaratma (7-8 cümlä) verili temaların birisindän, kullanarak nişannıkları. Temalar: „Kaarlı kış“, „Gagauzların korafılı kilimneri“, „Bizim pınarın suyu“**

OKUYALIM. *Ayozlu adetleri gagauzların...*

Pınar

Gagauzlar söleerlär, ani pek büyük günaamiş birkimseyi pınardan koolamaa, birkimseyi brakmamaa su içsin yada pınardan su alsın, ozaman o pınarın suyu acı olarmış yada pınarın suyu kaçarmış. (İnternettän)

**Angı çöşmedän yada pınardan sän su içersin? Nesoy onun suyu? Nesoy çöşmenin, pınarın adı? Soruştur, kim düzmüş o pınarı? Nezaman?*

§18. NIŞANNIKLARIN YARAŞTIRMA UURLARI

СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

1. I. Okuyun teksti.

Gagauz gözlemesi

Gözlemä – gagauzların bir özel hem tanınmış imeesidir. Yuurulmuş hamurdan, incä-incä yazılı pazı tombarlakları gagauz karının becerikli ellerindä hemen dönerlär oklava altında gözlemelerä. Buu çıkaran haşlak gözlemä üklüsü çinidä kimin gözünü sevindirmäz! Altınca benizli kaurulmuş, onnarın görünüşü dä, kokusu da kayet hoşuna gider.

Var iki türlü gözlemä hamuru. Yortulardan ileri, açan oruç tutêrlar, hamur olêr biyaz booday unundan. Su, biraz tuzçaaz – hazır. Oruç yoksa, hamura katêrlar yımırta, oloy. Kimisi su erinä yuurt kullanêr. İçinä koyulêr koyun piiniri, iışimik. Kimi aylelerdä şindiki vakıt gözlemeleri kalınca da yapêrlar. Ama haliz gagauz gözlemesi incecik olêr.

Diil çoktan, Ünesco kararına görä, gözlemä alındı dünnä mirası obyektlerinin enşiklopediyasına. Butakım, bizim gözlemä bütün dünnä imeklerinin arasında kazandı kendi

şannı adını. Şindän sora o **en tatlı** hem anılmış dünnää imeklerinin sırasında bulunêr.

**Vardı mı haberiniz, ani gagauzların bu en sevgili imeesi durêr bölä üüsek uurda dünnedä? Paylaşın kendi gözlemä reęptinizlän.*

Nışannık **en tatlı neylän maanasında ayırılêr nışannıktan **tatlı**?*

II. Deerlär, datta hem renktä dost yokmuş. Bakın resimneri da söläyin, sizin bakışınıza görä, angı imek en datlı, en tatlı, en faydalı? *En datlı, en tatlı, en faydalı* nışannıkların nesoy leksika maanası? Neyin yardımınnan kurulu busoy nışannıklar?

III. Okuyun. Bu cümlelerdä nışannıkların nesoy leksika maanası? Neyin yardımınnan dişer nışannıkların maanası?

Gagauz dilindä nışannıkların var **yaraştırmak uuru**, angısı gösterer, ani bir predmettä nesoyssa nişan taa üüsek yada taa alçak uurda.

Örnek. Petri Mitidän *taa kaavi*. Kavak acı salkım aacından *taa üüsek*. Sandi bobasından *taa batal*. Bu almalar baldan *taa tatlı*. Todur bizim şkolada *hepsindän kaavi*. *En üüsek* yapı bizim küüdä – şkola.

Nışannıklar var nicä olsunnar üç yaraştırmak uurunda:

- 1. denklik uurunda:** *alçak, tatlı, kaavi, yakın, akıllı, biyaz;*
- 2. yaraştırıcı uurunda:** *taa alçak, taa tatlı, taa kaavi, taa yakın;*
- 3. üstünnük uurunda:** *en alçak, en tatlı, en kaavi, en yakın.*

Taa hızlı ateştä çorba *taa tez* pişer. Ama *taa yavaş* ateştä o olêr *taa tatlı*.

2. Koyun nışannıkları üç yaraştırmak uuruna, uydurun onnara adlık. Yazın üç direcä.

Örnek: *taazä ekmek – taa taazä, en taazä.*

Üüsek, pak, gözäl, gustlu, haşlak, suuk, cömert, aarif, şeremet, kuşku, käämil, şen, yımışak, zabun, yırak, kaavi, yakın, yufka, girgin.

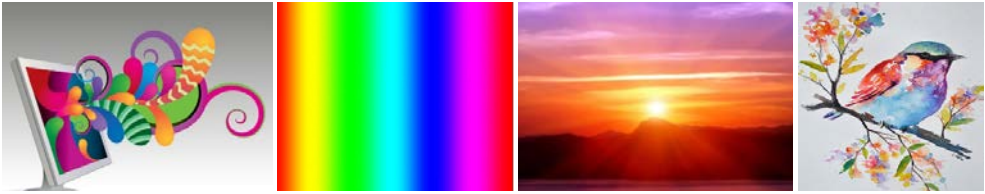
*Nişannıklara bulun sinonim hem antonim.

*Kurun ikişär cümlä, kullanıp nişannıkları yaraştırıcı uurunda.

3.   **İş çiftlerdä.** Dil hem orfografiya bilgiçleri. Cümleleri yazın, noktaların erinä koyun läüzimni konsonnarı. Belirtili adlıkların yanına bulun da yazın birär uygun nişannık. Koyun nişannıkları üç yaraştırmak uuruna (aazdan).

1. Nasti yardım eder anasına ___ **ka...ları** yıkamaa. 2. Aaçların ___ **ka...uunu** soymaa olmaz. 3. ___ **dola...ı** usta yaptı. 4. Bakırın ___ **di...i** delinmiş. 5. Bakıra läüzim ___ **di...** . 6. Biz ___ **stadiona** gi...medik. 7. Läüzim toplanalım da gi...elim ___ **yolculaa**. 8. Bu soruşa ___ **cuva...** verin. 9. ___ **cuva...ı** bekleerim. 10. Bu ___ **urokta** biz üürendik gagauzların evelki adetlerini Kolada yortularında.

4.   **İş grupalarda.** I. Resimneri bakın. Okuyun teksti. Neçin läüzim bilmää renklerin, boyaların, benizlerin adını? Ne verer renk bizim yaşamamıza?

Bilmeyän renkleri insan dan benzinä dä, gül benzinä dä söylecek pembä.

Boyalar orkestrası – o kolorit. Kolorit sa – garmoniyalı benizlär birlii. O olêr sıcak hem suuk, açık hem koyu. Boyaların da var dili, benizlär – emoşıya hem duygu habercileri. Kırmızı yısıdêr, alifleder, turuncu kefini kaldırêr, eşil raatladêr, ak biyaz – paklık simvolu.

II. Herkezi çalışannar grupalarda ayırın bir beniz, annadın, nesoy emoşıya verer o sizä. Grupanın öndercisi yapêr sonuçları.

I-ci grupa. Al/kan kırmızı – червоний; biyaz/ak – білий; kara – чорний; gök taş – блакитний; açık sarı/ limon sarı – лимонний; eşil – зелений;

kırmızı, kızıl – червоний; boz, kır – сірий; mor – коричневий; açık mor – світло-коричневий; koyu mor – темно-коричневий; pembä, gülgülü – рожевий; turuncu – помаранчевий; bordo – темно-вишневий, бордовий; vişnä – вишневий; kara-mor – карій; maavi – синій; ergivan – бузковий, фіолетовий.

II-ci gruba. Sarı – жовтий; soluk maavi – волошковий; altın sarı – золотисто-жовтий; öt eşil zümrüt – смарагдовий; eşil zeytin – оливковий; gümüşlü – сріблястий; boz maavi – сизий; purpur – пурпурний; fıstık, laana yarpağı – фісташковий; bej – бежевий; haki – хакі; çikik benizdä, tunuk – бляклий; gündä solmuş /yanmış – вицвілий; yalabık, parlak – блискучий; benekli, senek-benek, alacalı, çilli, serpmeli – у цятку; benekli – в горошок.

III-cü gruba. Sırma, altını yalabık – золотистий; zambak – фіолетовий, ліловий; лимонний – limon, sarı, şafran; turuncu, tup-turuncu – помаранчевий; матовий – tunuk buz boyada (renktä), bulanık, tunuk; одноколірний – bir renktä; alaca – строкатий; tekir (kuş için) – рябий (про птаха); temiz, açık, duruk – прозорий; purpur – пурпурний; açık lüläka, zambak – бузковий; açık (benizdä, boyada) – світлий; koyu (boyada) – темний; zift kara – смолянисто-чорний.

IV-cü gruba. Koyu-zambak (lüläka) – темно-червоний з ліловим відтінком (цикламеновий); güvez – колір небесного каменю (дослівний переклад терміна «gök taşı», колір мідного купоросу); çakır, gök taşı benizindä – блакитний, сірувато-блакитний; saman sarısı – солом'яно-жовтий; mermer benizindä – колір мармуру; şinişka – колір синьки; kaun içli – колір стиглої дині; çimen eşil – трав'яно-зелений; papur (saz) rengindä, sarı toprak benizindä, bej – бежевий.

III. Getiriniz aklınıza yaz yaamurunu, nicä o doldurêr herbir çatlacı, şenneder herbir otçaazı, kuşları, hayvannarı. Nicä yaamurdan sora tabiat pak soluklan soluyêr, gök kuşaa erä salinêr. Getiriniz aklınıza onun renklerini. Okuyun tekstin başlantısını, ilerledin onu taa 6-7 cümläylän. Savaşın kullanmaa nekadar taa çok nişannık.

Tabiat beklärdi yaamuru. Yalın sıcaandan kıvraşmıştı tozlu yapraklar aaçlarda; «har-har» soluyardılar hayvannar, açıp aazlarını; süskünneri aşaa durardı çiçeklär. Toprak kızgındı, nicä camalın üstü kışın. Gökün hiç yoktu haberi, güneş kızdırardı ne var kuvedi.

Bir da güneşin şafkını başladı tundurmaa bir-iki bulutçuk, angılarını kimsey almazdı aslıya...

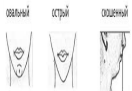
IV. İLENERÄK ÜRENERİZ Çözün rebusları. Onnarın cuvaplarına uydurun nişannıkları, koyun nişannıkları üç yaratırma uuruna.

1. ' LAK

2. ” İLLİK

3. ” SMA

4. ARM ”

5. PEN ” RÄ

6. ” MUZ

Cuvaplar rebusa: 1. Kulak. 2. Eşillik. 3. Basma. 4. Armut. 5. Pençerä. 6. Domuz

Oyun situatıyası - „Kinokouçing“

Kouç – üüredici. Pay alannar kinokouçingtä – üürenicilär.

Bakın kouçlan hem bütün klasın üürenicilerinnän birerdä filmi „Haydi – alp masalı“ (2005). Kinofilm – incä zanaat çeşidi. O da bir bilgi sızıntısı.

Filmän ileri düşünün, nedir o – olmaa „güneş şılaa“ başkalarına? Nesoy yaptıklarımız düşer olsun türlü yaşamak situatıyalarında?

Söz situatıyası – filmi incelemäk.

Soruşlar.

- Bir küçük hijinada, üüsek Alplar bayırında yaşêâr dädücüük. Nesoydu dädu filmin çeketmesindä?
- Neçin dädu kimseylän lafetmäzdi?
- Kim gelir onun evinin eşiklerinä? Nesoy onun adı?
- Neydi üüsüz kızçaazın yaşamak istoriyası?
- Kim filmin baş geroyu?
- Sekiz yaşında kızçaaz – bir güneş şılaa oldu herkezinä, aydınnattı bütün dolayı. Nesoy bu onda olardı?
- Haydi uyuyardı samannıkta, üzünü yıkardı buz suylan fiçıdan, otladardı keçileri.
- Aalaşardı mı o birinä?
- Küsärdi mi o dädusunun sert tabeetinä?
- Nesoy diişildi dädu, başladıynan yaşamaa unukacunnan?
- Sevsinnär deyni seni, nesoy läözım kendin olası, kendini götüräsin? Diişti mi ii tarafa dolaydaki insanın yaşaması?

Sonuçları yapın: güneşli ürään şılaa geçer hepsinä dolayanda. Nesoy bu gerçek gösterilmiş filmdä?

- Bir gün süresindä bulun 10 sebep sevinmää.
- Bir gün süresindä bulun 10 sebep şaşmaa.
- Sesläniniz duygularınıza, paylaşın, annadın.

OKUYALIM

Turnalardan var nicä örnek alalım

Bilim adamları aaraştırmışlar, neçin turnalar uçerlar “kanat” formada. Aaraştırmaların sonuçları böläymişlär: Uçarkan “kanat” formada, uçan kuşun kanat çırpması arkada uçan kuş için bir hava akımını kurêr. Bölecä, bu formada uçan turnalar kendi uçmak

yolunu uzadêrlar etmiş proñentä. Grupanın bir kuşu hastalanarsa ya da bir avcı onu urarsa, düşän kuşa yardım etmek için grupadan ayrılêr iki turna da korumak için hasta ya da yaralı kuşun yanına gelerlär. Yaralı kuştan hiç atılmêrlar.

§19. NIŞANNIKLARIN KURULMASI ТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

1. I. Okuyun teksti. Ne tutêr halkı dünnä üzerindä?

Koru hem kullan ana dilini!

Gagauzlar *büüнкü* gün kendilerini bir halk gibi bilerlär hem sayêrlar, neçinki onnar binnärcä yıl koruyabilmişlär o zenginnikleri, ani dedelerindän kalmış.

Büünnän-büün gagauzlar dünnedä var. Bir küçük, auç gibi, halk, ama okadar büyük hem zengin kulturasınnan. Nelär girer halkın kulturasına? Ne tutêr halkı dünnä üzerindä? O halkın din hem halk adetleri, yortuları bakmak, folklor (söleyişlär, bilmeycelär, masallar, türkülär, maanilär, cümbüşlär h.b.), halkın bütün literaturası, zanaatları hem oynunarı hem taa başka işlär. Hepsini bunnarı hem bütün halkın aarif fikirliini vardı nasıl korumaa, elbetki, sade dilin yardımınnan.

Ana dilinin sözləri... Başlêêrlar sallangaç türkülerindän, ananın hem bobanın yalpak laflarından hem nasaatlarından. Biraz büüdüynän, peydalanêrlar Allaha ürektän danışma-da – sıcak duada. Sora o sözlär brakmêêrlar seni artık bütün yaşamak uzunnuunda.

Sev dilini, üüren, koru, gözlerini gibi, hem kullan!

✳️ *Laf büüinkü angı söz payına çekiler? Angı laftan kurulu bu nişannık? Neyin yardımınnan?*

II. Tablıtayı bakın. Nesoy kurulêr kimi nişannıklar gagauz dilindä?

Adlık	Nişannık	Afiksli nişannık
Paalı gümüş	Gümüş sincir	Gümüşlü gerdan
Koyu köpük	Köpük serpintisi	Köpüklü dalga
Taazä süt	Süt maasulları	Sütlü papşoy
Duruk su	Su dünnesi	Sulu boya

Nişannıklar gagauz dilindä var nicä kurulsunnar taa çok adlıklardan, işliklerdän afikslerin yardımınnan (taa siirek başka söz paylarından).

Sadä nişannıklar olur kurulsunnar:

1) **adlıklardan** te bu afikslärlän -lı, -li, -lu, -lü//-nı, -ni, -nu, -nü; -sız, -siz, -suz, -süz, -kı, -ki, -ku, -kü h.b. **Örnek:** *su-lu, süt-lü, tiken-ni, un-nu, dat-sız, poyrazda-kı, gökte-ki, erde-ki.*

2) **işhallıktan** te bu afikslärlän: -kı, -ki, -ku, -kü. **Örnek:** *bıldır-kı, büün-kü, dün-kü, şindi-ki.*

3) **işliklerdän** te bu afikslärlän: -ılı, -ili, -ulu, -ülü; -ı, -i, -u, -ü; -k, -ak, -äk, -ık, -ik, -uk, -ük; -ma, mä; -gın, -gin//-kın, -kin h.b. **Örnek:** *as-ılı, düz-ülü, dik-ili, seç-mä, dol-u, aç-ık, çürü-k, kız-gın, kes-kin, uy-gun.*

Katlı nişannıklar olur kurulsunnar katlamaklan:

1) iki sadä nişannıktan. **Örnek:** *acık-mor, sulu-maavi, işi-tatlı, acı-tatlı.*

2) sadä nişannıktan hem düzülü nişannıktan. **Örnek:** *kara gözlü, uzun saçlı, kısa boylu, kısa enni.*

3) iki düzülü nişannıktan. **Örnek:** *kıvrık saçlı, kirli suratlı, buruşuk konçlu (çizmä), yırtık enni (kürk).*

4) adlıktan hem düzülü nişannıktan. **Örnek:** kan içli (karpuz), deri yakalı (manto), altın elli (adam).

5) sayılıktan hem düzülü nişannıktan. **Örnek:** edi küleli (seray), dört dişli (diiren), dokuz kafalı (balaur), üçkatlı (ev).

balaur (mif) – крилатий змій.

2. I. Verili laflardan kurun nişannık afikslerin yardımınnan. Onnara adlık bulun.

Buz, boz, dört, kır, tuz, kireç, şeker, yaz, yıka, kız, iki, bildır, baa, ötöögün, kemik, avşam, lüzgär, poyraz, sabaa, erken.

II. Verili laflardan kurun katlı nişannıkları.

Cömert, ürek; zengin, soy; aarif, fikir; kalın, üz; gaytan, kaş; levent, boy; kıvrak, örüyüş; uzun, pelik; kırnak, ruba.

III. Verili işliklerin temel formasından kurun nişannıkları, onnara adlık bulun.

Boya- – boyalı, aç- – açık; sar- ; kapa- ; daya- ; sua- ; seç-.

IV. «Koy yakışıklı laf». Bulêriz uygun laf.

Saahlı iyärsäk, _____ olmayacez. Sport yapmaa – _____ olmaa.

V. Okuyun frazeologizmaları nişannıklarlan, annadın onnarın maanalarını. Kurun onnarlan cümlä.

Altın elli, gülär üzlü, fidan boylu, bol elli, sert tabeetli, suuk ürekli, boş kafalı, dar cannı, sulu aazlı, dilli düdük aazlı, çürük kalıplı, bir parmak boylu, kalın buazlı, dik burnulu.

3. İş çiftlerdä. Okuyun şiiri demekli. Ayırın içindän nişannıkları, annadın onnarın kurulması için, uurları için. Yazın tefterlerinizä, gösterin afikslerini.

VATAN

En gözäl, sesli türküylän

Tarafım, ol metinni!

Bir Vatan – merkezlän, küüylän,

Var mı sevmeyän seni?

Sevinärkän hem aalarkan,

Her cana vatan – örtü.

Yıl dönümünü kutlarkan,

Aydınnı olsun yortu!

*Aşaadaki cümleyi okuyun, bulun onda danışmak laflarını. Belirtili nişannıkların yazın, „Lingvistika portredini” kurun. Nişannıkları yazdırın, düşünüp, ne girecek portredin içindeliinä.

Unikal bir halk gagauzlar, **evelki** unikal dilinnän, **zengin** sözünnän, **büük** kulturasınnan, çoktürlü adet hem tradițiya varlınnan, hristian inanınnan, **gözäl** canınnan, **diveç** yaşa!

Selâm, benim sevgili maniciim!

Nasıl sendä saalık? Ne yapıy dädu? Çok skuçat ediyim sizin için. Maniciim, çok istiyim imee senin vkusnıy gözlemerni. Aazım sulanıy, açan vspominat ediyim onnarı. Senin çorbani da seviym, dolma büberlerni da, hepsi imeklerni. Avgust geldiynen, biz mamaylan hem papaylan geleciiz sizi naveşçat etmee. Oturacınız dvorda da hepimiz bile ieciyz karpuz hem kaun. Çok istiyim obnät etmee seni.

Şkolada benim işlerim gidiy islää, ama çok zadaniya veriylar. Svobodnıy vakıt hiç kalmıy. Ama yok bişey. Ben tez gidecem sorevnovaniyaya borbada. Çok istiyim pobedit etmee. Aa, vspomnit ettim, biz papaylan satın aldık udoçka, yaza dädüylan hepimiz balaa gideciyz. Olacak çok veselo. Ama bunu annatma dädüya, horoşo mu?

Mani, seni seviym, obnimat ediyim. Bolşoy privet dädüya.

Senin vnukun Vasä.

✨Neçin Vasinin yazıları yannış? Angı söz kulturasının, leksika hem gramatika kurallarını o kullanmamış.

- Kurarkan sözü (lafetmeyi), savaşınız kullanmaa lafları dooru.
- Lafediniz pak gagauzça, koymayarak arada-sırada lafları başka dillerdän (şansora, şindän sora, artık – diil uje, makar – diil hotä, eer – diil esli, may-may yakın – diil poçti, biber – diil büber, şindi – diil şimdi, artık – diil uje, düşünmää – diil dumat etmää, mutlak – diil toçno, ölä – diil tak h.b.).
- Vazgeçin sözünüzdä boş, faydasız laflardan (nestä h.b.).
- Sesleri (vokalları hem konsonnarı) söläyiniz açık, dolu.
- Lafin urgusunu dooru koyunuz (gagaúz – diil gagáuz, terzí – diil térzi h.b.).
- Gözäl, demekli, duygulu, intonaşiyaylan lafediniz.

OKUYALIM. Bu olduğu çoktan...

NEZAMAN GAGAUZLAR HRİSTİAN OLMUŞLAR?

*Gagauzların ortodoks klisedä
vaatiz olması, XI asir*

1065-ci yılında gagauzların dedeleri (uzlar) Vizantiya devletinin öneticileri erleştirerlär yaşamaa Makedoniyada hem Dobruca tarafında, neredä uzlar kurdular gagauz küülerini. Ama bir kaç vakıttan sora Dobruca uzları kondular yaşamaa küülerdä Kara deniz kenarında. Vizantiya öneticileri islää bilärdilär uzların tabeetini hem göçmenlerin asker tradişiyalarını, angılarınınan çok kerä hem uzun vakit cenk edärdilär. Onun için

brakmazdılar uzları kendi başına, ki yaşasınnar tayfelik kulturasında. Onun için o küülerä, neredä yaşardılar uzlar, yolladılar ortodoks popazları, angıları bilärdilär türk dillerini. Ortodoks popazlar çeketilär çalışmaa uzların arasında, yapardılar misioner işini, annadardılar uzlara hristian dini için. Uzların temsilcilerini teklif edärdilär kliseyä pravoslav slujbalara. Birkaç vakıttan sora uzlar küüleri biri-biri sıradan vaatiz oldular pravoslav dininä.

§20. NIŞANNIKLARIN DOORU YAZILMASI ПРАВОПИС ПРИКМЕТИКІВ

1. Okuyun teksti. Açıklayın onun temasını hem öz fikirini. Koyun biri-birinizä soruş tekstä görä, bulun cuvapları.

Evin önü, aul hem ek yapılar gagauzların adetlerindä

Ev gözäldir kendi yıkılmaz kuvedinnän, korumasınnan hem kaaviliinnän. Bu kaliteleri verärdilär hem evin sınırları, hem bu sınırları kaaviledän muskalar da.

M. Arabacı, ESKİ EVCÄÄZ

Evin önü, aul hem ek yapılar **önemni** rol oynardı kalendar yortularlan baalı ritual sıralarda. Deyelim, gagauzlarda Kolada-Eni Yıl yortularını bakarkan, Ay İgnat günündä (İgnajdin) vardı büülü işlemnärlän baalı adet «Tauk yortusu». Bu adet lääzımdı yardım etsin ev kuşlarını zeedeletmää. Yortuda ilk gelän musaafiri çorbacılar oturdardılar ateşliin yanında, nicä kloçkayı.

Tülüküülü insanında Ay İgnat günü vardı bölä adet: «Bu gün kim ilk girecek evä, onu mutlak lääzım köşeyä oturtmaa. İkrarnamaa onu. Ne iş için? Ki kloçkalar gözäl, uslu yatsınar, da çok kuş olsun».

Gagauzlarda Kolada yortusunun **büük** maanası vardı, o gün için pişirilärdi ritual imeklär, kolaçlar koladacılar, kaynadıardı tauk hem başka et. Kolada günü evdä kurulardı **yortu** sofrası. Sofrada toplanardı bütün aylä.

Ay Yordan günü evdä hepsi ikonaları suyulan yıkardılar. V. A. Moşkov yazêr, ani «Beşalma küüyündä suları ayozlamak geçärdi küüyün **en saygılı** çiftçinin pınarında». Eni Yılın ikinci günü evdän-evä gezilärdi **renkli** kiyatlan donadılma süüt dalcaazlarınan. Survakicileri teklif edärdilär içeri, neredä onnar evdä bulunannarı sopaylan ilin urardılar. Çorbacılar hazırlardılar tepsilerdä **gözäl-gözäl** ikramnarı hem baaşışları: bomboni, kurabiye (koorik), ceviz, basma hem ufak para da verärdilär survakicilerä.

✳️ *Teksttän nişannıkları yazın. Nesoy yazılêrlar nişannıklar? Tablițaya bakıp, yapın sonuçları. Teoriya materialını okuyun. Tablițayı ilerledin.*

Birerdä	Çizicik aşırı	Ayırı
tülüküülü	gözäl-gözäl	en saygılı

Nişannıklar yazılêrlar:

I. **Birerdä**: katlı nişannıklar, angıları kurulu laf katlamasınınan hem -lı, -li, -lu -lü afikslerin yardımınan geografiya ya küülerin adlarından: **Örnek**: beşgözlü, karadenizli, kurçüküülü, tülüküülü.

II. Çizicik aşırı: katlı nişannıklar, angıları tekrarlanêrlar. **Örnek:** *taazä-taazä, büyük-büük, dop-dolu, kos-koca, sap-sarı, yam-yaş, kup-kuru.*

III. Ayırı:

- katlı nişannıklar, angılarının bir payı sadä nişannık, ikinci payı da düzülü nişannık *-li, -lı, -lu, -lü* afikslerin yardımınan. **Örnek:** *sarı saçlı, uzun sakallı, büyük kafalı, kısa boylu, uzun kulaklı.*
- nişannıklar, angılarının yaratırmak uurları düzülü laflarlan: en, taa, pek, kayet, heptän, çok. **Örnek:** *en büyük, taa geniş, kayet küçük h.b.*

2. I. Yazın nişannıkları, açıp parantezaları. Annadın onnarın dooru yazılmasını. Birkaçınnan aazdan kurun cümlä.

(Taa) usul, (en) tatlı, (şıralı) şıralı, (üç) kafalı, (kayet) sulu, (sap) sarı, (geniş) arkalı, (kup) kuru, (pek) yavaş, (taa) uzun, (çok) tamah, (büük) gözlü, (çöşmä) küülü, (beş) katlı, .

II. Annadın nişannıkların dooru yazılması için. Nicä onnar kurulmuşlar?

Yam-yaş, kap-kara, kuru-kuru, kup-kuru, çır-çıplak, öt-eşil, kıp-kırmızı, taazä-taazä, türlü-türlü, sip-silmä, yası-tombarlak, taa büyük, taa ucuz, en sivri, en aarif, hergünkü, kazayaklı, beşalmalı, tatarpınarlı, onikikafalı, ikidemirli.

III. Lafbirleşmelerindän düzün katlı nişannık. Düzün onnarlan cümlä.

Kara üzüm, uzun sakal, kuru dal, biyaz kaar, düşük don, dolaşık saç, uzun ömür.

3. Okuyun cümleleri, bulun içindä nişannıkları. Annadın onnarın dooru yazılmasını. Üç cümleyi yazın, nişannıkların çizim altlarını, gösterip onnarın sintaksis fonkşiyasını.

1. Çıktıynan küüyün kenarına kırlara ürään seviner: herersi hep-eşil, fidannar **dolu**, üklü meyva, meyvalar da türlü-türlü (T. Marinoglu). 2. Üülendän sora poyraz tarafından çeketti kalkınmaa **aar** kara-boz bulutlar (K.Vasilioglu). 3. Mariyka kara saçlıydı bir kız, **uzun** pelikli, kıvrak boylu. 4. Koyu-eşil yapraklar arasında **büük**, **iiri** teneli üzüm salkımnarı asım-asım sarkardılar (N.Tanasoglu).

*Belirtili nişannıklara bulun antonim.

4. **İş gruplarında. „En kuşkular!“** I. Gruplarda dikkatli okuyun verili tekstleri. Tekstlerin adlarını koyun, temalarını hem öz fikirlerini belli edin. 2. Sora diişin tekstlerinizi öbür grupaylan. Okuyun, grupalar arası koyun soruş, cuvaplayın. Herbir dooru cuvabın paası – bir bal.

1-ci grupa. Adetä görä gagauz içerleri yapılêrlar taa çok musaafirlerä deyni. Bu içerlär bulunêrlar evin en uygun erindä. Saabilär onnarı donadêrlar, temizliktä tutêrlar musaafirlär raat hem uygun dinnensinnär deyni. Küülerä gelän musaafirlerin türlü zanaatları var: kalaycılar, kilimciler, iş adamnarı h. b. Onnar burayı gelerlär alış-veriş yapmaa. Çokluk gelärseydilär, onnarı küüyün birkaç evinä erleştirerlär. Musaafir odasına deniler “büük ev”. Nicä onu donadêrlar? Burada var gergeflär, işlemelär, palalar, üklüklär. Gagauzlar hazırlêrlar musaafirlerä türlü millet imeklerini: kırma, gözlemä, manca, kaurma, sarma, mamaliga h. b.

2-cü grupa. Gagauzlarda musaafircilik sayılêr moral borcu hem diplomatiya forması. Gagauz dilindä “musaafircilik” termininä deerlär “adamnık”, “konaklık”. Musaafircilik adeti – evinizin yanından geçenlerini kabletmää hem ikram etmää. Gagauz dilindä bu terminin maanası gösterer, ani gagauzlarda vardı hem şindi dä korunêr onun türlü formları. Bir yabancı adam gelärseydi, onu läözımdı kabletmää, yısıtmaa hem doyumaa. Büün sän yabancıyı doyurdun, yaarın hep bölä seni dä kabledeceklär hem doyuraceklar.

II. Var mı aylelerinizdä musaafir geldiindä hazırlanan özel imeklär? Verin haber bu imeklär için.

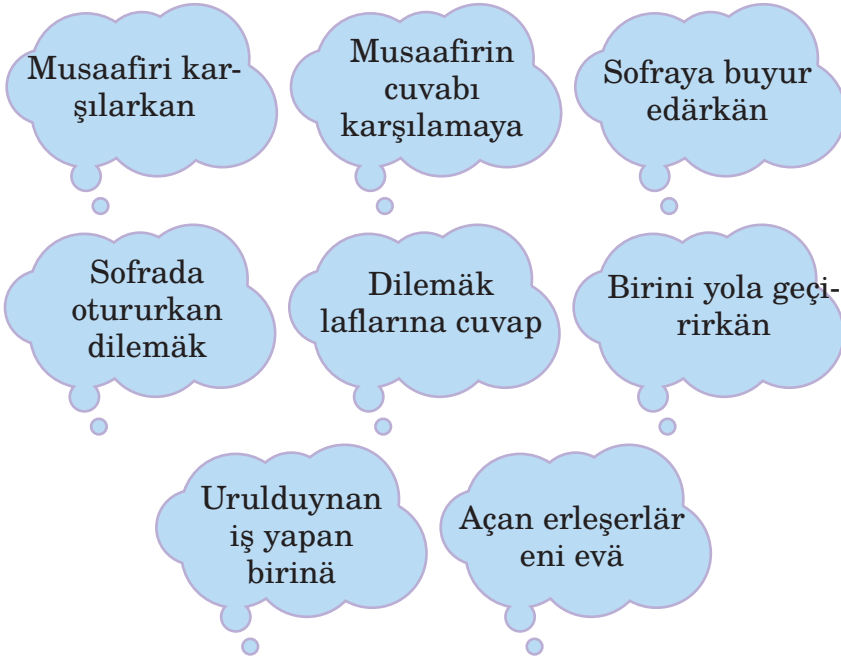
III. Tanışın „Sözleşmäk kulturaşı” rubrikasınnan. Verili söz situaşiyalarına bulun uygun dilemäk etiket laflarını.

 Sözleşmäk kulturaşı. Gagauzların sözleşmäk etiketindä var laflar, angıları maasuz kullanılêr türlü

yaşamak olaylarında, yortularda, adetlerdä. Başka-başka söz situaŷiyalarında insan arasında geöer tutulmuş halkta lafetmäk kuralları. Dilemäk hem kutlamak etiket lafları gagauzlarda – kısa söz formulası, ani kalmış küçüklerä büyüklerdän. İçindelii onnarın – hayırlı işleri dilemäk. Bu gagauz milletinin zengin kültürasının kıymetli hem önemni payı. Biz ölä gördük, ileri dooru da ölä götürelim.

Söz situaŷiyası. Uydurun bulutlarda verili söz situaŷiyalarını dilemäk etiket laflarınnan.

Neredä kullanêrız?

Dilemäk etiket lafları:

- Hoş geldiniz! Saa olun, ani saydınız da geldiniz!
- Hoş bulduk!
- Buyurun, geçin, oturun!
- Bereketli olsun!
- Yolunuz açık olsun! İlin yol! İi saatta! Saalıcaklan!
- Saa olun! (Şükür ederim!) Sizä dä!
- Kolay gelä! Allaa yardımcı olsun!
- İliliklär! Allaa versin saalık, kısmet hem bereket!

§21. NIŞANNIKLARIN MORFOLOGİYA ANALİZİ МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР ПРИКМЕТНИКІВ

1. Okuyun teksti. Nesoy adetlär var gagauzlarda, baalı kapuylan?

EVİN KAPUSU

Gagauz folklorunda «kapu» süret gibi peydalanêr dayma. «Kapu» süreti halk türkülerindä dä var. Deyelim, eski gagauz türküsündä asker cenktän kiyatta yalvarêr: “Kapumu kitlämesinnär!”. Gelinin türküsündä var bölä laflar: «Ana-boba kapusu – feslen kokusu. Ecel kapusu – acı pelin kokusu”.

Folklorda içändan kilitli kapu dışından açılmaz. Gagauzlar sayardılar, ani kapuyu hem pençereyi yok nicä açık tutmaa.

Gagauzlarda evin kapuların, pençerelerin, eşiklerin, köşelerin, bacaların, sobaların var simvolikası hem türlü onnara baalı inanışlar. Muskalı kapu fena kuvetlerä geçilmöz engel olardı. Gagauz halk adetinä görä, evin çorbacıyası Paskelledä klisedän yanar mum evä getirärdi da «süvenin» üst yanında mumdan tütünnän kruça yapardı. Bu muska koruyardı evi gelän Paskelleyä kadar.

Düün adetlerin dä biri – kapuda gençlerä bal vererlär, ani yaşamakları, bal gibi, tatlı olsun. Sora evin içinä çekerlär, sarıp kilimnän. Bu adet baalı onnan, ani gençlär bütün yaşamak kol-kola birliktä olsunnar.

✳ *Çıkarın teksttän nişannıkları, yapın ikisinä aazdan hem yazılı morfologiya analizini*

Analiz planı

- I. Söz payı
- II. Morfologiya nişannarı (temel forması kuruluşça, yaraştırma uuru (denklik, yaraştırma, üstünnük), dooru yazılması.
- III. Sintaksis funkşiyası

Analiz örnää

Önümüzde açıldı üüsek bayırlar.

Aazdan analiz:

En ilkin, göstereriz nişannı (nişannık üüsek) hem koyêriz soruşları nesoy? yada angı?

İkinci, nişannık koyulêr temel formasına – *üüsek*; var morfolojiya nişannarı (yaraştırma uurları: denklik, yaraştırıcı, üstünnük), denklik uuru – *üüsek*.

Üçüncü, cümledä onun sintaksis funktiyası – bellilik.

Önümüzä açıldı bayırlar (*nesoy?*) – *üüsek*.

Yazılı analiz:

I. bayırlar (*nesoy?*) – *üüsek* (nişannık).

II. T.f. – *üüsek*; sadä, bir laf, denklik uuru.

III. *Üüsek* bayırlar (*nesoy?*) – *üüsek* (bellilik)

- **2. Okuyun eşik için gagauzların evindä. Nedir eşiin maanası gagauzların yaşamasında? Kurun bir plan, ona görä kendi laflarınızla annadın tekstin içindeliini.**

EŞİK – SİMVOLİKALI BİR SINIR

Eşik – evin hem dış dünnein arasında simvolikalı sınır, fenalık için geçilmöz engel. *Eşik ayırı bir er kaplêêr aylä-yaşayış adetlerindä*. O adetlerdä, ani geçerlär insanın yaşamasından en önemni olayları – duumak, vaatizlik, düün h.b.

Eşiklän baalı gagauz yaşamak kuralları da: insannar sayardılar, ani eşik aşırı selänneşmeerlär, elleşmeerlär, bişey vermeerlär hem almêêrlar – olacek kavga. Eer insannar eşik aşırı lafedärsä ya da bişey için annaşarsa – hepsi yalan çıkacek. Eer ev saabisi bir sebepä görä istämärsä birkimseyi görsün kendi evindä, ozaman o çaarılmadık musaafirä sölärdi: «Benim eşimä ayaan başka basmasın!»

 Yazın cümleyi: Eşik ayırı bir er kaplêêr aylä-yaşayış adetlerindä. Yapın onun sintaksis analizini. Nişannun bu cümledä yapın morfolojiya analizini.

- **3. Okuyun. I. Söläyin tekstin öz fikirini. Söleyişleri yazın.**

KOMŞULUK

Söleyişlerdä: “Ev alma, komşu al”, “Komşu komşunun külünä läözüm”, “Komşuda pişer, bizä dä düşer”, “Hayır sölä komşuna, hayır çöksün önünä” annêêrız dedelerimizin paahlık gibi koruyan komşuluk hem komşu ilişkilerini. Eskidän maalelerdä yaşardılar birlik içindä. Maalelerdä herkez biri-birini tanıyardı, bilärdi kimin ne derdi, ne zooru-kahırı var. Evlär biri-birinä pek yakındı. Uzun zaman yapılarda iki

komşuya yapıları bir duvar. Komşular brakardı biri-birinä mallarını, evlerini. Ortada bir yannışlık varsa, maalä bükleri insannarı dooru yola koyardılar. ”.

II. 🗨️ **Söz situatıyası.** Halk söleyişlerini okuyun. Kurun bir dialog ölä, ani söz situatıyasının içindeli uysun verili söleyişlerin birinä.

1. Gülmä komşuna, gelir başına. 2. Komşu komşunun külünä läözım. 3. Ev alma, komşu al. 4. Komşunun tauu komşuya kaaz görünärmiş. 5. Yok deyän komşuya, yok deyärsin kendinä. 6. Aaç yabanı bilä komşusunu dalmaz.

4. 🗨️ **İş grupalarda. I. Şiiri okuyun. Daavaları yapın.**

BİYZA DOLAY DÖNDÜ

Biyaza dolay döndü;
Yol, çayır, bayır hem kır,
Kaarlan her köşä doldu,
Sundurma, saray, ahır.
Çam dalı – kaba pança,
Titirer, sallanarak,
Buluttan sansın parça,
Yatêr, yalabıyarak.
Gümüslü pamuk uçêr,
Er kendisinä aarêêr,
Erinä açan düşer,
Yıldızçık gibi yanêr!
Tokadın sa boyunda
Kııldêêr *??? kızak,
Kayacek kim üstündä,
Suukta olacek sıcak!

Derelär hem gölcüklär
Buz tuttu, ayna oldu,
Kızcaazlar hem çocuklar
Sıraya kaymaa kondu.

*Nesoy yazdırılı kış şiidä? Siz beenersiniz mi kış zamanını? Nesoy ilenerlär kışın uşaklar?

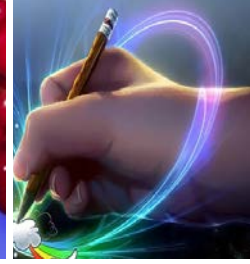
* İLENERÄK ÜRENERİZ Okuyun nişannı, ani kaçırılmış şiidä.

🔑 Dörtbukvalı laf. Bulun antonim nişannıklara: gökteki – ?, derin – ?, yaş – ?, aar – ?. Bu antonimnerin ilk bukvalarından okuyacınız „saklı” lafi.

II. 🗨️ Resimnäyin üzüm salkımını. Yazın lafi **Bucak** üzüm tenelerindä.

Bulun ne kadar taa çok nişannık, ani bu bukvalardan çekederlär.

Kalina salkımı – Ukrainanın bir milli simvolu. Düşünün grupalarda da yazın kendi düş gütmenizi Ukrainanın geleceä için. Nişannıkları kullanın.

5. Proekt işi „Benim evim“. Çık sokaa da bak kendi evinä.

1. Nesoy o sana görüner? O bir ihtär dädücüuk mu osa şen çocuk mı? Düşün, kimä o benzeer? Neçin?
2. Kaç yaşında senin evin? Kaç kişi onda yaşêêr?
3. Nesoy evdekilär davranêrlar evä, onun kapularına, pençerelerinä, duvarlarına?
4. Nasıl düşünersin, nesoy hatırlık sän hem senin aylän yapabilisiniz eviniz için?
5. Nasıl düşünersin, neçin kimer kerä senin evin küsülü görüner?
6. Evin en sevgili köşeciindä ne en çok sän seversin yapmaa?
7. Resimnä kendi evini.

OKUYALIM

İsusun duuması için ii haber

Allah yolladı dünneyä Kendi Oolunu İsus Hristosu, ki kurtarmaa dünneyi. Bizim kalendar sistemamız başlêêr İsus Hristosun Duumasından. İsusun duuması şaşmalıdır. O – Allah Oolu – duudu hayvan tırlasında. İsusun duumasından tez sora İrod padişah karardı öldürmää onu...

Ama çekedelim baştan. Bir küçük kasabada Nazarettä İzrailin poyraz tarafında yaşardı bir kız, adı Mariya. O sevärdi Allahı, hem onun ürää paktı. Bir kerä ona geldi angil Gavriil, angısını yolladıydı Allah, da dedi: «Sevin, bereketli! Saabi seninnän: iisözlenmişin sän karıların arasında». Mariya, görüp onu, şaş-beş oldu. Ama angil dedi ona: «Korkma, Mariya, çünkü sän kablettin Allahtan ii vergi; gebä kalacan da duuduracan bir Ool, da verecän ona ad İsus. O olacek

büük hem ona denilecek Hepsindän Üüsek Allahın Oolu, hem verecek Ona Saabi Allah Davidin, onun dedesinin, çorbaçılık skemnesini, da O padişahlık edecek İakovun evlatları üstünä diveç, hem Onun padişahlının bitkisi olmayacek».

Mariya ozaman İosifin, bir dooru adamın, yavklusuydu. O sordu angilä: «Nasıl bu olur, açan bän taa diilim evli?» Angil ona cuvap etti: «Ayoz Duh konacek sana, hem Hepsindän Üüsek Allahın kuvedi gölgeleyecek seni; onuştan Ayoz Evlada da, angısını sän duuduracan, denilecek Allahın Oolu». Mariya cuvap etti: «Bän Saabinin çıraayım. Ko olsun bana senin sölediin gibi». Da angil gitti ondan.

Bilgiçlerin baaşışları

Gelip Vifleemä, bilgiçlär girdilär o evä, angısının uurunda durdu yıldız. Gördüynän Evladı hem Mariyayı, Onun Anasını, onnar baş iilttilär İisusa da, çıkarıp kendi paalı baaşışlarını, verdilär Ona altın, günnük hem miru.

bilgiçlerin baaşışları – Дари волхвів

Cuvap anatarlan daavaya: *eski (4-cü iş I).

§22. NIŞANNIKLARIN KULLANILMASI SÖZDÄ ВИКОРИСТАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ У МОВЛЕННІ

1. Okuyun şiiri demekli. Angı lafları kullanmış avtor yazdırmaa ana dilini deyni? İlerledin onun fikirini, bulup taa nişannık hem uydurup şiirin ritmasına görä. Nişannıkların rolünü sözdä annadin.

Piindirli, gözlemeli,
Üzümnü hem çiçekli.
Kırmalı, kaurmalı,
Mancalı hem sarmalı.
Akıllı hem hatırlı,
Saygılı hem allahlı!

Ana dilim – gözäl, tatlı,
Şen, cömert, duruk, ballı,
Masallı, serbest, sıcak,
Sevgili, kaavi, yalpak!
Bülbüllü hem zümbüllü,
Gergefli hem püsküllü.

Nişannıklar doldurêlar, genişlederlär, zenginmelerlär, taa emoşiyalı yapêlar aazdan hem yazıda sözüümü. Nişannıklar yardım ederlär yazdırmaa kartinaları; predmetlerin, her taraftan açıklamaa oluşların nişannarını; kurmaa yazdırma tekstlerini.

Nışannıklarsız yok nicä yazdırmaa insanın üzünü, dışını, ruhunu. Sade nışannıkların yardımınan var nicä sesleyiciyä, okuyucuya duyduurmaa çiçeklerin kokusunu, işittirtmää türkünün havasını, göstermää Günün saklı duumasını, görmää karannık gecenin başka renklerini da. Nışannıkların rolü sözü müzdä pek büüktür.

2. İş grupalarda. I. Pay olun grupalara. Söleyişleri tamannayın, dooru bulup ikinci payını.

Kaba döşä, ama ...	emini arttırmış.
İslää beygir ...	toom istenilmeer.
İnsanın alacası – içindädir, ...	fidansız olmazmış.
Eşil kabaktan ...	çetindä uyuma.
Daa bir kuru ...	hayvanın alacası – dışındadır.
İi mal ...	iilik beklämä.
Fena insandan ...	kendi küüyündä satılmış.

II. Paylaşın verili söleyişleri aranızda, maanalarını açıklayın. Nedir nışannıkların rolü gagauz halk folklorunda?

Buruk fidanı ateş doorudêr. Bol ürekli bulur, sıkı, tamah – bulmaz. Yaş yaamurlaa çok su diil läüzım. Yalpak kedi fena tırmalêêr. Tok insan aaç insanı inanmaz. Tamah adamın çöşmesinin yanından geç, ama suyundan içmä. Sert pirenin kendisinä zararı varmış. Öküzä kendi buynuzu aar gelmârmış.

sürçmää – kösteklenmää.

III. Kurun cümleleri verili nışannıkların, kullanıp yannarında çok, pek, kayet, heptän lafları.

Eşil, büük, küçük, soluk, olmuş, uygun.

IV. Kap-kara, mos-mor, öt-eşil, mas-maavi, sap-sarı, bim-biyaz, tup-turuncu, üp-üülen, ap-açık, bom-boş, sapa-saa, up-uzun laflar göstererlär nışannıkları peklik (intensiv) formasında. Kullanın bu lafları, kurup birär cümlä.

V. Kurun ikişär cümlä nışannıkların onnarın küçüldek formasında: ufacık, alçacık, yavaşıcık.

VI. Lafbirleşmelerini kurun nışannıkların: sarımsı, maavimsi, karaca, morca, esmercä, tekir, alaca, alacalı, çilli, benekli, kumral

(saç için), yollu, usluca, uysalca, hızlıca, fukaararak; olgun, olmuş; sedefli, gümüşlü; vatandaşlı, zamandaşlı.

VII. Bulun nişannıklara uygun adlık: kart, yaşlı, ihtâr, eski, çoktankı, evelki.

3. İLENERÄK ÜÜRENERİZ I. ORFOGRAFIYA BİLGİÇLERİ. Yazın lafları, koyup ç hem ç konsonnarın ardına dooru vokalı.

Seç...rdi, kaç...rmaa, inc..., alç...k, Riç...rd, derinc..., aç...k, ç...rak, serinc..., oc...k, bonc...k, ac...ba, nac...k, tezç... .

Çizin ilk bukvaları sade o laflarda, angılarında yazdınız kalın vokalları. Dooru hem sıralıkça yazdınızda okuyabilirsiniz anılmış gagauz yazıcının soy adını (laabını).

II. Oyun "Laf ustası" Nişannıkların yardımınan yazdırdın verili lafları.

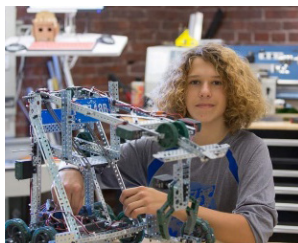
Alma – ___ Ekmek – ___ Kiyat – ___ Lüzgâr – ___
Tilki – ___ Vatan – ___ Evim – ___

Örnek: güneş – sıcak, yalpak, altın, şen üzlü, yalınını, kızgın, sevgili h.b.

4. İş grupalarda. I. Yazın reklama üç temada verili resimnerä görä. Kullanın nişannıkları.

1. Bu delikannı isteer olmaa videoperator.

2. Bu genç olan sever yapmaa robot konstrukçiyalarını.

3. Bu küçüräk rükzak – yolculukta pek faydalı bir çanta çeşidi.

Okuyalım. Ayozlu adetleri gagauzların...

KOLADA GEZMESİ

Hristozun Duumasını ortodoks hristiannar tutêlar dekabrının 25-dä (yanvarın 7-dä), angısı aşaa-yukarı düşer kış gün dönümünä. Koladadan birkaç gün ileri delikannılar hem evli adamnar toplanarmış kolada çetelerinä, onnarın başıymış görgülü, adetçä evli adam, angısına deyärmişlär

«çar». O önderlärmış yortuya hazırlanmayı. Üürenärmişlər kolada türkülerinin peetlerini.

Kolada gezmäk başlarmış Koladaya karşı, açan *küçük* hem 7-14 yaşında uşaklar çetä-çetä gezärmişlər küüdä evdän-evä, çalarak türküleri, bereket hem selemet dualarını. Çorbacı

verärmiş koladacılara türlü baaşış – kolada kolacı, kovrik, para ya da yaşayış işlerindän bişey (gölmek, peşkir, materiya plati). Koladacılar giyärmiş maasuz yortu rubalarını – *kara* kürk hem don, çizmä hem kalpak, angılarına takılıymış *renkli* kiyat çiçeklerindän yapılı feneş. Çorbacı çaardıynan, koladacılar girärmişlər içeri, saçarmışlar booday da girişärmişlər çalmaa kolada türkülerini. En tipik kolada türkülerindä metediler evin selemeti, çorbacının hem evdekilerin kiymetleri, dua ediler gelän yılda bereket.

Vitaliy SIRF

✧ *Okuyun teksti, açıklayın stilini, temasını. Bulun tekstin içindä nişannıkları, annadın dooru yazılmaları için. Hallayın kendibaşına belli edili nişannıkları.*

§23. SAYILIKLARIN GENEL MAANASI, SİNTAKSİS ROLÜ ЧИСЛІВНИК. ЗАГАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ, СІНТАКСИЧНА РОЛЬ ЧИСЛІВНИКІВ

Getirelim aklımıza. Neyä läüzım dikkatını çekmää, belli ederäk söz payını?

1. Lafın gramatika maanasına 2. Soruşa 3. Morfologiya nişannarına 4. Sintaksis rolüne

1.1. Okuyun teksti. Daavaları yapın.

Ceviz ayın **altısında** biz, ukrain üürenicileri, “Okumak yortusunu” nişannadık. Bu yortu için hazırlandık: bän hem taa **beş** kışi ezberledik şiir, başkaları üürendilär en gözäl masalları, istoriyaları, annatmaları. Klasımızı

donattık yortu için, hazırladık kiyat sergisini. Analarımızı-bobalarımızı çaardık. Üredicimiz yortuyu açtı. Bibliotekacı annattı eni meraklı kiyatlar için. Sora geçti yarışmalar hem viktoralar okunmuş kiyatlara görä hem prezentaşıya „En hızlı okuyannar dünnedä". Biz şiirleri okuduk, sevdiimiz literatura yaratmalar için annattık ukrain hem gagauz dillerindä. Analar-bobalar pek sevindilər, görüp başarılarımızı. Okumak pek faydalı. İnsan okuyarak, ürener, haberleşer, sesleer. **Uroklardan sora saat 16:00-da bizim şkolada okumak çempionatı geçti.** Faydalı hem meraklı bir yarışma. Te onun sonuçları: Arabacı Marina – bir minutta **187** laf okuyup, **61.11%** annayarak, **ilk** eri aldı.

okumak hızlılılı – kaç laf bir minutta.

- * *Nışannı cimleyi çevirin ukrain dilinä.*
- * *Koyun soruş belirtili koyu renklän laflara.*
- * *Neyi göstererlər bu laflar? Angı söz payına çekilerlər?*
- * *Cuwap verelim soruşlara:*

1. Ne o hızlı okumak?
2. Herkezi hızlı okuyabilir mi? Açıklayın.
3. Hızlı okuyan kişi hep o zamanda hızlı annayabilir mi? Neçin?
4. Hızlı okuyan kişi bu bilgileri taa sora aklısına getiräbilir mi? Neçin?
5. Hızlı okumak nasıl ölçüläbilir?
6. Açıklayın deyimin maanasını: „Haliz okumak – o diil okuduunuz kiyat sayısı, ama annadınız kiyat sayısı.”

II. Tablişayı doldurun, okuyun.

Okumak çempionatın sonuçları

Nº s/s	Adı, soyadı	Okumak hızlılılı	Annama uuru (%)	Yarışma notası (er)
1.	Marina Arabacı	187	60 %	I

III. Teoriya materialınnan tanışın.

Sayılık – kendibaşına söz payı, angısı gösterer:

- sayıyı (bir, iki, on, üz h.b.) hem predmetlerin sayısını (bir sofra, üç çölmek, beş skeyt)
- saymakta predmetlerin sıralıını (birinci sofra, üçüncü çölmek, beşinci skeyt)

Sayılıklar kaç? nekadar? kaçınıcı? soruşlara cuvap edelär.

Sayılıklar taa çok kerä adlıklarlan barabar kullanılêr.

Örnek. Bizim klasta üürener otuz kişi. Dostum yaşêêr beşinci katta. Katidä var onbir ceviz. Beşimiz dä büün kablettik birär onnuk.

Cümledä sayılık olêr türlü cümlä payı.

Örnek. Biz dönecez evä (nezaman?) otuz minuttan sora. (hallık)

sayı – число; **predmetlerin sayısı** – кількість предметів; **saymakta predmetlerin sıralı** – порядок предметів під час лічби.

2. İş çiftlerdä. Yazın cümleleri. Bulun sayılıkları, çizir altlarını, soruş onnara koyun.

1. Benim soyadım klas jurnalında irmi edinci erdä bulunêr. 2. Bin dokuzüz elli edinci yılda gagauzlar seftä kendi yazılarını kablettilär. 3. Yakın etmiş yılın arasında literaturamızda peydalandı yazıcılar, angıları yazêrlar uygun, gözäl, şıralı. 4. Üzlän gagauz uşaa büük havezlän büün üürenerlär kendi ana dilini. 5. Biz irmi birinci asirdä yaşêêrız. 6. İki kulak hem bir dil verilmiş bizä – taa çok seslemää hem taa az lafetmää deyni (Zenon, evelki urum filosofu).

asir – üzyıllık.

Olun kuşku! Sayılıkların var „senseleleri" başka söz paylarında.

Yapalım araştırma: bulun birköklü lafları sayılıklara: bir, iki (adlık, nışannık, işlik).

Soruş: taa angı söz payların var tıfralı maanası?

Kantarlayalım.

Bir – birleşik, birlik, birkatlı, biri-birinä, birleşmää, birerdä.

İki – ikilemää, ikili, ikilenmiş, ikilik, ikikatlı.

Sonuç. Ayıracez sayılıkları soruşun yardımınnan. Sayılıkları var nasıl yazmaa tıfralarlan.

3. I. Yazalım sayılıkları cümlelerdä.

1. Bän duudum ____ yılda _____ ayın ____ .
2. Bän gittim şkolaya _____ yılda.
3. Başlankı klasları bän bitirdim _____ yılda.
4. Bän tamannadım 11 yaşımı _____ yılda.
5. Benim anam duudu _____ yılda.
6. Benim bobam duudu _____ yılda.
7. Bir manim _____ yaşında, öbürü _____ yaşında.
8. Benim bir dädüm _____ yıldan duuması, öbürü _____ yıldan.
9. Benim kardaşım (kızkardaşım) duudu _____ yılda.

II. Yazın, açarak parantezları: 0 (), 4 (dört), 12 (), 35 (), 19 (), 147 (), 1995 ().

Kaç adam? – İki adam. Kaç kuş? Kaç yaprak? Nekadar balık? Kaç şapka, çanta, fidan, yazal?

*Uydurun lafları tıfra hem sıfır. Belli mi sıfır lafın peydalanmak istoriyası (etimologiyası), bakarak arab lafına tıfra?

4. Iş grupalarda I. Okuyun cümleleri, bularak hem dooru okuyarak onnarda sayılıkları. Yazın sayılıkları o adlıklarlan, angılarına onnar baalı. Koyun soruş. Neyi gösterer sayılıklar? Yapın sonuç, nesoy var nasıl yazmaa sayılıkları.

1. ÜNESKO kararına görä Küçük ayın (fevral) 21-dä dünnedä Ana dili Günü bakılêr. 2. Mihail Çakirin duuması – Çadır kasabasında aprilin irmi edisindä bin sekizüz altmış birinci yılda. 3. Çok talanlı poet, yazıcı, resimci, kinorejisör, muzey kurucusu, halkın ruh lideri Dimitri Kara Çoban duudu Beşalma küüyündä 2.05.1933 y. 4. İstoriya

doktoru, araştırmacı, yazarı Stepan Bulgar duudu Ukrainada Kurçu küüyündä 10.06.1957 y.

doldurmaa – tamannamaa.

Hazırlayın evdä prezentaçıya anılmış gagauz yazıcıları için.

II. Okuyun, bulun sayılıkları. Belli edin, angı cümlä payı onnar.

Dünnä dilleri

Dünnedä var 200-zä yakın devlet. En yaygın dil dünnedä – kitay dili. Onu kullanêr 700 milion insan. İngiliz dilindä lafeder 250 milion kişidän yukarı. Hindi hem urdu dillerindä lafeder 280 milion insan. Sayılêr, ani dünnenin ilk poliglotuydu – Kopengagen universitetin profesoru Rasmus Kristian Raek. Bu adam bilärmış 230 dil. Bundan kaarä, bu profesor kurmuş 20-dän zeedä sözlük hem gramatika kiyadını.

III. Teksti okuyun, adlayın. Sayılıkları dooru söläyin, kısından sıralayıp önemni dataları gagauz dili ilerlemesindä. Sayılıkların nedir rolü sözdä? Belirtili lafları çevirin ukrain dilinä.

Gagauzların sayısı bu dünnedä – 200 bin kişidän zeedä. Başka statistika söleer, ani – *yakın* 300 bin kişi. 1739-cu yıllardan başlayarak 1814-cü yıllaradək Dobruca bolgesindän Basarabiyaya göçmüş gagauzların büyük bir kısmı. Büün Ukrainada *aşaa-yukarı* 40-50 bin gagauz yaşêr. 1900-cu yıllarda gagauzlar ilk yazılı türkçä lafları okumuşlar karamanli din kiyatlarında (grek bukvalarınnan). Gagauzların ilk yazıları peydalanêr “Hakikatın sesi” din gazetasında 1907-ci yılda. Bunu başladı Çadır kasabasında 1861-ci yılda duuan M. Çakır.

IV. Halk söleyişlerinnän tanışın. Paylaşıp, maanasını açıklayın. Sayılıkların nedir rolü folklorda?

1. Edi keret ölç, bir keret kes. 2. Biri yapêr – bini çeker. 3. İki cambaz bir iptä oynamaz. 4. İki kapuya bakan köpek aaç kalêr. 5. İki karpuz bir koltaa sıymaz. 6. İki tavşam birdän tutulmaz. 7. Fena birlik bir öküz satar, islää birlik bin öküz satar. 8. Beygir dört ayak üstündä, ama o da kösteklener. 9. Bin dostun varsa – o az, ama bir duşmanın varsa – o çok. 10. Bin kerä ver, bir kerä vermä – genä fenaysın. 11. Bir çiçek yaz vakıdı yapmêr.

5. I. Okuyun, katıp etişmeyän lafları. Ne o hobi?

Hobi

Zanaattan kaarä biz başka bişeylär dä yapêrız. Biçikletaylan çekineriz, geziyä gideriz, hayvannarı doyurêriz. Bu işlerdän para kazanmêêrız. Bunnara deniler hobi. Herbir insanın ___ farklı. Kimi insannar okuyêr kiyat, kimisi sever siiretmää filma. Bän dä beenerim balık ___ hem üzmaa.

II. Okuyun. Ne o paraplanerizma?

Paraplanerizma

Paraplanerizma – bir sport soyudur. Onda uçmaa deyni becermeklärlän bilä läüzım olsun islää hava şartları da. Bu mehanizma önetmesindä, ustalı ilerletmää deyni, pilot gezer üç etap: 1. Sınaşların oluşturma. Bu etapta pilot ürener havaya kalkmaa hem konmaa.

2. İkinci etapta adam ürener uçmaa türlü hava şartlarında.
3. Üçüncü etapta pilot ürener üüsää çıkmaa, kendibaşına kararları almaa. Paraplanerizmayı dooru kullanmaa deyni hem ii başarıları kabletmää deyni pilot läüzım danışsın haliz ustalara.

✧ *Teksttä sayılıkları bulun, sıralayın.*

✧ *Başka meraklı sport çeşidi için bir tekst kurun da dostlarınızlan paylaşın. Var mı aranızda inanılmaz işleri başaran insannar?*

III. Birär cümlä kurun laflıktan işliklärlän resimnerä görä. Kullanın sayılıkları.

Dans etmää

Televizoru siiretmää

Resimnemää

Top oynamaa

IV. Söz situatıyası. Resimnerdä insannar nesoy ilenerlär? Kendi hobiniz için annadın.

Sözleşmək kulturası. Hesaba alın! Lingvistika bilgilerindän

❖ Bakalım sözlää. „Etiket (franțuz lafindan etiquette – etiketka) – kendini götürmək kuralları, ani baalı insanın davranmasınnan dolayıda insannara. Burayı girer selännaşmak, saalcaklaşmak, danışmak formaları, kendini götürmək insan arasında, maneralar hem ruba. Bunnar hepsi gösterer dışandakı insanın tabeetlerini. Ama dışandakı tabeet her zaman etkili onnan, ne var insanın içindeki özü.

Ş24. SIRA HEM SAYI SAYILIKLARI **ПОРЯДКОВІ І КІЛЬКІСНІ ЧИСЛІВНИКИ**

1. Okuyun.

1. Girgina çiçää soyundan dünnedä var 42 çeşit çiçek. İlk haberlär girgina için biliner 1525-ci yıldan. Bu vakıt ispannar seftä denemişlär Meksikada onnarı.

2. Bizim başçada beşinci yıl artık var çiçek hem aaç florası: 3 girgina, 4 bujor, 7 gül, 2 ergivan gümesi hem 5 meyva aacı.

Fauna – o kurt-kuş dünnesi, belli bir erin yada devletin hertürlü soydan hem çeşittän kuşları hem hayvannarı.

Flora – hepsi büüyüm çeşitleri bir ayırı bölgedä; bütünnä büüyüm dünnesi.

bölgä – територія.

✳️ *Neylän flora ayırılêr faunadan? Nesoy flora büüyêr sizin başçanızda? Sayılıkların belli edin bölümünü, ilkin okuyup teoriya materialını.*

Sayıllıklar bölünerlär iki büyük bölümä:

1. Sayı sayılıkları. Onnar kaç? nekadar? soruşlara cuvap ederlär.

Örnek: bir, iki, üç h.b.

2. Sıra sayılıkları. Onnar kaçınıcı? soruşa cuvap ederlär. **Örnek:** beşinci, altıncı h.b.

2. I. Okuyun. Sayılıkların bölümünü belli edin.

Odesa bölgesinin kuş faunası zengin hem çeşitli. 330 kuş çeşidi yaşêr yuvalarda.

Florada 20 büüyüm çeşidi korunêr devletlän. „Kırmızı kiyada" girdilär: laalä, çiidem, şafran çiçekleri dä.

Odesanın toplam alanı – 166 (км²) kilometra kvadrat. Eşillik alanı sa – 10, 4 (км²). Odesanın sokaklarında büüyêr 50 000-dän yukarı aaç. Her yıl Odesada dikerlär 15 000 fidan. Onnarın içindän 12 000-ni tutulêr. Aaçların çeşit sayısı – 687.

En büyük aaç bu kasabada – o kavak, onun balabannı – 50 metra, diametrası – 1, 5 metra. En eski aaç – meşä „Kara gecä", onu dikmişlär 1791-ci yılda. 200 aacın Odesada 100-yıllık yaşı. 27-sinin var statusu – naturanın anıtı.

toplam alanı (kaplamı) – загальна площа; çeşit sayısı – кількість видів; naturanın anıtı – пам'ятник природи.

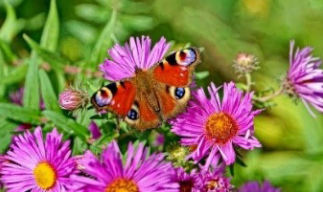
II. Okuyun cümleleri. Yazın sayılıkları laflan. Sayı sayılıklardan kurun sıra sayılıklarını.

1. Bir sutka içindä kit içer 400 litra ana südüdän. 2. Cıvırlıgayı siz görämäzsünüz, uçarsaydı 300 metralık balabannıkta. Ama türküsünü işidirsünüz 600 metralık balabannıktan. 3. Kitin uzunnuu – 33 metraya kadar olur, kilaları sa – 120 ton. 4. Başça sülüündä var 14 175 diş.

3. I. Okuyun. Eni bilgileri annadın, kullanıp sayılıkları. Yazın, sayılıkların bölümünü belli edin.

Naturanın kanatlı minuniyası

Cam böcää – busoy bu käämil kelebään gagauzça adı. Aşaa-yukarı 21 gün sürter bu böcään aktiv yaşaması. Bu vakıt o erleştirer 100-200 yımirtayadak. Uçuşta onun kanatlarının saurtmak uzunnuu – 10 santimetra. Sarp boyada bu kelebek herkezini şaştırêr kendi güzelliinnän.

II. **Sözleşmæk situatıyası.** Okuyun, tekstä görä dialog „Başla kendindän” düzün.

Dünnä çevresinin (naturanın) günü

İnsannarın yaşadı erlerä deniler çevrâ. Daalar, çayırılar, bayırılar, göllär, denizlär, derelär oluştürêrlar natura çevresini. Natura çevresini korumaa deyni 1972-nci yılda Şveçiyada Stokgolm kasabasında toplandı Birleşik milletlär çevrâ konferençıyası. Bu toplantıda açıklandı çevrâ soruşları. Çevrâ kirlenmesinä karşı regionnar aaradılar ortak çözülmæk yollarını. Bu konferençıyada karar alındı Dünnenin çevrâ gününü nişannamaa aprilin 5-ində. Natura hepsimizin. Biz naturayı koruyarsak, o da bizi korur. Havaya, suya, topraa karışan himiya gübürleri naturayı etkiler. Bu gübürlerin zeedelenmesi bozêr insanın saalını. Bulunduumuz eri kirletmeyelim. Natura çevrenin güzelliiklerini korumaa hepsimiz borçluyuz.

ortak çözülmæk yolları – спільні шляхи вирішення.

Meraklı faktlar.

1. Bilersiniz mi ziz, kaç çekerdekli tenä var nar kabın altında?! 366! Kär okadar, nekadar kanun vermiş Allaa insannara taa üzlän asir ileri bizim eni eradan.
2. En büyük sedef dünnedä çeker 6 kila.
3. Orta ölçüdü bulut – 500 tonnuk, bukadar çeker 80 fil.
4. Antarktidada var salt bir taane derä Oniks, o akêr yılın içində 60 gün.
5. Pisilär kendi yaşamasında yarısından taa çoyunu

uyuyêrlar. Pisi işider üç kerä taa islää, nekadar işider insan, altı kerä da taa keskin görer.

7. Tauun en uzun uçması sürttü 13 sekund.

4. I. Resimneri bakın. Annadın, nesoy hobilär için onnarda söz gider? Faydalı mı o hobilär? Cuvabınızda kullanın lafları: *birinci, ikinci, üçüncü, ...*

Dädum eşil bir dünneyä kendi adanmış.

Karolina sokak hayvannarına kendi kalbini vermiş. Boş vakıdında onnari doyurêr.

✧ *Laflar birinci, ikinci, üçüncü – diil sayılık, ama diişilmâz söz payı işhallık. İnandırın.*

II. Bakın resimneri, annadın onnarın içindeliini. Neçin uşaklar, kimin saalık problemneri var, düşer üürensın şkolada kendi akrannarınnan bilä? Bu hak, ani yazılı Devlet Kanunnarında, neyä üüreder hepsini? Düşündüünüzü argumentläyin. Ne o ipoterapiya hem delfinoterapiya? Neçin bu ilaçlamak çeşitleri sayılêr efektif bir kolaylık ilaçlamaa onnari, kimin saalık halı isteer yardım? Nesoy taa yardım siz teklif edärsiniz?

III. Filmayı Braziliyada gagauzlar için „Braziliyada gagauzlara uzun yol” siiredin. Kaynak: <https://youtu.be/g-2SHmzD3E> Annadın duygu etkilenmenizi. Ne eni üürendiniz? Angı datalar kullanılmış filmada? Yazın onnari.

5. SÖZ İŞİ. NESOY YAZILÊR ESE?

I. Okuyun bir ese. Beendiniz mi onu? Annadın, angi esenin nişannarı var bu yaratmada.

Baktım, tã gül yaprakları silkinmişlär. Avşam üstü gümä taa doluydu açmış gülgülä çiçeklärän.

Sabaa karşı sa lüzgär silkmiş onnarı birä kadar...

Bakarak bu natura gözelliinin birdän diişilmesinä, var nasıl gücenmää, düşünmää insanın da kısa ömürünä bu toprakta, hasretli yaşını da düşürmää.

Ama boşuna bu iş – kahırlanmaa hem aalamaa.

Yaşayacam yaz vakıdını ölä, ani herbir gün getirsin hem sevinçli kef, hem şennik. Hoşlanacam herbir gül tomrucaandan, mayıl olacam mercan hem kadifä çiçeklerinä. Şaşacam kirez, zerdeli, dut, alma, armut hem karpuz datlarına. Şükür edecäm maniciimä onun en tatlı dünnedä gözlemelerinä. Siiredecäm yıldız dökümünü harman ayında, kalkınan gök üzerindä pembecä dannarı, alaca karannıkta – al gün batısını. Da hepsinä bunnara şükür edecäm her kıpım, ani onnar var. Ani var Allaa. Ani bän varım. Ani var sevgili ayläm.

Ozaman ürääm hep dolu olacek, en yaamurlu hem bulutlu havada da. Ozaman olacek nedän yısınmaa can erinä.

II. **Yaradêriz!** Yazın ese, ayırıp bir tema: „Gelecään transportu“, „Ne tabiat susuz?“, „Ana dilim – yalpak hem hoş. Kimim bän onsuz?“ Tanışın bilgilärlän ese için.

Ese – küçüräk proza yaratması (3-10 cimlä), angısında avtor annadêr kendi görüşünü, düşündüünü, duygu etkilenmesini türlü olaylara, problemalara.

Nasaatlar ese yazılmasına

1. O üzerä, ani esenin serbest kurulması, onda var nasıl olmasın giriş, temel hem sonuç payları.
2. Esedä olur hertürlü söz tiplerin elementleri: annatma da, yazdırma da, fikirlemä dä.
3. Yazarak eseyi, siz var nasıl nesoy sa soruşun sade bir parçasını açıklayasınız.
4. Busoy yaratmada en önemlisi – sizin fikirleriniz, bakışınız, düşünmekleriniz. Yazın etkilenmenizi,

duygunuzu, korkmayarak baasa girmää, dartışmaa başkalarinnan. Sizin fikirleriniz bu soruşta gözükäbilir başkalarına fasıl hem şaşılacak.

§25. SAYI SAYILIKLARIN ÇEŞİTLERİ РОЗРЯДИ КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ

1. Okuyun. Angı zanaat için söz gider bu teksttä?

El zanaatımız

Gergef hem tantela materiya hazırlaması – bu bir industriya dalı, angısının var üz yıllık istoriyası. Ekspertlär sık dartışêrlar onnarın peyda olması için. Var haberlär, angıları göstererlär, ki onnarın duuması çekiler İtaliyadan 1493-üncü yıldan. Ama flamandlar da sayêrlar, ki gergef hem tantela 1485-inci yılda onnarda ilkin peydalandı. Bundan kaarä, var başka versiya, ani bölä materiya vardı nicä yapılsın taa evelki rimlännarda. Onuştan zor söylemää, ani materiya peydalandı sade bir erdä. XVI-ncı asirdä el yapısı gergeflärlän donadardılar içerleri hem giiyimneri. Yakalara hem ennerä eklärdilär busoy materialı da bu sayılardı stil hem zenginnik simvolu. Batı devletlerin kimilerindä bu materiyanın hazırlamasında oldu kendi adetleri hem metodları. XVII-inci asirdä Ukrainada da başladılar yapmaa gergef hem tantela. Gagauzkalar da pek pek severlär zanaatlanmaa bu incä el işinnän.

*Sıra sayılıkları yazın. Kurun onnardan sayı sayılıklarını.

*Teoriya materialınnan tanışın. Kurun ona plan da ona görä annadın eni bilgileri.

Sayı sayılıkları bölünerlər:

1. **Bütün** sayılıklara (kaç?): bir, iki, on, üz irmi, bin altmış sekiz, üç bin h.b.

2. **Paylaşdıran** sayılıklara (kaçar?): birär, beşär, onar, birär-birär, beşär-beşär, üzär-üzär...

3. **Bölmä** sayılıklara (nekadar?): ikidä bir ($\frac{1}{2}$, yarım), dörttä bir ($\frac{1}{4}$, çeyrek), altıda beş ($\frac{5}{6}$), iki bütün hem beştä üç ($2\frac{3}{5}$), iki nokta üzdä kırk edi (2,47), sıfır nokta onda iki (0,2), üzdä altmış (60 proçent).

4. Bellisiz sayılıklara: bir-iki, beş-altı, üzlän, bir ikiüz, üçüz-dörtüz, beşüz-altiüz h.b.

Kullanılarkan adlıklarlan barabar, sayı sayılıkları diişilmeerlər ne sayılarda, ne da hallarda: beş gün, beş günün, beş günä, beş günü, beş gündä, beş gündän.

Yalnız kullanılarkan, sayı hem sıra sayılıklar hallanêlar: beş, beşin, beşä, beşi, beştä, beştän; on, onun, ona, onu, onda, ondan; kırk, kırkın, kırka, kırkı, kırkta, kırktan; beşinci, beşincinin, beşinciyä, beşinciyi, beşincidä, beşincidän.

2. I. Diktant-çevirmäk.

Один, сімдесят, третій, чотири, вісімдесятий, сто, одинадцятий, двадцять четвертий, сорок один, сорок перший, двадцять, шістнадцять, вісімдесят восьмий, дев'яносто третій, сто одинадцятий, п'ять.

II. Ayırmaklı diktant. Yazın sade sayı sayılıkları.

Bir, etmiş, üçüncü, dört, sekseninci, dörtüz, üz, onbirinci, irmi dördüncü, kırk bir, kırk birinci, irmi, doksan üçüncü, üz onbirinci, beş.

III. Dooru okuyun sayılıkları. Bölmä sayılıkları yazın.

En üüsek beygirin (Sempson adı) boyu – 2 m. 19 sm., aarlı onun – 1524 kila. O duumuş 1846 yılda. En küçük sayılêr poni Litl Pampkin, angısını 1875 yılda çekärmış 9,07 kila, boyuumuş -35,5 sm. En üüsek atlamış beygir Uaso – 2,47 m. 1949 yılda. 8,4 m. uzunnuuna atlamış beygir Samting 1975 yılda. En hızlı kaçan beygir sayılêr Mehiko kasabasından Biç Rekit, angısı ilerletmiş hızlılı 69,69 km/s.

IV. Yazın üçär paylaşdıran hem bellisiz sayılıkları. Kullanın onnarı cümlelerdä.

V. İİLENERÄK ÜÜRENERİZ

• **Oyun "Dolaşıklık".** Sayılıkları toplayın. Bukvalar, ilk bukvanın kaarä, şaşırmiş erlerini, yazın dooru. Nesoy onnar: sayı mı osa sıra mı?

✓ Oşenb, Üüzç, Bni, Kkrı Sizke, Eill Bşe, Oınlta, Dsaonk Dzouk, Mnooil.

✓ Bniriic, Üücün, Ouucnn, Ancıtılşım, Üücün, İmirni, Bni Düüüzzukcon.

3. I. Okuyun. Hazırlanın cevaplamaya sorulara hem daavaları yapmaa.

Odun kaplar

Son yıllarda taftadan kaplar oldular raritet, da kullanılêrlar maasuz olaylarda. Odun fiçılarda tutêrlar şarap, taftadan küreciklêrlän karıştırlêrlar imeeyi teflon tavalarda, taftadan teknelerdä hazırlêrlar kıyma laanayı, taftadan kofaları asêrlar pınarlara. Zor sölemää, nezaman masalarda peydalandı odun kaplar. Farfiri ilktän hiç yoktu. Masaların üstünü dâ donadardılar oymaklan. Açan şivilizaşıya peydalandı, diişti kapların formaları da. Başladılar yapmaa zamandaş çanakları. Ukrainada kayın hem meşä aaçlarından yapılı kapları başladılar kullanmaa X-uncu asirin çeketmesindä. Bu kaplar yapılmazdılar ellän, bunun için kullanardılar tucurgu tezgää. Ellän yapıları sade tek ekzemplêrlär.

✧ *Cuvar verelim.*

1. Angı aaçlardan yapêrlar odun kaplarını?
2. Nezaman Ukrainada başladılar yapmaa kapları?
3. Şindiki vakıtta nedän taa çok yapêrlar kapları?

II. Okuyun teksti, adını koyun.

Keramika zanaatı peyda oldu taa evelki vakıtlarda. Çok archeologiya kazmaları gösterer, ani çamurdan yapılı ilk predmetlär baalı neolit epohasına. Büünkü günädän korunmuş çetin çamurdan yapılı figuralar hem ev

avadannıkları annadêrlar evelki zanaatın istoriyasını. Vakitler geçtikçä, bu zanaat ilerledi ölä, ani oldu incä zanaat. Çamur – o hererdä yayınnı material, angısını natura genişän baaşlêêr insannara. İnsannar başladılar onu kullanmaa taa eveldän. İlkin onnar çorbacılıkta en läözınnı işleri yapardılar: çanak-çölmek, çaşkalar, çinilär hem başka. Açan keramika çevresini kurdular, çamurdan başladılar yapmaa incä zanaat işlerini. Herbir halk hodullanêr kendi keramika incä zanaat istoriyasınnan.

✧ *Cuvap verelim.*

1. Nezaman peydalandı keramika?
2. Nesoy epohaya baalı onun peydalanması?
3. Neleri yapardılar ilktän? E sora?

III. Yaradêriz! Fotolarda – örmä işlär süüt dallarından. Siiredin, annadın, ne örmä işlär bunnar? Gagauzlar örärdilär türlü işlär: sepet, çiten, Kurçuda – balık için da çiten h.b. Hazırlayın evdä annatma bu gagauz halk zanaatı için, soruşturun büük insannarı.

IV. Sözleşmäk situatıyası. Ayırın bir yortu. Yazın kutlama hem dilek laflarını yakın insannara.

 Sözlüşmâk kulturası. Etiket. İSTEKLÄR (DİLEKLÄR).
ПОБАЖАННЯ

Kutlêêrım seni (Sizi!) Duuma gününnän (gününüzlän)!
Yortunuz kutlu(ca) olsun! (Bütün üreklän kutlêêrım!) Eni
Yılınız kutluca olsun! Yortuyu ii geçiräsin(iz)! İi yortu(lar)!

Dilerim başarılar, çok saalık, kısmet hem bereket!
Sevinmelik, annaşmak hem selemet! Ko sofranız dolu
olsun! İilik hem hoşluk! Allaa seni (Sizi) korusun!

 4. OKUYALIM. Can ekolojiyası.

ÜÇ SÜÜT DALCAAZI

Bän bakêrım üç süüt
dalcaazına, paalı onnar bana,
çünkü götüreler, çekerler
çoktan gitmiş küçüklüümä.
“Kolver kendi ekmeeni
suların üstünä, birkaç
gündän sora, döndüündä,
bulacan ekmeeni” – busoy
Allahın Sözü üüreder
Ekkleziast sayfalarında.
Paylaş kardaşlarınnan, göster

kasavetini, da kolver ekmeeni gök sularına, o dönecek sana
üz kat taa büyük ölçülerdä.

Üç süüt dalcaazı masa üstündä, sansın ilkyaz selâmı
uyanmış topraktan. Tülü püsküllü kadifedä üç sevinçli
sapçaaz. Golgofanın tümsää – dumannı uzakta, Bibliya
memleketindä, orada İisus Hristosun diri hem okadar cana
yakın süreti, körpä hem akıllı eşecik üstündä, ani yoktur
taa hiç koşulduu ileri yaşamasında. Eruşalayım insannarı,
küçüü-büüyü karşılêêrlar beklenän padişaaıy... Döşerler
rubalarını, palma dallarını Hristosun ayaklarına.

Süüt pazarı – ilkyazın ilk soluu, yaşamak enilenmesi,
tabiatın dirilmesi. Hepsi bana bu gün soluyêr maavi renklän,
nem hava hem toprak, zümbüllär hem narışlär, hepsi otlar
hem aaçlar, aralarında ani büün bir ayırı duyguya toplu –
süüt aacı.

§26. SAYILIKLARIN KURULUŞÇA BÖLÜMNERİ ВИДИ ЧИСЛІВНИКІВ ЗА БУДОВОЮ

1. Okuyun Stepan Bulgarın annatmasını. Annadın onu.

KIRLANGACIN ANA YUVASI

Hepsi, kim yaşêêr küüdä, görer kırlangaç kuşunu, angısı kurêr yuva evin saçaanda. Kırlangaç yaşêêr Bucak tarafında april ayından oktâbri ayına kadar, sora uçêr sıcak taraflara.

Kırlangaç çok baalı o evä, neredä yapêr kendisinä yuva. Kırlangacın yavruları, angıları büüyerlär o yuvada, büüdüynän, uçêrlar Afrikaya, ama ilkyazın dönerlär ana yuvasına.

Kimikerä kırlangaçlar severlär toplanmaa büük kuş sürüsünä. Kimikerä bin kırlangaç ya da üç bin kırlangaç uçêrlar havada.

Kırlangaç korkmêêr insandan, o sansın biler, ani insan yapmayacak kuşlara zarar. Doorudan da, gagauzlar söleerlär uşaklara dokunmasınnar kırlangacın yuvasına. Eer düşärsä yuvadan bir kuşcaaz, anası baarêr-baarêr da uslanêr sade o zaman, açan yavruyu insan koyêr geeri yuvaya.

✧ *April hem oktâbri aylarına nesoy deeriz gagauz ay adlarinnan? Kaçınıcı yılın ayları onnar sırada? Yazın o sayılıkları. Teoriya materialını okuyun.*

Ne farklılık var bu sayılıkların arasında?

Sayı sayılıkları da, sıra sayılıkları da kuruluşça üç paya bölünêrlär: **sadä**, **katlı** hem **toplama** sayılıklar.

Sadä sayılıklar kurulu bir laftan, bir köktän: *bir, beş, edi, on, irmi, otuz, kırk, elli, üz, bin, milion, miliard.*

Katlı sayılıklar kurulu iki köktän: *onbir (on-bir), onsekiz (on-sekiz), ikiüz (iki-üz), üçüz.*

Toplama sayılıklar kurulu birkaç sadä hem katlı yada sadä hem katlı sayılıklardan: *irmi bir, otuz sekiz, üz oniki, ikiüz onbeş, beşüz altmış dokuz, bin bir.*

Bundan kaarä, var **paylaştıran** sayılıklar, ani kurulu iki laftan (*birär-birär, beşär-beşär*) hem **bellisiz** sayılıklar (*bir-iki, üç-dört*).

✳️ *Yazdınız sayılıkları kullanın türlü sayılık bölümnerindä.*

2. I. Verilmiş sayılıkları yazın, paylaşırıp kuruluşça bölümnerä görä – sadä, katlı hem toplama.

Dokuz, ondokuz, üz bir, üçüz iki, edi, irmi beş, onedi, altı, dörtüz, altıüz, iki bin, kırk beş, dört.

II. Yazın beşär toplama hem paylaşırın sayılıkları.

III. İş çiftlerdä. Ayırın bir sayılı adlıklan da hallayın bu lafbirleşmesini. Yazın. Dişin tefterlerinizi da kantarlayın biri-birinizin işini.

1. Beş bin altıüz seksän dokuz laalä.

2. Altı milion dörtüz etmiş üç insan.

IV. Cümleyi yazın. Yapın onun sintaksis analizini. Sayılıkların kuruluşça bölümünü belli edin. Sayılı irmi dokuz hallayın.

Gücük ayın 29-zu olêr bir kerä 4 yılda.

3. I. Dooru okuyun sayılıkları.

En aar köpek sayılêr mastif Aykam. Onun üüseklii – 94 santim, aarlı 1989 yılda – 155, 58 kila. 1849 yılda köpek Beng, koolarkan tavşamı, atlamış 9,14 metra uzunnuuna hem 1,4 metra üüsekliä. En kaavi köpek sayılêr senbernar Raytes: 80 kilalık, angısı iyulün 21, 1978 yılda çekäbilmiş 2905 kila. Köpeklar yaşêrlar 8-15 yıl. 29 yıl hem 5 ay yaşadı avstraliyalı bir köpek Blui. 27 yıl hem 313 gün – şotlandiyalı köpek Tefi.

II. Yazın laflarlan sayılıkları. Nesoy sayılıkar maanasına görä kullanılı teksttä? Toplama sayılıkları yazın.

6 yıl yaşamış aaçta Argentinadan kedi, angısının adı Minhö. 7 tırnak herbir paņasında var Kanadadan kedi, angısının adı Djeyk. En aar kedi çekärdi 21 kila. 38 yıl yaşamış Tehastan bir kedi. 30 000 sıçan tutmuş şotlandiyalı bir kedi Tauzer, bu üzerä onun adında düzüldü bir anmak külesi. 92 deñibel – en üüsek sesli kedinin baarması. Hep okadar ses kaavisi olêr erä dooru gidän uçakta.

4. İş çiftlerdä. I. Soruşları tekstä görä koyun, onnara cuvaplayın.

II. Yaradêrız! Okuyun nasaatı, nesoy yazılêr yorum.

Sözlesmäk situañiyası. Yazın yorum verili internettä tekstä.

Sözleşmāk kulturasi. Yorumnamak

Hazırlanmak. Ustayca olsun deyni yorum (komentariy), lääzım düşünmää, ne kadar aktual o soruş, ne için yazêr avtor, kim hem angı situaşiyalarda razgeler butakım problemaya. Varsa kolaylık, olur bakmaa «soruşun istoriyasını», başka türlü demää, başka avtorlar nicä denedilär çözmää bu problemayı, varmı bu problemaya başka bakış, ani uymêêr yazan avtorun bakışınan.

Nasaat

1) Yorum lääzım yazılsın okunmuş tekstä, temaya hem problemaya görä, içindeli düşmeer çıksın onnarın sınırlarından.

2) Yorum lääzım göstêrsin avtorun düşündüü fikir sırasını hem ona görä cuvaplasın kaldırılmış problemaya.

3) Yorumu lääzım her zaman baalamaa avtorun bakışınan teklif edili temada.

avtorun düşündüü fikir sırası – хід думок автору

Hayvannarın çoyu girdi Guinness kiyadına. Kahramannar-hayvannar insannara da örnek olabilirlär.

Yorumnamaa

Bän kayılıım! Hayvannarın yaptıkları pek şaştrêr bizi, insannarı.

III. Teksti okuyun, adlayın.

Zooparka geldiynän mutlak lääzım birkaç kural izleyelim.

Çoyu zooparklarda zap edili doyummaa hayvannarı.

Kuraldan dışarı – „kontakt zooparkları”, ama orada da hayvannarı beslemää var nicä sade o imeklärlän, angularını vererlär zooparkın izmetçileri.

Olmaz gelmää zooparka ev hayvannarınnan. Olmaz pinmää kafeslerä yada pindirmää kafes boylarına uşakları.

Olmaz şamata yapmaa hem koşmaa büyük sestä muzıkayı.

Olmaz yansılamaa, korkutmaa, debreştirmää hem dokunmaa hayvannara.

Olmaz atmaa gübürleri yada başka bir bişey hayvannarın kafeslerinä.

✿*Neçin, sizin bakışınıza görä, busoy kurallar çalışêr zooparklarda? Kullanarak sayılıkları, cuvabı argumentläyin.*

Yaban hayvannar

Üzän kuşlar

Suda hem toprak-
ta yaşayannar

Balıklar

Zap edili – заборононо, kuraldan dışarı – винятки.

✧ Siz angı hayvannarı beenersiniz? Yazın 2-3 cümlä.

IV. Düzün dialog (6-10 replika) etkilenmeniz için zooparka ekskursiyadan. Kullanın sözdä sayılıkları da.

5. Okuyalım, yazalım.

Hayvannar farklı mı? Herbir kulturada var hayvannara baalı istoriyalar. Türlü devletlerdä pek çok istoriyada anılêrlar horoz, tilki, tavşam, köpek, garga, aslan, yılan, eşek hem başka hayvannar. Bu istoriyalarda dikkatımızı çeker hayvannarın kimi özellikleri. Türlü dillerdä var çok laf, angıları anlatmalarda hayvannarın özelliklerini göstererlär: “kurnaz, açkğöz, temiz, şiret, çalışkan, haylaz”. Ama laflar farklı olsa da, hayvannar hererdä birtürlü.

✧ Resimneri bakın. Örnää görä yazınız cümleleri.

Tilki şiret hem aarif bir hayvan.

Tıkada

Garga

Aslan

Karınca

.....

Yılan

.....

Kaplunbua

.....

Eşek

.....

Tavşam

.....

Köpek

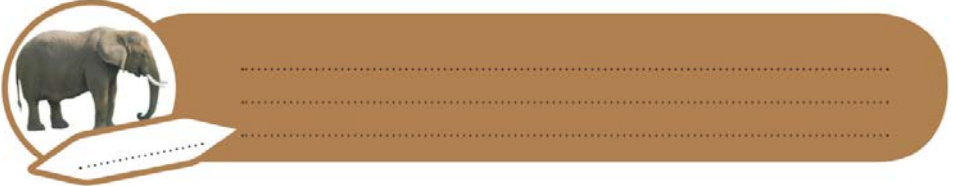
.....

6. **Mini-proekt.** Hazırlayın resimni kollaj yada fotokollaj kurt-kuş dünnesi için „S n bilersin mi, ani...! Kullanın onda sayılıkları.

Benim adım Lelek. Pek severim sıcaa. G   ederim sıcak memleketler .

*Hazırlayın, kullanıp sayılıkları, bir kısa informa iya bir kuş için.

 rnek. Kırlangaç yaşamasında 95 pro ent geçirir uçarak. Onnarın uçuş hıızlılı – 160 km/saatta. Uzunnuu bu kuşun – 15-20 sm., çeker sadece 17-20 g.

? Ne o bildirim? Angı söz stilind  o yazılır? Okuyun verili bildirimi. Taa nesoy informa iya, baalı sayıylan, yazılır onda? Düşünün da yazın.

BİLDİRİM. DİKKAT!!!

Aarêêrım köpeemi: tüüleri mor, uzun kulaklı, alçak boylu. Kaybeldi Bûük parkın içindä.

OKUYALIM

HIÇ BIŞEY ÖNEMNİ SANSIN OLMAZDI...

Hiç bişey önemni sansın olmazdı...
Sade boran esärdi, kâr deli...
Sade – kaarın gücü, çirkin ayazdı...
Hem gözükärdi köpeciin beli...
Diri mi, diil mi, kimseycik bilmäzdi,
Dündän ki o kaldı hiç kimseysiz,
Salt araba izlerini çizärdi,
Çorbacısınnan... O kaldı yalnız...
İnsan gözlü, bakışında – hasretti,
Ölä uslu, bakardı o yola...
Ömür saabisinä sa – kayet sertti,
O dönmeycek başka evä, bela...
Te gücülä kaarcaaz sepeledi
Da sora, hızlanıp, örttü eri.
Unutuldu köpek da şenendi,
Atlardı, güldürüp geçenleri...
Silkti kaarı, sallarkan kuyruunu, –
Bir hoş hem yımışak tombarlacık –
Bir uzadardı o burnucuunu,
Kırnak iki düünärdi bacacık.
Açık üreklän herbir yolcuya,
Dünnä da aydınardı dolayda,
Ama herkez kaçardı kuytuya,
Köpek saydı kalardı sokakta....
Ölä boran kalktı birdän-birä,
Bölä suukta – herkez otur evdä!
Tez Eni Yıl, gelir minuniya,
Kaarcaaz yıldızları – fenerlerdä.
Gümüş hem altınca şafklar yanêr,
Sevinmeliklän kasaba şilêêr,
Sade bir palıcık imek aarêêr,
Da bulmayıp, yalnız mizleer-aalêêr.

§27. SAYILIKLARIN DOORU YAZILMASI ПРАВОПИС ЧИСЛІВНИКІВ

1. Okuyun teksti, açıklayın stilini, temasını. Bulun tekstin içinde sayılıkları, annadın dooru yazılmaları için. Belirtili frazeologizmanın açıklayın maanasını.

Roksalana

Anastasiya Gavrilovna Lisovska – popazın kızıdır. Duuma eri – ukrainanın günbatısı tarafından kasabacıkta Rogatindä. 1522-nci yılında, nicä yazılı yaratmada, gencecik Anastasiyayı kavramışlar tatarlar kendi düün günündä da götürmüşlər satılık panayırına Kafiyaya, sora da Stambula. Oradan da Suleyman sultanın viziri almış onu satın kendi padişahına. Sultanın garemindä kız kableder kendinä eni ad – Roksalana (türklär “roksalana” deermişlər sarmatlara, angılarını sayarmışlar, ani onnar – slovännarın dedeleri). Gercik Anastasiyanın taa bir adı koyulmuş Hürrem (türk dilindän – “şen üzlü bir insan, kim hep güler”). Anastasiya üürenikmiş bir kız: bilermiş okumaa, yazmaa. İleri dooru da üürenmiş taa birkaç dil (türkçä, arapça, farsçä). İlk günnerdän taa, bulunarak kocasının evindä, kabletmiş izin girmää sultanın bibliotekasına, neredä kaybetmeermiş vakıdı boşuna, ama kendibaşına zeedelärmüş bilgilerini. Roksalana ilk hem bir taanesi Osman imperiyanın istoriyasında karı, angısı kabletti ofițial titulunu. Ukrainka sayıarmış Hasekin sultanşası, sultan Suleyman da pay edärmüş onunnan önderlii sultannıkta.

Evropa posolları **açık aazlı** kalarmışlar, açan görärmışlər onu açık üzlän oturêr tronda yannaşık kocasının yanında. O hiç benzemäzmiş günduusı erindän karılara, taa doorusu, o durarmış tronda, nicä bir evelki mısırların Kleopatrası.

kantarlamaa – перевірити
kavramışlar – викрадена
evelki mısırlar – давньоєгипетські

- Teoriya materialını okuyun, yazdınızı kantarlayın.

Katlı sayılıklar kurulu iki köktän, ama yazılêrlar **birleşik** (11-19; 200-900): onbir (on-bir), onsekiz (on-sekiz), ikiüz (iki-üz), üçüz, dörtüz, beşüz, altıüz, ediüz, sekizüz, dokuzüz.

Paylaştıran sayılıklar: birär-birär, onar-onar, otuzar-otuzar h.b. yazılêrlar **çizgicik aşırı**.

Kimi **bellisiz** sayılıklar da yazılêrlar **çizgicik aşırı**: bir-iki, üç-dört, beş-altı, on-onbeş, irmi-otuz, kırk-elli, ikiüz-üçüz, üçüz-dörtüz, beşüz-altıüz h.b.

2. I. Katlı sayılıkları 11 – 19; 200 – 900 (sade üzlükleri) yazın laflan. Nesoy onnar yazılêr?

II. Yazın birär cümlä paylaştıran sayılıkları *ikişär-ikişär* hem bellisiz sayılıkları *irmi-otuz*. Bu sayılıkların sintaksis rolünü cümledä belli edin.

III. Yorumnu diktant. Sayılıklara karakteristika verin.

Dört kız başçada feneş kendinä örer. Birinci er yarışmada aldı bizim skolanın üürenicisi. İrmi üç kişi çıktı yolculaa Ukrainanın görümnü erlerinä.

IV. Yaratmalı diktant.

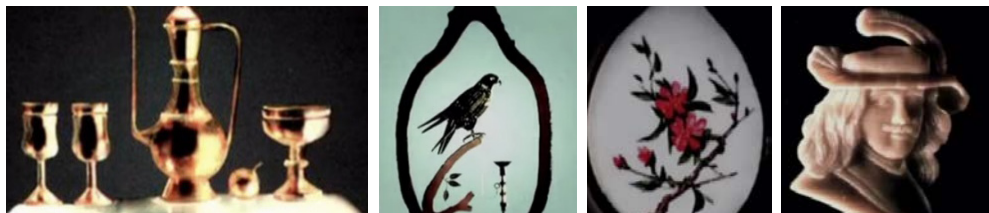
- Verili sayı sayılıklardan kurun sıra sayılıkları: beş, on, ondört, üz, ediüz, bir, doksan, edi, üz irmi bir, etmiş üç, altmış sekiz, dörtüz irmi, kırk dokuz.
- Verili sayılıkları yazın laflan: 60, 16, 12, 5, 9, 10, 90, 11, 20, 600.
- Ayırmaklı diktant. Yazın laflan iki direcä sayı hem sıra sayılıkları: 8, 30, 12-nci, 42, 31-nci, 100-ncü, 15, 20, 109-ncü, 300, 98-ci, 416.

V. **İş çiftlerdä.** Bilgi yuvarlaa. Durun yuvarlakta üz be üz da koyun biri-birinizä soruş eni temaya görä.

3. I. Okuyun. Ne sarp işlär için annadınız bu informaçiyadan? Yazın sayılıkları. Aazdan dooru okuyun onnarı.

Örnek: 9,4 – dokuz nokta onda dört; 0, 2 mm. – sıfır nokta onda iki milimetra

- ❖ Bir şeker taanesindä – kompozitiya „Buluşmak”
- ❖ Bir üzüm tenesindä – altından kompozitiya „Avcı sokolu”
- ❖ Yarım alma çekerdeendä „Açmış dal”
- ❖ Bir çalı çekerdektä – Rembrandtın barelyef-portreti (ölçüsü – 3×4 mm.)

- ❖ “Kervan” kompozitiyası, sıydırılmış bir iinä kulacına
- ❖ Yarım aşiş tenesindä – „Altın dermen”, sıydırılmış 203 detali, balabannık ölçüsü – 2,3 milimetra.
- ❖ „Fregat” – 337 detalisi, 3,5 mm. – yaratmanın uzunnuu.
- ❖ „Çadırcıklan kızçaaz”, o kızçaaz oturêr sivri sinään iinesindä

II. Okuyun teksti. Annadın.

Nallanmış pirä – Mikola Sädrıstıyın mikrominiatürası

Mikola Sädrıstıyın mikrominiatüra muzeyi bulunêr Kievdä Kiev-Peçör Lavrasında. Muzeyin ekponatlarını var nasıl siiretmää özel mikroskoplardan. Şaşılacak işlär burada göräbilirsiniz. Onun yaratmasında – çadırcıklan kızçaaz oturêr sivri sinään iinesindä.

Bu vergili adam becermiş nallamaa pireyi. O pirenin boyu – halizindän natural pire boyu. İncä bacakları – altından, nallanmış ta altın nallara. Nalcaazların kalınnı – beş mikron – kâr insan saçının diametrasını.

*Var mı başarılı hem anılmış bir kişi, kimden kendiniz örnek alırsınız? Neçin ondan örnek alırsınız? Annadin o insanın özellikleri için.

* İş çiftlerdä. **Söz situatıyası.** Verili internet kaynaanda siiredin videosüjeti: <https://youtu.be/M24awv8I164> Temasını belli edin, ona görä sözleşin, kurup dialog.

4. I. Lafları okuyun. Angı temadan bu laflar? Sutkanın angı vakidını onnar gösterer?

Çin sabaalen, sabaaya karşı, sabaa, kuşluk, üülen, üülen üstü, ikindi, avşam, alaca karannık, gecä, gecä yarısı.

II. İş çiftlerdä. Söz situatıyası. Kullanıp soruşu „Kaç saatta?“, kurun bir dialog temaya görä „Benim plannarım izin gününä“.

Söz kulturası. Saat kaç?

Onbeş minutsuz oniki gecä; on minut dokuza sabaa; saat üç gündüz; saat altı avşamneen; saat yarım beşä sabaa; saat altı buçuk avşamneen h.b.

5. Dooru okuyalım.

Andrey dün saat 09.00 katıldı toplantıya. Todurun urokları hergün saat 14.35 biterlär. Tanä saat 20.15 Valkaneştän döndü. Kati, Saşa hem Marina saat 11.50 gittilər Kişinöva. Valentin geçän cumaa saat 19.20 gitti Odesaya. Anam hem bobam hersabaa saat 07.30 giderlär işä. Anaylan Oli saat 10.10 beni piknää teklif ettilär. Maşi her sabaa saat 08.30 gider üürenmeyä.

*Lafbirleşmelerinä beş buçuk avşamneen, yarım dördä avşamneen ne deeriz?

6. Söz situatıyası. Düşünün, ani sizä danıştilar soruşlan „Saat kaç?“. Kullanıp resimnerdä gösterili saadı, verin aazdan cuvap.

aaşaa-yukarı – приблизно; azbuçuk – трохи, трошки.

OKUYALIM.

Mihail Çakirin faydalı dersleri

Bir gün Ay Boba Mihail Çakir geldi şkolaya, yavaşıcık girdi klasa.

O şansora ihtardı, onuştan alatlamazdı, sordu üürenicilerä:

– Bän sizä annadacam bir

masal, ama sora siz bana yardım edeceniz! İslää mı?

– İslää, – cuvap ettilär üürenicilär.

Mihail Çakir annadêr:

– Varmış bir adamın beş çocu, ama herkezin kendi karakteri varmış. Kimsey biri-birini seslämeer. Bir gün bobası söleer: “Bän ihtiar oldum, görerim, ani siz biri-birinizlän annaşamêersınız. Herkez kendi başına! Getirin bana bir süpürgä. Getirerlar. Boba deer: “Kır süpürgeyi...”.

Mihail Çakir sorêr üürenicilerä: “Kim annadacêk masalın ötesini?”.

Üürenicilär:

– Alêr adamın oolu süpürgeyi da savaşêr kırmaa, ama kiramêêr.

– Ozaman bobaları söker süpürgeyi da birär-birär kırêr o çıbıkları!

Mihail Çakir:

– Ne annadınız siz bu masaldan?!

Üürenicilär:

– Kim birlik tutacek, onnarı kimsey enseyämeycek!

– Varsa dostun, onu satma! Lääzım birlik tutmaa!

Ş28. SAYILIKLARIN MORFOLOGİYA ANALİZİ **МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР ЧИСЛІВНИКІВ**

1. **Yaradêriz!** Hazırlayın kısa annatma „Nedir o Ukraina benim için?”

I. Okuyun.

Ukraina – Evropanın en büyük devletlerin biri

Sevgili vatanımız – o Ukraina. Neredä duuduk, neredä yaşêrız. Neredä yaşadılar bizim dedelerimiz. Maavi gökü, sarı başaa, yavaş suları, açık dannarı... Kırları – altın booday, çayırları – semiz ot. Evlerin boyu – eşillik zebillii, çiçeklik başçası. Güneşä bakan gündöndü, feneçli kızların başları. Üstündä sa – altın dannar şilêr...

Ukraina – o halkın istoriyası, asircä geçirdii işlär hem olaylar. O bir memleket, angısı isteer serbest olmaa, ki herbir halk özener baamsızlaa.

Onuştan 1992-ci yıldan beeri harman ayın 24-dä bütün ukrain halkı nişannêr kendi Baamsızlık yortusunu.

Büünkü gün Ukraina – Evropanın en büyük devletlerin biri. O kaplêr 603,7 bin kilometra kvadrat. Ukraina – Evropanın geografiya merkezi. Burada yaşêr 48 milion insan. Bütün Evropanın ölçüsü – aşaa-yukarı 10 milion kilometra kvadrat, insan sayısı – 700 milion kişi.

II. Diktant. Yazın, diştirêrêk tıfraları laflarlan. Bir üürenici okuyêr, kalanı yazêr. Belli edin sayılıkların bölümünü, çeşidini. Nesoy onnar kuruluşça? Annadın sayılıkların dooru yazılmasını.

1. Ukrainanın en büyük deresi – Dnipro. Onun uzunnuu – 2285 kilometra. Nistrunun uzunnuu – 1362 km., Severskiy Doneçin – 1053 km., Tısanın – 966 km., Üülen Bugun – 792 km.

2. Devlet zapovednii „Dunayski Plavni” bulunêr Ode-

sa bölgesindä. Kurulmuş bin dokuzüz seksän birinci yılda. Genel kaplamı – ondört bin sekizüz elli bir gektar. Burada var beşüz altmış büüyüm çeşidi, doksan altı balık çeşidi, ikiüz otuz kuş çeşidi, angıların arasında – pembä pelikannar, leleklär, fazannar h.b.

III. Tanışın aazdan hem yazılı sayılıkların morfologiya analizi shemasınnan. İki sayılıın yapın analizini.

Sayılıkların morfologiya analizi

1. Söz payı.
2. Maanasına görä bölümü (sayı yada sıra).
3. Maanasına görä çeşidi (sayı sayılıkları için: bütün, paylaştıran, bölmä, bellisiz).
4. Kuruluşça bölümü (sadä, katlı yada toplama) 5. Halı (varsa).
6. Sintaksis rolü.

Aazdan analiz örnää

Leleklär döndülär üç gündän sora.

Üç – sayılık, gösterer sayıyı, cevap eder soruşa kaç? Sayı sayılı, bütün, sadä, kullanılmış çıkış halında, cümledä – hallık (adlıklan birerdä).

Yazılı analiz örnää

Üç – sayılık, sayı, bütün, sadä, çıkış halında, hallık.

2. I. Söz kulturasi.

Gelecek zamanın zanaatları. Dicial resimci. Dicial art – kompyuter yada tıfralı incä zanaatı. O tehnologiya, angısında artistika işlär temellener zamandaş tehnologiya kullanılmasında.

**Bakın resimneri, annadın içindeliini.*

**Siiredin internet kaynaanda videostrayı:*

https://www.instagram.com/reel/CgT9tiOjm_h/?igshid=YmMyMTA2M2Y=

✳️ *Sözleşmāk situŕiyası. Annadın bu videosıra için dialogta.*

II. İlerledin dialogu „Dünnä dünnä içindä...” .

Vani: – Düşün sade, Mariyka, büünkü zamandaş tehnologiyalarlan var nasıl resimnemää şaşılacak biçimdä türlü işleri!

Mariyka: – Kayılım, Vani! Bän seftä busoy videosüjet siirederim! Çok etkilendim!

Vani: – Bän da! E sän neyi en çok beendin?

Mariyka: – Nasıl giriler bir büyük dünnedän küçücüünä. Da o küçük dünnä olêr büyük! Bu video olêr dicital resimnerdän.

üürenmää şkolada – вчитися в школі;
üürenmää ne sa eni – дізнатися щось нове;
tanımaa dünneyi – пізнавати світ;
tanımaa insani – взнати людину;
çiierek – чверть

III. Sözleşmāk situŕiyası. Bakın resimneri.

Antarktida

Karpatı

Varna, Bulgariya

✳️ *Cümleyi tamannayın. Yazın taa bir cimplä, kullanıp sayılık söz payını.*

1. Uçak saat ___ kalkarsa, vakıdınnan erinä etişäbilecäm.
2. Gemi _____.

IV. Resimnerä görä annadın transport çeşitleri için.

Zamandaş kruiz laynerleri

Zamandaş hızlı tren

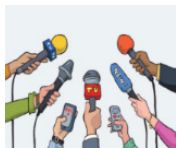
IV. İzin günü ne zaman, kaç vakit hem neredä isteersin geçirmää? Ukrainanın yada başka memleketlerin angı erlerinä gitmää düş güdersin? Yazın bunun için.

izin günü – вихідний;

düş gütmää – мріяти.

3. **Proekt. İş grupalarda.** Düşünün, ani siz yollanêrsınız uzun hem uzak yolculaa. Sizi bekleerlär dünnenin türlü memleketlerindä, hoş karşıleêrlar. Hepsi meraklanêr, neredän siz, angı milletin oolu yada kıızı. Sizi soruştırêrlar, neredän kökleriniz, kim dedeleriniz, nesoy halkın istoriyası, kulturası, dili. Hazırlayın grupalarda birär kısa annatma gagauz milleti için. Kullanabilirsiniz resimneri (fotoları), halk muzikasını.

hem uzak yolculaa. Sizi bekleerlär dünnenin türlü memleketlerindä, hoş karşıleêrlar. Hepsi meraklanêr, neredän siz, angı milletin oolu yada kıızı. Sizi soruştırêrlar, neredän kökleriniz, kim dedeleriniz, nesoy halkın istoriyası, kulturası, dili. Hazırlayın grupalarda birär kısa annatma gagauz milleti için. Kullanabilirsiniz resimneri (fotoları), halk muzikasını.

Sözleşmäk kulturası. Etiket. SORUŞLAR.
„Yolculukta” („Ekskursiyada”)

- Bizi kim geçirecek?
 - Angı saatta toplanêrız? Ne zaman toplanêrız? Biz ne zaman varacez (yollanacez)?
 - Sizä taa ne(-lär) meraklı? (Sizin taa nelerä meraklınız var?)
 - Nesoy sokak bu? – Bu sokaan nesoy adı?
 - Nesoy yapı bu? – Bu nişan taşı kimin adına koyulma?
 - Ne zorunuz var?
 - Buyurun (yalvarêrım), söläyin... (Söläseniz e...)
- Yapabilä(meye)ceniz mi bana bir ilik?

- Canabisi ne söleer? – Saymayınız zaametinizi, annadınız (açıklayınız, annaştırınız)...
- Var mı nicä sizä sorayım (cuvap edeyim, bakayım)?
- Yalvarêrim, söläyiniz (söläseniz e), neredä bulunêr ...? (-nicä ... gecmäâ? -nicä ... etişmäâ?)
- Var mı nicä sizä sorayım (-cuvap edeyim, – bakayım)?
- Var mı nicä sorayım? Bu yazı neyä gelir?

§29. SAYILIKLARIN KULLANILMASI SÖZDÄ ВІКОРИСТАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ У МОВЛЕННІ

1. Okuyun şiiri. Angı dilin demekli kolaylıkları kullanılmış onda?

SABAAYA KARŞI

Çiiyin zümrüdü– otun çiçeciindä,
 Yavaş şılaktan titirer hem şilêêr,
 Ayın siması – gökün üüsekliindän
 Sessiz gülümseer, sansın nesä biler...
 Gecä dumanı üzer meralarda,
 Kervan Yıldızı annadêr dastanı,
 Aaçlar hem otlar koyu seraylarda
 Sesleer kuşkulu, bekleyärkän danı.
 Ölä sessizlik – canın koparılêr
 Güüdä içindn, varıp tabiata,
 Da, sansın, yaşamasına katılêr,
 Suskun kırlara, atılarkan saattan...
 Da te al bulut kalkınêr uzakta -
 Altın güneşi karşılêêr tabiat.
 Sabaalenki kuş türküsü Bucakta,
 Her yaşayana – hayırlık hem nasaat.

kervan kıran yıldızı – Полярна зірка;

uzaklık – відстань.

çoban yıldızı – Ранкова зірка, Венера;

*Okuyun, nekadarlık uzaklu Topraktan Kervan kıran yıldızına kadar? Nesoy ölçü kullanılêr göstermäâ deyni uzaklu Topraktan yıldıza kadar? E Çoban yıldızına kadar? Cümleleri yazın:

Kervan kıran yıldızı uzak topraktan $447 \pm 1,6$ şılak yılı.
Çoban yıldızı – Topraa en yakın bir planeta. Uzaklı – 40-
tan 259 milion kilometraya kadar.

2. **Söz situatıyası.** Bakın resimneri. Annadın hava durumunu bu resimnerä görä, katıp sayılıkları.

Yaamurlu hava
Yaamur yaayêr

Güneşli hava
Güneş çıkêr

Kaarhi hava
Kaar yaayêr

Bulutlu hava
Bulutlar kapadı gökü

Dumannı hava
Duman düşer

Lüzgärli hava
Lüzgär eser

✧ *Cuvap verin soruşlara:*

- Kışın hava nesoy? Suuk. Ayaz. Yaayêr kaar.
- İlkyazın hava nesoy? Yaamurlu, güneşli.
- Yazın hava nesoy? Açık, sıcak, güneşli, bulutlu, yaamurlu.
- Güzün hava nesoy? Serin, yaamurlu, bulutlu, dumannı.

✧ *Büün hava nesoy? Yazdırın büüinkü havayı.*

 hava durumu – стан погоди; **çii** – роса; **çamur** – бруд; **natura (tabiat) oluşları** – природні явища; **yaşlık** – вогкість; **duman** – туман; **duman çöktü (düştü)** – туман опустился; **duman kalkêr** – туман розсіюється; **nemnik** – вологість; **yaprak düşmesi** – листопад; **gürültü** – грім, гуркіт грому; **gök çatlaması** – грозвий розряд; **yıldırım** – блискавка; **çimçirik** – блискавка; **gök gürülmesi** – небесний грім; **çimçirik çakması** – блискання.

- 3.1.** Okuyun teksti. Angi söz stilindän hem tipindän elementlär onda kullanılêr? Annadın, vardır mı gördüünüz, nicä yaamur geler. Sıralayın yaamur nişannarını. Tanışın maasuz gagauz laflarınnan laflık sandıcaandan, ani yazdırêrlar lafı „yaamur“. Dilimizin angi kalitesi için annadêr bu laf zebillii?

Yaamur nişannarı

Yaamurlan türlü inannı nişannar baalı. Gün buluda kauşêr, tütün erä yayılêr, kırlangaçlar aşıada uçêr, aullarda horozlar vakıtsız öter, bulutlar göktä uzanêrlar – hepsi bunnar yaamura karşı yaamur nişannarı. Ama hemen yaamurun önündä, makar ki bulutlar taa sarmadılar gökü, duyulêr taa belli-belersiz nemniin soluması. O, olmalı, çekiler oradan, neredä artık yaamur yaadı.

Ama te artık başlêêr atıştıрмаa ilk damnalar. Halk lafı „atıştıreêr“ islää gösterer yaamurun peydalanmasını, açan taa siirek, büyük damnalar brakêrlar tozlu yollarda hem evlerin örtülerindä kendi izlerini.

Sora yaamur hızlanêr. Taman te ozaman çikêr fasıl bir koku topraktan, angısı henez yıslandı yaamurdan. Bu koku çok tutmêêr. Onu diiştirer yaş ot kokusu, angısı taa pek keskin kokuydur.

Nasıl da olsa yaamur, büyük mü, küçük mü, onun başlantısında insan deer yalpak: „Yaamurcuk, yaamurcuk geldi“, „Yaamurcuk otları yıkêêr“.

 yaamur – дощ; **köpüklü yaamur** – грибний дощ; **yaamur çiser (çistirer)** – мрячить, накрапує; **çoban yaamuru** – довгий, зтяжний дощ; **çıvgın** – холодний дощ зі снігом; **yaayêr sansın bakırdan döker** – ллється як з відра; **ufak yaamur** – дрібний дощ; **iiri yaamur** – великий дощ; **yaamur atıştıreêr** – легкий дощ.

II. Cümleleri yazın. İnandırın, ani onnar artistika stilindä.

1. Bakın aya bu gecä: tutuşup-yanêr sansın, nicä kızarmış sini... (S. Kuroglu).
2. İlin saurardı kaar. Aman, mari-i-y, naşey bu gökün delii heptän mi açıldı? (N. Baboglu).
3. Gökteki şılaklardan ortalık şılardı zambak şılaannan (S. Bulgar).

4. Bucakta güneş taa yalpak, taa cömert, taa sıcak (M. Köse).

**Yazdırmaa deyni havayı ne lääzim? Yazın birkaç cümlä sevdiiniz yıl zamanınız için.*

* 🎨 DÜZELİM DIALOG.

- Oli, sän angı yıl zamanını seversin?
- Bän severim kış zamanını.– Neçin?
- Çünkü kışın kaar yaayêr hem biz nişannêêrız Eni Yıl yortusunu, survaki gezeriz.
- E sän angı yıl zamanını seversin?
- Bän beenerim yaz zamanını, çünkü yazın biz gideriz denizä dinnenmää. Yazın – benim Duuma günüm.

 ayaz – мороз; **buzluk** – ожеледь; **gök kuşaa** – веселка; **ayaz sıktı** – мороз скував; **dondurdu** – настали заморозки; **ay tutulması** – місячне затемнення; **dolu ay** – повний місяць; **ay aydınını** – місячне сяйво; **dumannı** – туманный, імлистий; **ay açık (aydın)** – місячна ніч; **çiçek açması** – цвітіння; **ay dalantısı** – місяць на шкоду, старий місяць; **buz** – лід; **boran** – сильний вітер, буря, ураган, завірюха; **eni ay** – молодик; **kaar sepeler (atıştırêr)** – м'який сніжок;

III. İLENERÄK ÜÜRENERİZ

Oyun “Laf sincircii” Toplayın gök kuşaan tombarlaana lafları – natura oluşlarını. Çevirin verilmiş lafları hem lafbirleşmelerini gagauz dilinä. Ekläyin lafları ölä, ani herbir ertesi laf başlasın o bukavadan, angısınnan biter ilerdeki laf. Düzün herbir laflan yada lafbirleşmesinnän birär cümlä.

LAFLAR natura (tabiat) oluşları çevirmäk için:

Замет, вологість, посуха, мороз, місячне світло, вогкість, лід (мряка), зтяжний дощ, легкий дощ, безбарвний день, волога земля, снігова крупа, місячна ніч.

4. **Yaradêriz! I.** Sayılıkları sözdä kullanêriz. Fotoları inceleyelim hem yazalım herbirinä görä 3-4 cümlä.

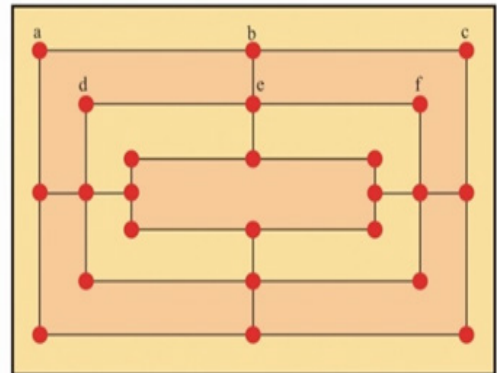
- II. Yazın bir gagauz imeenin hazırlanmasını örnä görä.

BALIK ÇORBASI

Pişırmää balık çorbasını islää taazä balıktan: ak balıندان, sazaandan, jarandan h.b. Maasullar: 5 litra su, 8 orta kartofi, 4 suan, iki morkva, 150 g. pirinç, 0,5 litra rendelenmiş patlacan, 1,5-2 kila balık, 1 baş sarmısak, 2 yakıcı biber (franțuz), 2 dafin yapraa, üç büyük kaşık sirkä, eşillik – selderey, petruşka, eşil suan da olur, tuz, kara biber, dadına görä. Hazırlamak. Kaynayan suya salvereriz iiri dooranmış kartofi. Katêriz bütün yada dooranmış suanı, morkvayı. Yavaş ateştä 20 minut kaynadêriz. Sora koyêriz pirinci, kaynasın 5-7 minut. Sora – sıkılmış patlacan suyunu, ko pişsin 5 minut. Sade şindi atêriz balıkları. Sora – dafin yapraandan. Çorba pişer yavaş ateştä. Tuzunu katêriz yavaş-yavaş. Bitkidä koyulê eşillik. Priprava. Sarmısaa, yakıcı biberi hem eşil suanı kıyêriz ufak-ufak, katarak sirkeyi hem tuzunu. Burayı dökeriz pişmiş balık çorbasından, islää karıştırêriz. Bereketli olsun!

OKUYALIM

Gagauz milli oyunları

KURAN

«Oyun büüklär için benzeer “şaşki” oyununa. Ona yapılêr taftacık, neredä kesili o formada çizilär. Bu oyunu oynêrlar iki kişi. Herbir oynayan alê kendinisinä 9 tenä, biri alê bir çeşit, deyelim, graa tenesi, öbürü başka çeşit, deyelim, booday tenesi, da erleřtirerlär

teneleri sıradan birär tenä herbir köşedä hem çaprazlanan liniyalarda, ama herbiri savařêr koymaa kendisinä “kuran”, sayılêr, üç tenä sıradan. Becerän “iyer” badaşının istedii tenesini. En islää oynêêr o, kim becerer düzmää kendisinä tenedän “yikirç”, sayılêr, erleřtirmää teneleri ölä, ani bir geziylän olsun nicä kapatmaa ba bir kuranı, ba öbürünü sıradan, da herbir bölä kapatmakta almaa badaşından birär tenä. Bu oyunda bakılêr, ani gezi (hod) olsun bir köşedän ya da liniyaların çaprazlaşmasından hem sade yakın köşeyädän ya da liniyaların çaprazlaşmasına kadar. İmää var nicä herbir teneyi, ondan kaarä, ani bulunêr kapalı kuranda, ama eer kuran açıkça, ozaman onun herbir tenesini var nicä imää.

Çelicäk oyunu

Aşıcak

*Neyä üürederlär uşakları milli oynunnar? Kim üürendi hem yazdı gagauz milli oynunnarının örnekerini? Sayılıkları bulun, yazın.

ÇELİCÄK

Çelicäk ilerdän oynardılar hepsi uşaklar gagauz küülerindä. Kurallara görä, yapêrlar “çelik” – ölä bir sopacık, angısını koyêrlar erä, ama ölä, ani “çeliin” bir ucu

erä dokunmasın. Sora bir çocuk urêr başka sopyayan “çeliin” ucuna. “Çelik” firlêêr yukarı, da oyuncu urêr ölä, ani “çelik” uçêr ileri. Kim urêr “çelii” taa uzaa, o da kazanêr.

✳️ *Yazdırın, nesoy aşıcak oyunu geçer.*

✳️ *Cuvar oyuna (iş 3 III) Kürtün. Nemnik. Kurak. Kraa. Aydınrı ay. Yaşlık. Kirç Çoban yaamuru. Ufak yaamur. Renksiz gün. Nem toprak. Kırmısaa. Ay açık.*

§30. ADERLİK. ADERLİKLERİN GENEL MAANASI, BÖLÜMNERİ, SİNTAKSİS ROLÜ ЗАЙМЕННИК. ЗАГАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ, РОЗРЯДИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ ЗАЙМЕННИКІВ

GETİRELİM AKLİMİZA. 1. Ne o aderlik? 2. Sıralayın o aderlikleri, angılarını bilersiniz.

🟡 1. I. Okuyun yarı-masalı.

Para için çölmek

– Üürenin yaşamaa, – kamalanardı bir çölmek. **Bän hiç bişey** yapmêêrım, ama paralar **kendileri** dökürlêr **bana**, tolu yaamursu gibi, gündän hep taa çok.

O bir toprak çölmekti, **onun** aazını da yapmıştılar daracacık – toplamaa deyni ufak demir para içinä. Ünärdi çölmek **kendi** komuşularına kuhnedä hem takazalardı:

– **Bän** burada, **sizin** çanak-çölmek dünneizdä **hepsinizdän** büüküm, biri etişämâz **benim** uuruma.

Nekadar da atmasalar para, çölmää hep az gelärdi.

– Taa, taa atın...

Açan da büüceräk para düşärdi payına, **bütün** gün sevinärdi. Da **bölä** bir sabaa **o** dolduydu aazına kadar paraylan. Da te **kimsä** savaştı sıkıştırmaa içinä bitki onnuk

monetasını. Çölmek çok raatsızlandıydı, ani para girämecek da düşecek **başkasının** payına. Ama çölmään saabisi başka türlü düşünärdi da karar verdi: **o** aldı elinä çekici, da...

✳️ *Nasil düşünersiniz, nesoy biter bu masal? Sonuçları yapın. Kayılsınız mı aşaadaki deyimnän? Argumentläyin, neçin?*

Bir kıpımda çölmek kaybetti paraları da, üüsek erini dä, kendi „büüklüünü” dä başkaların arasında – ondan kaldı salt kırık ufak parçaları.

✳️ *Çıkarın tekstin içindän aderlikleri da yazın onnarı. Olêr mı yardımcı aderliklär, tekrarlamaaa deyni hep bir lafi sözdä?*

II. Okuyun teksti. Uygun mu o? Angı lafları läüzüm diiştirmää bu teksttä? Uygunnaştırın cümleleri aderliklerin yardımınnan.

Erken sabaalen çıktı güneş. Güneş kalkındı daa üstündä. Sevineräk güneşä, kuşlar türkü başladılar çalmaa. Kuşlar uyandırdılar bütün kurt-kuş dünnesini daa içindä.

III. Okuyun teksti. Belirtili adlın erinä koyun uygun aderlik.

Yok bişey taa mayıl hem hoş ana topraandan. İlkyazın bütün topraan süreti diişer ölä, ani kalêr salt şaşmaa! Diriler otçaaz – bir cancaaz, uzadıp kendi eşil kulacıklarını güneşä. **Otçaaz** sansın sesirgener cıvırlıga türküsünä, ani döküler sıcak bulutlu göktän.

Pek käämil ilkyaz ana tarafında.

✳️ *Annadın aderliin en önemni funktiyasını hem rolünü sözdä.*

Aderlik deniler o laflara, angıları kullanılêrlar adlıkların, nişannıkların hem sayılıkların erlerinä. Aderlik – kendibaşına bir söz payıdır.

Örnek:

- 1) İçerdä yoktu kimsey.
- 2) Saygılı üüredicim, Canabinä mektup var, kimsä yollamış.
- 3) Kim çölmää kırdı, o da harcını çekecek (söleyiş).
- 4) Kati kendisi üüreder küçük kızkardaşçını okumaa.

Aderliklär gagauz dilindä birkaç türlü var: 1) üz hem hatırlık aderlikleri, 2) gösterici aderliklär, 3) soruş aderlikleri, 4) ilişki

aderlikleri, 5) bellilikçi aderliklär, 6) bellisiz aderliklär, 7) inkär aderliklär, 8) aderlik „kendi“.

Cümledä aderliklär dä, adlıklar gibi, olur olsunnar herbir cümlä payı, ama taa sık onnar subyekt hem tamannık olêlar.

2. Yazın cümleleri. Koyun kaçırılmış bukvaları laflarda. Bulun aderlikleri, söläyin, angı cümlä payları olêlar onnar cümledä?

1. Bän tutmê...rım aklımda, ki o bana baari bir şamarc...k ursun, parma...nnan diisin yada baarsın. (K.Vasilioglu).
2. On...ar alışıklılar beni görsünnär harmanın ortasında, ama şindi geçtydim arkalarına, lä...zımdı buna da sınaşsınnar. (N.Baboglu).
3. Gitmişlär on...ar herkezi kendi yolundan: birisi doorulmuş üülenä, ikincisi – günduusuna, üçüncüsü – batıya. (Pritçadan).
4. Herkezini genä yoklayarmış da, tutup yapaalarından, dışarı atarmış. (Masaldan).

Düzülmesinä görä aderliklär paylaştırılêlar iki paya: sadä hem katlı aderliklär.

Sadä aderliklär örnekleri: bän, sän, siz, o, şu, bu. Onnar düzülü bir köktän, afikssiz, sayılêlar temel aderliklär.

Katlı aderliklär düzülü bu, o, ne aderliklerin yardımınnan. Örnek: busoy, osoy, butakım, otakım, butürlü, nesoy, netakım, netürlü, nekadar, bukadar, naşey, neiş.

Katlı aderliklär taa var nasıl düzülsünnär bir sayılıın hem her aderliin yardımınnan. Örnek: birkaç, birkimsey, birbişey, bişey, herbir, herkez, hertürlü hem başka.

Hesap alın cümledä örnekleri: Bu armutları al kendinä. O koyêr kendini, ani çok biler. Bän senin sölediinä diilim kayıl. Onun boyu bendän balaban. O savaşırdı kendi gölgesini görmää. Bän anama mektub yazmaa hiç unutmam.

Kimi aderliklerin var küçüldek formaları da: oncaaz, buncaaz, kimcääz, necääz, angıcı, kendicää, hepsicii, kimseycik, bişeycik.

3. İş çiftlerdä. Okuyun şöleyişleri, yazın. Bulun içindä aderlikleri, gösterin onnarın bölümnerini. Açıklayın şöleyişlerin maanalarını.

1. Kim çok adêêr, lafinda hiç durmêêr.
2. Kim kiminnän – tazı kemiinnän.
3. Herbir arı bal yapmaz.
4. Ne insan

yapêr kendisinä, bütün küü toplansın – yapamaz. 5. Nekadar insan boş, okadar taa pek kendisini kurêr. 6. Herbir insanın var kendi gözelli. 7. Aalemä kuyu kazma, kendin düşärsin. 8. Canavarın ensesi kalın, zerä kendi işini kendi yapêr.

4. I. Ayırın da yazın iki direcäa sadä hem katlı aderlikleri.

Butakım yapılmêr, siz dooruysunuz, nekadar armut, bendän bu kadar, birbişey yok, netürlü da savaşıma, şu derenin boyunda, bän kısmetliyim, birkaçı gitti, oncaazi severim, hertürlü savaştım, herkezi çalışêr, bu yapmadı işini, o yalvardı, hepsicii kayıl, kimseycik tutulmadı, kendicäa örüyer, sän küsmä, onu sevärdilər.

§31. ÜZ ADERLİKLERİ ОСОБОВІ ЗАЙМЕННИКИ

GETİRELİM AKLİMIZA. Angı aderliklär girerlär I-ci üzdän aderliklerä?

1. Demekli hem duygulu okuyun şiiri. Soruşlara cuvaplayın, daavaları yapın.

BUCAAM, SENİ SEVERİM

Sän su bana, hem sän ekmek,
Bucaam, seni severim pek!
Soluumsun sän, ilkyaz havam,
Selemettä duuan sabaam!

Gül gümesi sulanacek,
Açan çocuk, kız duuacek.
Ki uşacık olsun gözäl,
Ki gözellik – saalık gözä!

Çalkalanêr Yalpusug suyun,
Dalgasında – türkü, uygun...

Gözäl Bucaa – gözäl uşak...
Herbir işä yapışacak.

O türküdə – uzun ömür,
Bunu evladımız görür...

Anaylan bobaya – umut,
Günnerində – aydın bulut.

Taa kaç düündä çalınacek.
Kadınca kaç oynanacek,
„Karşı avaylan” gelinä
Çıkaceklar senselelär!

Büü, uşacım, evin çiçää,
Zeedelensin Bucak-başça...
Gün şafkından – sana imda
Erdän – kuvet, göktän – kanat.

Valentina Bujilova

imdat – допомога; порятунок

**Annadın kendi duygularınız için ana topraana. Neylän siz araştırıraceydınız Bucak topraanı?*

Bulun şiirin sıralarında avtorun araştırmalarını, yazın onnarı.

**Bulun şiirdä üz aderliklerini. Söläyin, angı üzdän hem haldan onnar?*

2. Okuyun gagauz halk masalın bir parçasını. Koyun etişmeyän üz aderlikleri. Belli edin onnarın üzünü.

Garga

Çünkü, bir vakıtlarda varmış, bir vakıtlarda da yokmuş, eer olmayaymış, sölenmeyeceymiş... Varmış bir kara garga, ___ da ayaklarında diilmiş oniki, ama sade on tırnakmış. Da te bu garga gitmiş avlanmaa-tavlanmaa, ölecä küllüktä eşinärkän, batmış bacaana bir çalı. Savaşmış garga cıkarmaa çalısını, ama çıkaramamış da gitmiş, yalvarmış bir karıya– çıkarsın onun çalısını.

Almış o karı iineyi da, zar-zor çıkarıp, kurtarmış gargayı acıdan.

– Saa olasın, – demiş garga, – ama çalımı kaldırasın, ___ gelecäm almaa.

– Kaldırayım, – demiş karı da koymuş çalıyı sergenä.

Ertesi günü karı yakarmış fırını ekmek pişirmää deyni, ama yakacaa etişmemiş, atmış fırına çalıyı da pişirmiş ekmeeni. Gelmiş garga:

– Ver ___ çalımı!

Aderliklär: onun, bän, onu, benim.

3. Okuyun şiiri. Neyi o annadêr? Angı demekli dil kolaylıkları kullanılmış şiirdä? Ne bilersiniz guguşların yaşamasından? Denäyin yazmaa peet gagauz dilindä, annadın sevginizi ana topraana, ana dilinä, kuşlara h.b.

GUGUŞ

Gur, gur, gur, gur...
Uçma, guguş, guguş, dur!
Ama kuş yalpak guuldêr
Da gökâ saurulêr.

Ev örtüsünä uçtu,
Eşin yanına kondu.
Guru, guru guruldêr,
Kuş dilinnän laf kurêr.

OKUYALIM. *Ayozlu*

adetleri gagauzların... Paskellenin önemni simvolu – yımırta. Sayıların, ani okunmuş yımırta var nicä süündürsün ateşi, yangını. Nicä yımırtaları kaynatmaa, nasıl onnarı dooru boyamaa hem donaklamaa, biler bizim manilerimiz.

Paskellä yortusuna deyni insannar donaklêrlar yımırtaları hem boyêrlar onnarı türlü renklerdä, ama onnarın arasında mutlak läüzüm olsun kırmızı renktä yımırtalar.

Gagauzlarda yımırta boyamak – bu haliz bir ustalık. Boyaya görä, hepsi yımırtaların kendi adı varmış: birkaç boyaylan boyalı – “alaca”; kaz tüüyünnän yazılı – “yazılı”; küllän hem parafinnän yazılı – “kondeyli”, ortasında bir çizi var – “kuşaklı”. Yımırtaya yapılan resimnerin adları: “puluklu”, “kaplın”, “sinek”, “yapraklı”, “koç kafası”, “tırmık” h.b.

Ş32. ÜZ ADERLİKLERİN HALLANMASI ВІДМІНЮВАННЯ ОСОБОВИХ ЗАЙМЕННИКІВ

1. Demekli hem duygulu okuyun şiirin parçasını. Soruşlara cevaplayın, daavaları yapın.

Ecelimdä dä – unudulmaz bir kasaba!

Türlü kasabalar var bu dünnedä:

Büük ta, küçük ta, türlü.

Geniş sokaklarlan, üüsek katlı evlärlän,

Arhitekturalı obyektlärlän.

Türlü studiyaları onnarın var:

Teatruları, muzeyleri, sinema evleri.

Ama Bolgradtan paalı kasaba bana yoktur,

Yaşamamda benim o - en önemni!

O dayma düşümä benim musaafirlää gelir,

Açan uzakta ondan bulunêrım,

Açan evä beni pek çok çeker,

Hem yabancılıktan bunalêrım.

Onun adını marşrutlarda gördükçä,

Sansın bacaam kapu önünä basêr... (T. Sürma)

*Sizincä, neçin avtor sayêr, ani Bolgrad kasabası – önemni bir kasaba onun ecelindä. Siz vardır mı geldiiniz Bolgrada? Angı onun görünnü erlerindä gezdiniz? Gösterin kendi duygularınızı sevgili kasabanıza.

*Ayrın şiirin içindän üz aderliklerini, koyun onnara soruş. Söläyin, angı halların bu soruşlar.

Üz aderliklerin hallanması

Birlik sayıısı		
I-inci üz	II-nci üz	III-üncü üz
T. bän	T. sän	T. o
S. benim	S. senin	S. onun
D. bana	D. sana	D. ona
G. beni	G. seni	G. onu

E. bendä Ç. bendän	E. sendä Ç. sendän	E. onda Ç. ondan
-----------------------	-----------------------	---------------------

Çokluk sayısı		
I-inci üz	II-nci üz	III-üncü üz
T. biz S. bizim D. bizä G. bizi E. bizdä Ç. bizdän	T. siz S. sizin D. sizä G. sizi E. sizdä Ç. sizdän	T. onnar S. onnarın D. onnara G. onnarı E. onnarda Ç. onnardan

2. I. Açın parantezaları, koyun aderlikleri dooru hallar formasında. Yazın.

1. (O) duruşundan belliydi, ani (o) alatlêêr: bu bacaandan öbür bacaana atlardı. 2. (Sän) da var, (bän) da var, bir kuru dalda da var (Bilmeyecä). 3. (Biz) başçada büüyer türlü çiçeklär. 4. Eveldän taa pınarları savaşarmışlar kazmaa süüt açın altında, neçinki (o) nicä bir süzecek paklêêr suyu. 5. Uşaklar bakardılar yukarı göklerä, neredä iki guguştan kalmıştı birär noktacık: ölä yukarı (o) çıkmıştılar. 6. (O) kışın kaar da almayacan, okadar sıkı.

II. Kurun cümlä üz aderliklerinnän türlü hallarda, yazın onnarı.

3. Okuyun gagauz halk masalından bir parçasını. Hepsı aderlikleri bulun, üz aderliklerini yazın, belli edin onnarın üzünü hem halını.

...Hepsinin siiredicilerin aazları bir karış açık kalmış. Onnar şaşıp-sorarmışlar: „Kim olsun bu pelivan? Onun olacektır yarım padişaalık hem da padişaanın kızı Dünnä-Gözeli”. Kimsey biri-birini işitmäzmişlär, sade sessiz siiredirmişlär. Pepeleşka çilli beygirdä atlı, ölä hızlı gezineräk, bayırın dolayında taa bir koşu yapmış da hep ölä çabuk kaybelivermiş insannarın gözü önündän, nicä dä peydalanmıştı. Kimsey bişey annayamamış, ne olmuş. Uzaklaştıynan alaydan, Pepeleşka kolvermiş büülü çilli beygirini. (Gagauz halk masalından)

4. Verili aderliklärlän düzünüz birär cümlä. İki cümlenin sintaksis analizini yapın.

Bişeycik, necäöz, kendisi, hepsi, bän, sän, biz, onnar, kim, bu, şu, o.

5. **Can ekologiyası.** Okuyun pildayı. Açıklayın onun maanasını. Aderlikleri bulun.

Kimim bän?

– Usta, sän sölärdin, ani eer bän tanıyarsam kendimi, olacam aarif fikirli. Nasıl bän bunu yapayım?

– İlkin al insannardan hakı kararlamaa, kimsin sän.

– E nasıl yapmaa bunu, Usta?

– Biri söyleyecek sana, ani sän

prostsun. Sän inanacan ona da gücenip kahıra girecän. Başkası deyecek, ani sän islääsın, da sän sevinecän. Seni metederlär yada takazalêêrlar, sana inanêrlar hem seni satêrlar. Varkan onnarda hak – kararlamaa, kimsin sän, sän bulamazsın kendini. Al onnardan bu hakı. Bendän dä.

Sonuç. Olmayın başka insannarın gölgesi. Saymayın kendinizi osoy, nicä başkaları sizi sayêr.

§33. HATIRLIK ADERLİKLERİ ЗАЙМЕННИКИ ПОВАГИ

1. Okuyun teksti demekli. Açıklayın onun öz fikirini, stilini. Nicä siz koyaceydınız bu tekstin adını? Annadın kendi sevgili kiyadınız için.

"Kendi" kiyadın

Erken, bir kış sabaası, bän çok bahtlı uykumdan uyandım.

– Uyandın mı, oolcaazım? Hadi çabucak yıka üzünü, i sabaa ekmeeni, da sana var bir teklif musaafırlää dädundan, – anacımın tatlı sesçeezi işidildi.

– Däduda musaafırlık etmää bän şok severim, – sıbıdıverdim yorganı üstümdän da fırladım kilimin üstünä erä.

Tezicik hazır oldum da çıktım yola. Birkaç vakıttan sora, fariyarak pindim bibliotekanın eşiklerinä. Açtım kapuyu, da bän artık – kiyatlan üklü sergennerin arasındayım. Dädu baktı bana da gülümseyeräk dedi:

– Ayır, sevgiliciim, kendinä bir kiyatçık ruhuna görä. Meraklı kiyatlan vakıt ta tez geçer. Bän da kolaylayıvereyim işimi da gidecez evä. Orada babun bu sabaadan beeri gözlemelerin dolayanında dönüßer.

– E, Canabiniz, bän sevmeerim pek okumaa. Eer olaydı kompyuterda oynamaa yada televizoru bakmaa, – uzalttım sesimi bän.

– Neredän onnarı almaa e? Burası biblioteka, diil kompyuter klubu.

Gezinerim kiyat sergennerin arasında da siirederim gözäl, türlü renktä kiyatların kaplarını. “Nelär acaba saklı bu kiyatların içlerindä?” Bir da gözlerim durgunêr bir soyuk, partalca kiyatçıkta. “Olmalı, çok meraklı bu kiyat, belli, ani çok insan okumuş onu”, – düşündüm kendi-kendimä.

Aldım elimä, erleştım skemneyä da çekettım aktarmaa. “Bu Taras Şevçenko için ba! Bän çok işlär bilerim onun için. Kobzar için annadardılar bizä uşak başçasında da, şkolada da, internettä dä okudum, televizorda da baktım. Ama nekadar taa çok okuyêrım, okadar da taa çok annêêrım, ani çok işlär bana açılêr bu adam için enidän”.

Hiç denämedim, nicä vakıt geçmiş. Dädu artık toplanmıştı, durardı yanımda, şapkası da elindä.

– Hadi, gidelim evä, – dapturu geldim dädunun lafindan.

– Ya bak, okumaya urmuş kendisini. Sölärdin, ani sevmäzmişin bu zanaatı, e? – gülümsedi dädum.

Bän, – uzalttı o sözünü, – her zaman deyärdim, ani okumêêr te o kişi, angısı, halizdän karşı gelmedi taa “kendi” kiyadına.

– Aslıdan, Canabinim däducuum, bu kiyat okadar hoşuma gitti, ani isteerim onu bitkiyädän okuyayım, – dedim bän.

– E, neçin bu kiyat ya? – sordu o.

– Taras Şevçenko için.

– Oo, – üüselitti sesini dädum, – bu insan, ukrainnerin bir anılmış oolu. Onun vatan sevgilii – herbirinä örnek!

Bütün yol geldik susarak. Herkezi kendi düşünmeklerinnän.

Avşam üstü dädunun hem babunun dolayanında laflaftan hiç annamadım, nasıl vakit geçti. Bän yattım uyumaa, ama hiç yoktu uyku: hep düşünürdim okuduum işleri için, dädunun lafları için, yaşamamın ilersi için.

(*Ürenicilerin yaratmalarından*)

* *Ayırın tekstin içindän üz hem hatırlık aderliklerini, gösterin onnarın üzlerini, hallayın birlik hem çokluk sayısında, yazın. Kurun aderliklän “Canabiniz” cümlä, yazın.*

2. **Düşünün, nereyi var nicä koymaa bu teksttä hatırlık aderliini. Eni oldu cümleyi yazın.**

Gün artık dört adam boyu kalktı. Sıcaktan zordu soluunu almaa. Te dut altına geldi Tudorka bulü sofraya elindä. En küçük kızcaazı Sofi çii borç susaannan elindä, çocucaa Petruş da – ekmek bezinnän örtülü çörekliän anasının ardından harmana geldilər.

– Haydi izmetçilər, sabaa ekmeeni yapmaa! Toplanın dut altına,- çaardı dädü Miyal da gitti yalakta ellerini yıkamaa. O zamannar öläydi tabeet.

Hepsi kaşıklêr suannı hem sarmısaklı çii borcu, imekleri sofraya üstündän süpürerlər. Harmanda işlärkän, ilkin büyüklär isin. Uşaklar sora da var nicä isinnär. Kim taa çok terledi, o lääzim en ilkin doyunsun!

3. **Söz situaşiyası. Siz yazışêrsınız yada lafedersiniz internetin bir eklentisindä dostunuzlan, ani çoktan buluşmadınız onnan, eni videooyunnarı için. Kurun bir yazılı yada aazdan dialog. Annadın en meraklı sevdiiniz oyunu için biri-birinizä.**

OKUYALIM

Mihail Çakirin faydalı dersleri

Annaşêrlar çocuklar Panti, Aleksî hem Yordan gitmää ceviz toplamaa. Çıkêrlar dostlar küü kenarına. Bir da görerlər karşı gelir koyun sürüsü. Bir çoban köpää hızlanêr onnarın üstünä. Dostlar çekederlər kaçmaa. Yordan kösteklener dä düşer. Panti hem Aleksî brakêrlar Yordanı da kaçerlar.

Durêrlar soluk almaa da görerlər: Yordan gelir.

– Hey, ne oldu? - sorêr Panti hem Aleksî Yordana. - Köpek seni dalamadı mı?

Yordan annadêr:

– Çoban aldı köpää da bän gittim.

Panti hem Aleksî deer:

– Hadi, gidelim başka erä ceviz toplamaa!

Yordan deer:

– Tâ siz, braktınız beni hem da kaçtınız. Bän sizinnän başka bireri gitmeycäm!

Mihail Çakir sorêr:

– Neçin bölä cuvap vermiş Yordan?

Üürenici:

– Korkak dost duşmandan beter.

§34. HATIRLIK ADERLİKLERİN HALLANMASI ВІДМІНЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ ПОВАГИ

1. Okuyun şiiri demekli. Nicä avtor gösterer hatırlını duuma erlerinä?

Bucak

Paalı Bucak tarafım,

Canabinä var lafım.

Nicä bölä kısdan

Diiştirmiş seni insan?!

**Belirtili aderlik angı aderliklär bölümündän? Kimä busoy danışêr avtor kendi şiirindä?*

2. Hallayın hatırlık aderliklerini adlıklan birerdä: Canabisi anam, Canabin doktor, Canabileri yazıcılar.

3. Bölümnerinä görä paylaştırın aderlikleri.

Bölä, kendim, o, biz, senin, şu, ne, bän, onnar, kimsey, bizim, Canabiniz, ölä, nekadar, bu, bunnarın, siz, naşey, nasıl, osoy.

4. **Söz situaşiyası.** Danışêr sana kafadarın, yardım edäsin ona yazmaa ilk üüredicinizä teklif şkolanın Yıldönümü yortusuna. Yazınızda kullanın aderlikleri.

5. Okuyun Hederlez, Ay Georgi halk yortusu için. Nesoy geçer bu yortu sizin küüyünüzdä?

HEDERLEZ – HALK YORTUSU

Hederlez – eveldän kalma bir halk yortusu, angısı baalı hayvancılık zanaatınnan hem çiftçiliklän. Çobannar alêrlar insannardan koyunnarı otlayacaklara hem annaşêrlar malın saabilerinnän ödek için.

Gagauzlarda bu yortu bölärmiş yılı iki zamana – yaz hem kış. Bu Ay Georgi günü, o düşer Hederlez ayın altısına. Ay Georgi-Enseyici – girgin bir adammiş, hristianmiş.

Bu gün yapılêr kurban yada veriler kurban – ilk duuan erkek kuzu. Sofraya deyni, evelki adetä görä, gün duuyuncak, kuzuyu lääzımmış kesmää. Çorbacıyklar kuzu etindän türlü imekleri hazırlarmışlar da musaafirleri çaararmışlar. Açan kuzuyu verärmişlär diri, onun bir buynuzuna kolaç yanar mumnan koyarmışlar, öbür buynuzuna da bir peşkir baalarmışlar.

Bu gün uşaklar çekilerlär kantarda, boylarını ölçeerlär. Onnar iilenerlär sallangaçta çekineräk, ani taa kolay olsun bütün yaz işlemää. Hederlez günündä yakışardı ilk kerä bu yılda taazä piinir imää. Herbir insan lääzımdı çii süt içsin malların saalı için. Hederlezdä at yarışması geçer.

§35. GÖSTERİCİ ADERLİKLÄR ВКАЗІВНІ ЗАЙМЕННИКІ

1. I. Okuyun şiiiri duygulu, demekli. Çıkarın içindän aderlikleri, söläyin, angı söz payların erinä kullanılmış bu aderliklär. Belirtili aderlik o angı adlıklan kullanılmış?

SOY

Soy, ani cömert canınnan
Kan-kardaşları toplêêr,
Evelki gözäl adınnan
Kardaşlaa örnek olêr.
Soy, ani meşä aacınnan
Sade yaraştırılır!
Olmalı, senin acınnan
Şiirlär yaradılır.
Sırlardan mı, göklerden mi
Pak çöşmä sızıntısı?
Dumannı asirlerdän mi
Türk-soyun annatması?
Osa o analardan mı,
Ani kanatlarını
Uzadêr – diveç dandan mı –
Korumaa oollarını?

**Kurun resimnerä görä cümlä aderliklärän bu, o. Neylän başkalanêr bu aderliklär?*

II. 🎨**Tanişin laflarlan „Laflık sandıcaandan“.** Kullanın bu adlıkları cümlelerdä gösterici aderliklärän: **bu, o, şu, bölä, ölä.**

Örnek. *Bu kan içli karpuzları, ani şekerdän dä tatlı, mamu sever imää ekmeklän.*

📦 karpuz – кавун, kaun – диня , çilek (malina) – малина, karamuk – ожина, çilek – полуница, brusnika – брусница, iişi kirez (vişnä) – вишня, çernika – чорница, tatar (nemţä,

Petrov) üzümü – агрус; ilkyaz mantarı (kır mantarı) – гливи, tilkicik mantarı – лисичка, şampinyon – печериці, yaalı mantar (maslönok) – маслюк, aaç mantarı (bayır kavak mantarı) – підосичник, kütük (kök) mantarı – опеньки, ak mantar – білий гриб, zehirli mantar (eşek mantarı, şeytan kulaa) – мухомор.

2. I. Okuyun teksti. Cümleleri gösterici aderliklärlän yazın. Belli edin onnarın sintaksis rolünü cümlelerdä, çiziz altlarını.

Gagauzların şu türkülerindä var nicä görmää halkımın yaşamasını eveldän büünä kadar. O titireräk garipli hava sesi kaldırêr asirlerin dibindän dedelerin gölgelerini, da sän onnarlan barabar sevinersin, aalêersın, cümbüşlenersin, seversin, hoşluu bulêrsın, zorluu çekersin.

Sora da diiştirer çalgıcı bu kahırlıca havasını. Da birdän-birä ortalık şennik kopêr. Bölä şenniktän dolaylar güneşlener, güüdendä güllär açêr, malaylı ekmään kokusu burnuna konêr, tatlı şıranın dadı duyulêr. Yok ta nasıl olsun başka türlü! Teninnän-kanınnan duyêrsın **bunnarı**, neçinki sän onnarın, o gagauzların, birisiysin. O türkülerin dä lafları, avası, sora çok vakıtlar kulaanda işidiler.

II. Tamannayın cümleleri.

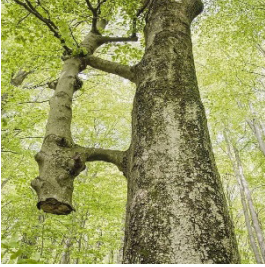
1. O kıyat meraklı, çünkü 2. Bu kız çok biler, ki
3. O çocuk yarışmalarda her zaman ilk eri alêr, neçinki
4. Bu meyveyı iyiniz, 5. Ölä evelki kasaba, nicä Kiev,

3. İş çiftlerdä. I. Sözleşelim. Bilersiniz mi siz gagauz halk türkülerini? Sıralayın adlarını. Düşünün, ani siz läazım ayırasınız bir gagauz türküsünü Halklararası festivalinä. Angı türküyü teklif edeceniz? Neçin? Düzün dialog bu temada. Sesläyin türküyü internet kaynaanda: <https://youtu.be/oB11OOJrt6g> Anılmış gagauz opera türkücüsünün Stepan Kurudimovun türkülerini youtube kanalında bulun da sesläyin.

4. **Söz kültürası.** Okuyun teksti. Annadın. Bulun gösterici aderlikleri. Cuvaplayın soruşa: „Var mı nasıl kimi tekstlerdä tekrarlamaa aderlikleri? Neçin hem nesoy tekstlerdä var nasıl?“

Bu aaç – insannara örnek

Bu aaç diil sadecä aaç. Bu aaç – insannara örnek. O büüyey Bük bayırlık alayında Vengriya memleketindä. Çok vakıt şansora geçmiş o gündän, açan kimsä kesmiş körpä aacın güüdesini aşaadan. Ama o ölmemiş, o üzerä, ani onu tutêlar hem besleerlär komuşu aacın „elleri“.

İlkyazın onnar birerdä salvererlär yapraklarını, birerdä yaz güneşin sıcaanı kablederlär, birerdä dalêlar kış uykusuna. Çok yıl artık. (İnternettän)

besleerlär - живлять

OKUYALIM

Mihail Çakirin faydalı dersleri

Mihail Çakir annadêr üürenicilerä bir masal keçi hem koyun için.

Varmış bir koyun, angısı istemiş olmaa keçi, yaşamaa keçi gibi. Bir kerä koyun gider keçinin ardından. Keçi girmiş bir adamın başçasına, koyun da girmiş başça içinä. Koyun da nicä keçi çekeder kemirmää laanaları. Bir da gelir çorbacı adam, sopa elindä. Keçi göördüynän çorbacıyı hızlı atlêr bir tarafa da kaçêr. Koyun sa tutulêr. Çorbacı islää düüyey sopaylan hırsızı.

Mihail Çakir sorêr üürenicilerä:

– Ne annadêr bu masal?

İlk üürenici:

– Bu masal annadêr, ani diil lääzım uymaa aalemin aklısına.

İkinci üürenici:

– Diil lääzım inanmaa herbir nasaatçıyı, zerä var nicä imää lobut.

Üçüncü üürenici:

– Bu masal üüreder, ani diil läözım, koyun gibi, gitmää keçinin ardına.

Dördüncü üürenici:

– Bu masal üüreder, ani diil läözım olmaa prost akıllı. Var osoy insannar o keçi gibi, sokacek seni belaya, kendisi sa kaçacek, lobudu da sän iyecän.

Mihail Çakir deer:

– Bibliya söleer: vakıt gelecek, da kimisi deycek sizä: tä burada, bizimnän Hristos, inanmayasınız.

§36. GÖSTERİCİ ADERLİKLERİN HALLANMASI ВІДМІНЮВАННЯ ВКАЗІВНИХ ЗАЙМЕННИКІВ

GETİRELİM AKLİMİZA. Nezaman hallanêrlar gösterici aderliklär?

5. I. Okuyun şiirin parçasını. Bulun aderlikleri, bölümnerini belli edin. Kurun onnarlan cümlä ana topraa için.

Ko burada da günün birindä biteyim!

Bän severim çiçekleri başçada:
Ergivannarı, kara kadifeleri.
Bän severim güneşi maavi göktä,
Yaamuru da, açan yıslêêr eri.

İlkyazı, açan uyanêr dolaylar,
Kuşlarlan barabar türkü çalmaa.
Güzün, yaprakların içinä dalıp,
Uşaklarlan sokakta şımarmaa.

Severim, nicä gün duuêr utancak,
Sora da batısını onun siiretmää.
Südü içmää severim haşlak,
Deredä - süüt üzdürmää.

Severim kış zamanın soluunu,
Baca tütmesini örtüdä.
Severim fırından ekmeen kokusunu,
Moda başlan mamuyu görmää... (T.Sürma)

II. Okuyun. Bulun gösterici aderlikleri. Belirtili aderlik angi sayıda bulunêr? Hallayın bu aderlii. Angi söz payın afikslerini o kableder hallanmakta?

Nasil yaşamaa bu büük dünnedä, **onun** zorluklarinnan hem katlı soruşlarinnan?

Neredä var nasıl bulmaa en pak inan duygusunu – inan aydını gelecää?

Danışarak en yakın canına yaşamak paalılıklarına: köklerinä, aynenä, o erä, neredä duudun...

Bölä taa bir er yok hiç birerdä! Bucak kırın melodiyası – güvez dalgalarda, taynalı bulutlarda, lüzgerlerin avasında. Te onnardan da çekeder yaşamamızda gerçek inan gelecää.

Al esaba, nicä hallanêrlar gösterici aderliklär

Birlik sayısı	Çokluk sayısı	Birlik sayısı	Çokluk sayısı
T. bu	T. bunnar	T. o	T. onnar
S. bunun	S. bunnarın	S. onun	S. onnarın
D. buna	D. bunnara	D. ona	D. onnara
G. bunu	G. bunnarı	G. onu	G. onnarı
E. bunda	E. bunnarda	E. onda	E. onnarda
Ç. bundan	Ç. bunnardan	Ç. ondan	Ç. onnardan

Birlik sayısı	Çokluk sayısı	Birlik sayısı
T. şu	T. şunnar	T. bölä
S. şunun	S. şunnarın	S. bölenin
D. şuna	D. şunnara	D. böleyä
G. şunu	G. şunnarı	G. böleyi
E. şunda	E. şunnarda	E. böledä
Ç. şundan	Ç. şunnardan	Ç. böledän

Çokluk sayısı	Birlik sayısı	Çokluk sayısı
T. bölelär	T. ölä	T. ölelär
S. bölelerin	S. ölenin	S. ölelerin
D. bölelerä	D. öleyä	D. ölelerä
G. böleleri	G. öleyi	G. öleleri
E. bölelerdä	E. öledä	E. ölelerdä
Ç. bölelerdän	Ç. öledän	Ç. ölelerdän

6. Hallayın aderlikleri *bölesi, ölesi*. Kurun onnarlan cümlä, yazın.

7. Okuyun cümleleri. Ayırın onnarın içindän da yazın sade o cümleleri, angılarında var gösterici aderliklär.

Hep bu gündä çobannara ödek veriler hem kurban etinnän onnarı ikramnêêrlar (N. Baboglu). Sade senselelerdän yada müşterilerdän birisi gelsin, ölä laf arasında erini bulup, mamu çekedärdi beni metetmää (K.Vasilioglu). O günü Kostı karannaadan sade hazırlandı (N.Tanasoglu). Sade böleleri kaldı, öbürleri hepsi satıldı. Şu bayırın altında... (türküdän). Alın şunnarı da götürün baacılara, onnar bilerlär, ne yapmaa bu çotuklarlan. Avşamneen gök olduydu sarı-kırmızı, sansın onu sarmıştı yırakta bulunan büük yangının şafkları. Ona neçin sa oldu üreenä ilin, sansın bu sabaa getirer sade isläälık (S.Bulgar). Kendi becerärdi pek sarp çalmaa, kemença da dökärdi şaşılacak, gözäl, pak ses (D.Kara Çoban).

8. I. Yazın iki direcäa lafları. Birisinä – aderlikleri, öbürünä – başka söz paylarından lafları.

Birkimsey, oradan, birbişey, saklı, bizä, eş, vakıt, kim, bülür, benimkisi, korkak, onsuz, sän, o, ama, bu, susêr, şunun, neredä, sertlik.

II. Okuyun. Aderlikleri bulun, verin onnara karakteristika

Avstraliyadaki dizayner Piter Kuk aacılardan türlü meraklı işleri çıkarêr. Örnek gibi, aacın yapısını oluşturêr. Bakın bu aaca. Onda insan oturabilir.

aacın yapısını oluşturmaa – формувати структуру дерева

9. Okuyun cümleleri. Yazın sade gagauz halk söyleyişlerini. O söyleyişlerin ilk lafların ilk bukvalarından okuyacanız kırım adını.

Uşaan gözlerindä siz bulamazsınız edi dünnä minuniyasını, onnarda var edi milion minuniya. Büünkü işi yaarina brakma. Hepsi uşaklar – resimci, ama soruş onda, kim büüdüynän resimci kalacak. Uzan yorganına görä. Cumaanın halı perşembedän çekiler. Küçük uşak – büyük aaraştırıcı, kendi soruşlarınnan „Ne?» hem „Neçin?». Alat işi bozêr. Kalburlan su taşınmaz.

edi dünnä minuniyası (minunäsi) – сім чудес світу.

OKUYALIM. *Mihail Çakirin faydalı dersleri*

Mihail Çakir annattı üürenicilerä bir istoriya.

– Varmış bir çoban – gagauz Dmitriy, angısı yaşarmış Tuna boyunda Basarabov küüyündä. Çoban Dmitriy yaşarmış nicä pravednik. Bir o çekeder yapmaa minunä. Ona geler türlü hastalar, angılarını çoban Dmitriy ilaçlarmış. Dmitriy öler, ama insannar gelärmişlär onun mezarına da genä iileşärmişlär. Dmitriya insannar verdilär ad – ayoz Dmitriy Basarabov.

Ayoz Dmitriy Basarabovunun moşçileri bulunêrlar Romıniyada, Buharesttä.

Mihail Çakir sorêr üürenicilerä:

– Ne annadêr sizä ayoz Dmitriy Basarabovun yaşaması?

İlk üürenici:

– İnsannar lâazım olsunnar dooruluklu hem hayırlı, nicä Dmitriy Basarabov.

İkinci üürenici:

– Kim iilik yapacak - o kabul edecek Göklerin Padişaaahlını.

Üçüncü üürenici:

– İnsannar lâazım iilik yapsınнар!

Mihail Çakir:

– Dooru sölersiniz. İnsannar tutarsaydıлар Allahın kanonnarını, var nicä olsunnar ayoz, nicä Dmitriy Basarabov.

Cuvap anatarlan daavaya: Bucak (5-ci iş).

§37. BELLİLİKÇİ ADERLİKLÄR. ADERLİK KENDİ ОЗНАЧАЛЬНІ ЗАЙМЕННИКИ. ЗАЙМЕННИК СЕБЕ

1. Okuyun teksti. Nesoy diişäbilir hava Baba Marta ayında? Annadın bunun için.

ÇİIDEM ÇİÇECİİ

Baba Marta ayı... Gök açık hem pak maavi. Güneş gülümseer, şılêêr altınca renklerinän. O şılaktan aydınnandı herersi dolayda. **Hepsi** hem **herkez** gezän, büüyän bu toprakta, **herbir** aaçcaaz, **herbir** otçaaz, **herbir** çiçecik **her** tarafta istärdi artık ilkyazı... **Bütün** tabiat dirilärdi, sevineräk ilkyazın seftä sıcaana...

Hazır çıkmaa aydınnık dünneyä, incecik hem naazlı Çiidem çiçecii nesä demää istärdi. Sesi kayet yavaştı. Uslu hem sesleyän ilkyaz çiçecii bilärdi, ani, ne da olmasa, onun işi – haberlemää ilkyaz gelmesini. O çıkmazsa, hiç başka bir çiçecik ta çıkamaz... Girgin hem kıyışıklı, o fırlattı üstündän toom kabucaanı, incä, ama kaavi ilk filizlerinän yaptı **kendinä** yolcaaz kara topraan içindän biyaz dünneyä. Da tä, titireyeräk, ama kaavi bilgiylän, ani yapêr işini, o kalkındı kalın kaar altından da uzandı gökâ karşı. Güneşçik sa, görüp çiidemi, okadar sevindi, ani fırlayıp bulut ardından, yısıttı ilkyaz çiçeciini. Bundan sora Çiidem hiç bişeydän sakınmazdı. İlkyaz ensedi, ki osoy kurulmuş: **hepsi** olêr sıralıklan tabiatta, toprakta. Çiidemä sä – şan hem hatır, o – ilkti, ama bunnan hiç üünmäzdi. Sade **herkezinä**, kim sakınêr hem korkêr, umut verärdi.

*Belirtili aderlikleri yazın. Angı bölümnerdän aderliklär onnar?

2. Yazın söyleyişleri, açarak parantezaları. Bulun aderlikleri, belli edin onların bölümnerini. Söyleyişlerin maanalarını açıklayın.

Herbir aaç(...) düdük olmaz. Herkez(...) malı başı altında dursun. Herbir çırtmacın(...) kendi havası var. Herbir horoz kendi kümesin(...) öter. Herkezi derdinnän, ama dermenci – beendiin(...). Herbir kuşu çalmasıın(...) tanıyêrsın. Herkezi biri-birin(...) geeri kalmasıın. Herbir kuan bal yapsa – bal okası parasız olur. Herbir sinek bal yapm(ê,êê)r. Herbir tava(...) kendi kapaa var. Kendi çıplak, ama bütün dünne(...) giidirer. (İinä)

3. **Sözleşelim.** Okuyun cümleleri-fikirleri. Ayırıp birini, kurun aranızda dialog ona görä.

Hepsinä nasaat: pin herbir bayıra, geç herbir dereyi, git herbir gök kuşaaının ardından, bulmayınca onu, ne senin düş gütmän.

Bütün dünneinin aarif fikircileri zanaat için birtürlü düşünerläär da deyeceklär hep onu: ayır üreenä görä bir zanaat, da sän hiç bir gün dä işlämeyecän.

Herkez düşer kendi-kendini büütsün, bakmayarak ona, ne boydaydı onun dädusu – çok balaban yada alçarak mı bir adamdı.

Bana deyni, günün herbir saadı, minudu – minuniya.

OKUYALIM

Mihail Çakirin faydalı dersleri

Mihail Çakir annattı üürenicilerä Evangeliya istoriyasını.

Boyarın biri sormuş bir adama:

– Neçin sän her gün okuyêrsın Evangeliyayı?

Adam ona cuvaplı soruş vermiş:

– Neçin sän her gün ekmek iyersin?

Boyar demiş:

– Bän iyerim, ki yaşayım deyni.

Adam cuvap vermiş:

– Bän da okuyêrım Allahın sözünü, neçin ani Allahın sözü imäktir!

Mihail Çakir sorêr üürenicilerä:

– Ne annadınız siz bu dialogtan?

İlk üürenici:

– Kim Allahın sözünü sesleer, o Göklerin Padişahlını edenecek.

İkinci üürenici:

– Evangeliyayı lääzım okumaa – o üüreder insanı namuzlu olmaa hem sevmää kendi komuşularını.

Mihail Çakir deer üürenicilerä:

– Uşaklar, bizim dädular hem babular bilmäzdilär okumaa, da onnar gidärdilär manastırlara: ki monahlar onnara okusunnar Evangeliya nasaatlarını. Evangeliya üüreder insannarı, nicä dua etmää Allaha, nicä oruçları tutmaa, nicä milusteniya vermää, nicä komuşulara imdat vermää, nicä korunmaa fenalıktan hem fena, yaramaz neetlerdän. Şindiki gagauzlar hepsi üürenik. Ne mutlu onnara, angıları okuyêr Allahın sözünü gagauz dilindä. Onnar imdat bulaceklar zorluklarda hem aar vakıtlarda.

§§38-39. SORUŞ HEM İLİŞİKLİK, BELLİSİZ HEM İNKÄR ADERLİKLÄR ПИТАЛЬНІ І ВІДНОСНІ, ОЗНАЧЕНІ І ЗАПЕРЕЧНІ ЗАЙМЕННИКИ

1. **Can ekologiyası.** Okuyun teksti. Açıklayın onun öz fikirini, temasını. Neyä üüreder bizi bu iki hayvanın dialogu? Sonuçları yapın.

ÇOK GÖRMÄK

Daada yaşardı bir tavşam. Çekärdi o bir dert – hepsinä çok görärdi. Neredän bu bela gelmişti başına? Bir kerä karşılaşêr tavşam sincaplan, ani çemrecik atlardı daldan-

dala. Sıncap sevinirdi, ki toplamıştı o günü bir bölük kozalak hem mantar.

– Ne sevinersin? – sordu tavşam sıncapa.

– Var evdä yavrularım, da te hazırlêêrım iyinti kış için. Çoklukuz, ilkyaza kadar sa – uzun vakıt.

– Annadım, – cevapladı tavşam da hemen duydu, nicä çok görmäk içinä sarıldı, can erini tıkadı.

– E sän ne yapêrsın? – sordu sıncap.

– Bän mi? – Bän, bän ... sana çok görerim...

O kendisi da annayamadı, ani söledi bu lafları. Ama çok görmäk okadar zeetlärdi tavşamı, ani lääzımdı artık birinä bunu annatmaa. Bir da ölä ilinnik geldi ona, ölä bir sevinç kaptı, ani o hemen başladı eşinmää otlar içinä – aaramaa mantar. Bulup birkaç biyaz mantarcık, tavşam uzattı onnarı sıncapa. İşidip sıncaptan şükür laflarını, bundan sora taa da şennendi.

– Neçin bana ölä islää, acaba? – sordu o sıncapçaa.

– Neçin ani iilik başkasına yaparsan, ozaman sana islää gelir. Çok görmäk – o prost hem saklı bir iş. Ama birinä açılırsan, ozaman ilinnerensin. Hem da boşanêrsin.

– Bän kurtuldum bu çok görmektän. Şansora o istärsä dönmää, bän hemen iilik yapacam!

Te busoy tavşam kurtuldu bu çok görmäk derdindän.

Sonuç. Çok görmäk hem kuu gezdirmäk – iki kızıkardeş bir anadan, angısının adı can katrannı. Yazık, ani herbir insan yaşamasında istär-istemäz, az mı, çok mu, sıra gelir, da çok görer yanındakısını. Ama açan insan getirer aklısına aalemin hoşluunu, kendini, bakınêr dolayanına, üürener taa çok yapmaa iilik, sevinmää başkasının başarılarına, o yılaçlanêr çok görmektän.

Kim çok görer başkasını, o osaat kayıl olêr, ani o başkası ondan üstün (Semüel Djonson). Çok görän – kendini yok edän (söleyiş). Çok görmäk çürüder insanın içinı (söleyiş).

üstünnük - перевага

*Soruş aderlikleri tekstän yazın. Teoriya materialınnan tanışın.

 2. İş çiftlerdä. Okuyun cümleleri. Yazın ilkin soruş aderliklerinnän cümleleri, sora da - ilişkili aderliklärlän. Neylän başkalanêrlar soruş hem ilişkili aderliklär?

1. – Sölä, kardaş, **angı** yolu aldı Simu? (N. Baboglu)
2. – **Angı** yol taa kısa olacek? 3. – **Kim** kapuyu açık braktı? Paska hamuru kabarararkan, kapuyu kapayınız, yavrularım. 4. **Kim** tanıyacak fakir zorluunu, o kötöleyecek ömür aarlını. (Mina Kösä) 5. **Kim** masalı sesledi, – birär kovrik. Ama **kim** seslämedi – sade bir boş delik. (Masaldan).
6. – E **nesoy** yapılêr çölmek? 7. Kızçaaz istärdi üürenmää manisindän, **nesoy** yapılêr kırma.

 3. İş grupalarda. I. Okuyun söleyişleri, açıklayın onların maanalarını. Bulun da yazın aderlikleri. Belli edin onların bölümnerini, üzlerini, hallarını (varsa).

1-nci grupa.

1. Ne alır sivri sinek mandanın buynuzundan? 2. Kimsä iyer, kimsä salt çöplener. 3. Kimsey demäz: «Benim yuurdum iışı». 4. Ne ekecän, onu da toplayacan. 5. Ne ellär duysun bizi, ne biz elleri. 6. Ne fidandan erä düşärmış – onu domuzlar iyärmış. 7. Ne kolay kazanılêr, o kolay da harcanılêr. 8. Haylazı işä çaarêrsın, o sa seni üüreder işlemää.

2-nci grupa.

1. Nekadar da büyük olsun onun şanı, bir taştır onun nişanı. 2. Nekadar dooru konuşêrsın, okadar da iilik göräsin. 3. Neredä ekmeersin, orada büüyer. 4. Netakım çoban, otakım da sürüsü. 5. Netürlü saabi, otürlü dä çırak. 6. Nicä döşeyecän, ölä dä yatacan. 7. Kiyatta bilgi aara, o – nicä altın para. 8. Ondan fayda, nekadar kurbaadan yapaa. 9. Nicä anası, ölä dä danası.

 4. Yaradêrız! Okuyun teksti. Adını koyun. Nedir onun öz fikiri? Bulun sinonim lafa *hayırlık*. Daavaları yapın.

Hayır – o, te neylän herbirimiz savaşêrız doldurmaa yaşamamızı. Hayırlık – o bir şafk, sıcaklık, angısından **hepsi** yısınêr hem aydınnadêr canını. Hayırlı insannarın yanında duyêrsın kendini raatlıkta, usullukta. Hemen

onnara isteersin danışmaa, onnardan duyêrsın arkalık. Boşuna demeerlär, ani “Hayırlık kurtaracak dünneyi.”

E, ne o hayırlık sana deyni? Bekim o senin hergünkü yaptıkların, ani kalkêrsın da ihtarı erinä oturdêrsın? Ya da bir buka ekmää yanındakısınnan pay edersin? Bekim o senin gülüşün, ani baaşlêersın gelän-geçenä? Ya da senin şükürlüün dolayankı insannara, ani onnar var bu dünnedä?

Halizinä, bunnar hem başka da hayırlıklar, açan onnar yapılêrlar bütün ürektän, temiz fikirlän, beklämeyeräk geeri hiç bişey, var hayırlık. O görünmeer, sade duyulêr.

Koruyun içinizdä şılaa, ürek şılaanı. Ne da olmasa! O şılak - yol, angısından bulaceklar sizi başka aydınını cannar.

Kasım ayın 13-dä – Halklararası Hayırlık Günü.

*Aşaadaki deyimnerin maanasını açıklayın.

- ❖ “Hayırlı duyêr kör da, saar da” (Mark Tven).
- ❖ “Hayırı, angısını yaptın büün, insannar sabaa unudaceklar: hep okadar yapın hayırı” (Monahinä Tereza).
- ❖ “Unudun küsüyü. Ama hayırlı unutmayın bir da zaman” (Konfuşiy).

hayır – добро.

*👉 Verili söleyişä görä „ Kim aalemin hayırını tanıyêr, o kendisi dolu hayırlan” kurun bir yaratma-düşünmä, kullanın aderlikleri. Aderlää **hepsi** morfologiya analizini yapın.

SÖZ İLERLEMESİ

Розвиток мовлення

§40. YARATMA-ANNATMA KENDİ GÖZLETMENÄ GÖRÄ

Твір-оповідання на основі побаченого

1. Testin daavasına dooru cuvabı bulun.

Artistik stilin nişannarı var cümledä:

A) Yaz gecesi yavaştı, sessizdi; koyu kara göktä üzärdi, ateş gibi, kırmızı ay. Ä) Miti, sän kaçta yarışmaya hazırlanêrsın gitmää? B) Yalvaracam, bana bir para yardımını veräsiniz, saalımı doorutmaa deyni. C) Morfologiya – o lingvistikanın bir bölümü.

2. Okuyun. Teklif edili annatma temaların belli edin üç payını. Herbir temanın açıklaması angı sıralıkta gider?

Temalar:

1. "Ekskursiyä muzeyä." *Kim annattı muzey için, angı eni bilgileri kablettiniz, kiminnän buluştunuz, ne en çok etkiledi, nesoy duygularlan evä döndünüz?*
2. "Yarışma, angısında pay aldınız." *Kaç vakıt hazırlandınız yarışmaya, kimdi karşı takım, ne en çok etkiledi hem aklınızda kaldı, nesoy sonuçlan bitti yarışma, kaldınız mı kanaat?*
3. "Aylemizlän dinnenmäk günü natura erlerindä." *Nesoy hazırlandınız yola, angı erä gittiniz, ne meraklı gördünüz, ne için sözleştiniz, kimi (neyi) gördünüz, ne etkiledi sizi, kablettiniz mi ii kef, eni kuvet?*

HESABA ALIN! Hazırlanarkan yazmaa yaratma-annatma kendi gözletmenä görä, läazım:

- açıklamaa temayı;
- incelemää öz fikirini;
- ayırmaa baş faktları, onnara ön vermää;
- stilin kurallarını kullanmaa;
- giriş hem sonuç paylarını unutmamaa yazmaa.

3. Okuyun teksti, söz tipini belli edin, inandırın. Faydalı mı gezi daaya aylä için? Teksti adlayın. Açıklanmış mı annatmanın öz fikiri? Angı oluşlar geçer okuyucunun önündä?

Biz hepsimiz severiz dinnenmää. Ama en gözäl hem meraklı dinnenmäk günü mutlak geçer kendi aylä çevresindä. Bir kerä biz ana-bobamnan kararladık birerdä gitmää daaya. Ölä da yaptık!

Ceviz ayın bir sıcak günündä erken sabaalän, omuzlarda çantalarlan, biz çıktık yola. Da tä – daa... O şaştırardı serincä lüzgerinnän, çam aaçların taazä hem ilin kokusunnan. Gidersin daa içindä, geçersin o üüsek

aaçlar arasından, da mayılın gider naturanın hoşluuna hem gözelliinä. Pak hava da sansın açêr içini, soluyêrsın raat, ilin hem derin. Daada biz bulduk bir küçüräk kirpicik. Açan biz seslêrdik kuşların cıvıltılarını hem türkülerini, ansızdan yanımızda bir kütük altında fişirdadı nesä. Bakêrız, kuru yapraklar altından tukurlanêr bir boz yumacık, iinecikleri da sarkêr her tarafa. Sora o boz yumacıktan fırlayıverdi onun kırnacık kalacı. Burnucuu – uzun, kulacıkları – küçük. Mamu hemen çıkardı çantadan bir alma da, kesip onu dilim-dilim, koydu kirpiciin önünä. Bân sandım, ani o ürkecek, ama bizim kahraman hiç korkmayarak tutundu imää. Bunu bân hiç bir zaman unutmuyacam. Çünkü bu şeremet hayvancı o küçücük, iki kara zeytincik gözçeezlerinnän bân gördüydüm yaşamamda seftesi. En çok bân şaşım onun dik iineli derisinä. Bobam annattı, ani büyüdükçä kirpiciin olacek altı bin taanä iinesi. Biz almadık kirpicii evä, ko kalsın anasınnan. Ama fotosunu yaptık. O durêr asılı benim içerimdä.

Koruyun daaları, naturayı, ki tabiat baaşlêêr bizä sevinçlik kıpımnarını... Saatlarını da!

4. I. Okuyun guguş için bir yazdırma tekstini.

Guguş okadar gözäldi! Kıvrak kafacında vardı taracı hem çübü. Boynusunda ensesindän sırtına dooru tüülär ateş gibi yanardı. Kuyruunu o yayardı geniş süpürgä gibi da sürürdardı erdä. Ama nasıl guurdardı o! Uçup saçak üstünä, orada iildip-kaldırdardı kafasını, sansın mitani yaparak, gezinirdi öbür guguşların yanında, şişirärdi guşasını da çıkarardı türlü seslär. İlktän „vakır-vakır“, sora „gu-gu-gu-u-u-uu“, uzadıp-uzadıp sesini, dönärdi bir oyanı, bir buyanı. Sonunda, kaldırıp kafasını, bitirirdi türküsünü, nicä ştenada bir artist.

mitani yapmaa – бити поклони

* *Nesoy var nasıl çevirmää bu yazdırma tekstini annatmaya? Angı etişmeyän payları eklemää? Var mı nasıl yazdırma olsun annatmanın bir parçası?*

* *Düşünün da yazın tekstä girişi, baalantıyı hem bitmesini.*

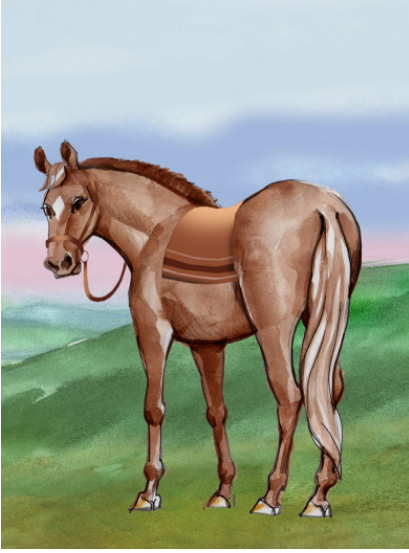
* *Yazın yaratma-annatma artistik stilindä bir seremcä için sizin sokaanızda (yada bir başka beendiiniz temada). İlkin hazırlayın planını, koyun adını.*

§41. AAZDAN YARATMA-ANNATMA YAŞAMAKTAN BİR OLAY

Усний твір-оповідання про випадок із життя

1. Teksti okuyun, daavaları yapın.

Bir gün benim küçüklüümdän

Küçüklük pek gözäl bir zaman, açan hiç bişey düşünmeersin, kahırın yok. Çoyu insannar söleer: «E-eh! Olsam genä küçük!» Küçükkän var kolayın uyumaa doyunca, nezaman isteersin, ozaman kalkêrsın. İşä diil lâazım gitmää, bütün gün var nicä oynamaa, dostlarının sokaklarda kaçınmaa...

Benim küçüklüümdän aklımda kaldı bir pek meraklı gün. Bir sabaa uyandım, işittiynän dışardan gelän bir ses. Açan çıktım, gördüm bir küçük kulicik. Bän pek sevindim, onu gördüynän. O açık mor derili bir hayvancıktı. Kuyrucaa uzundu,

iki büyük gözçeezi koyu mordu, annısında vardı bir biyaz ben. O kaçınardı, atlardı, sansın sevinärdi bizim buluşmamıza. Bobam verdi benim elimä bir alma da dedi: «Yaklaş, korkma, ver, isin bu almacı!» Beygircik yavaş yaklaştı da hemen idi almacı. Onun adını düşündük koymaa «Gözelcik». O günü bobam söledi: «Büündän ötää dooru, kızım, verecän ona otcaaz hem sucaaz».

Da bän kulicii doyurardım, sularım, gidärdim otlatmaa çayırda. O yaz vakıdı pek gözäl geçtiydi. Gidärdim kıra, toplardım ot, çimencik da getirärdim kulicää. Kulicik büüdü benimnän barabar. Bobam beni çok atlı gezdirärdi kuliciktä.

O yıl bobam bir taliga yaptı. Bir gün o çaardı beni da dedi: «Tä, kızım, açan kulicik taa biraz büüyecek, gezdirecäm seni taligada da».

Büüdükçä, annadım, ani o günnär küçüklüümdä en şendilär, en güneşliyidilar, bän dä en kısmetli uşaktım.

(Valentina Popazoglo)

* *Soruşlar.*

- ❖ Annatmanın angı payı cuvap eder soruşlara: *Kim? Nezaman?*
- ❖ Angı oluş bu annatmanın özü? Kim onun baş personajları?
- ❖ Neçin avtor yazdırêr kulicii? Bulun da okuyun o yazdırmayı annatmada.
- ❖ Var mı bu annatmada fikirlemä? İlk hem bitki abzaţtan okuyun annatmanın fikirlemä paylarını. Neçin avtor annadêr küçüklüünü?
- ❖ Annatmanın angı abzaţlarında kendi oluş annadılêr?
- ❖ Nicä bu oluş ilerledi hem neylän bitti?

 2. Can ekolojiası. Teksti okuyun rollerä görä. Tekstin stilini hem tîpini belli edin. Soruşlara cuvap verin.

Kendin istedin

İngiliz dilindä gelän dersä läüzımdı birär annatma yazmaa kış için. Miti kacarak gitti kendi dostuna Simuya.

– Kurtar beni! – dedi o. – Ver sendän yazayım annatmayı benim tefterimä.

– Genä mi? – sordu Simu. – Brä, sıkça beenersin sän aalemin işlerini kendinä yazmaa! E, islää, verecäm sana te bu karaya yazılı sayfayı... Bana o şindän sora diil läüzım. Sade sän unutma çevirmää bu annatmayı gagauz dilinä. Burada o gülümsedi da nesä çabuk yazdı sayfanın bitkisindä.

Çeketti urok.

– Karakalçu Miti, ya oku, ne sän yazmışın, – dedi üüredici. Miti çabuk okudu. Ačan klasta işittilär annatmanın bitkisini, hepsi birdän güldülär.

– E, ne yapmaa, Karakalçu, – gülümsedi üüredici, – bän senin yalvarmanı jurnalda şindi gösterecäm...

Bitti urok.

– Ne yaptın sän! – dedi Simu. – İki bitki cümleleri bän şaka yazdım, gülmää deyni. Läüzımdı evdä onnarı ilkin çeviräsin gagauz dilinä. Baari şindi çevir.

Miti tez aldı sözlüü da çevirdi: „Koyunuz bana nota «üç»! Annatmayı bän yazdım aalemin tefterindän!”

* Soruşlar:

1. Annadın Mitinin karakteri için. Nasıl siz düşünersiniz, ne yanniştir Mitinin karakterindä?
2. Açıklayın, ne oldu ingiliz dersindä?
3. Dooru mu yaptı Simu?
4. Var mı nicä saymaa Simuyu, ani o haliz dost Mitiyä?
5. Simunun erindä nicä kullanaceydınız kendinizi?

3. Okuyun materialı. Eni bilgileri, sizä deyni, annadın

4. Hazırlayın aazdan yaratma-annatma yaşamanızdan bir olay için. Temalar: "Nicä bän bir kerä kaybeldim daada." "Nicä bän bir kerä yardım ettim dostuma." "Nicä bän bir kerä üsteledim korkumu." "Nicä bän bir kerä ştenaya çıktım." "Nicä bän bir kerä konkursa katıldım (yarışmaya katıldım)."

§42. AAZDAN DETALİLİ (AYIRINTILI) ANNATMAK ARTİSTİK YARATMALARINI ANNATMA TİPİNDÄ FİKİRLEMÄK ELEMENTLERİNNÄN

Усний докладний переказ художніх текстів розповідного характеру з елементами роздуму

GETİRELİM AKLİMİZA. Tabliṭayı bakın. Neylän fikirlemä teksti ayırılêr annatma tekstindän?

Fikirlemä söz	Annatma söz
Adamı mutlak düşündürer, aarattırêr, cevap eder soruşa <i>neçin</i> ?	Bir bişey için annadêr, cevap eder soruşa <i>ne</i> ?

1. Okuyun materialı detalili (ayırıntılı) annatmak için.

2. Testin daavasına dooru cevabı bulun.

Fikirlemä için diil dooru bu deyim:

A. Fikirlemedä var tezis hem inandırmak.

Ä. Fikirlemedä detalili yazdırêrlar predmeti, hayvanı h.b.

B. Tezis – o ölä bir fikir, angısını läázım inandırmama argumentlêrlän.

C. İnandırmama var nasıl *çünkü*, o üzerä, o sebeptän, *baktıynan* h.b. lafların yardımınan.

3. Okuyun seslän teksti. Belli edin tekstin stilini hem tipini. Angı olay için söz gider annatmada?

SOPA CİNKMESİNDÄ

Papşoy anızında edi çocuk oynardılar „sopa cinkmesi”. Kim hepsindän yakına cingärdi kendi sopasını, o kalardı „babu” da toplardı kalanın sopalarını. Hepsindän sık kalardı „babu” bir **zabun** çocuk Dimançu. O buna hiç **küsmäzdi**, hep gülümseyerek getirärdi aalemin sopalarını. Te o genä oturdu öbür çocukların yanında da **çeketti** bir-biri ardına cinkmää sopaları. Hiç biri düşünmäzdi onun „babu” sopasının üstünä, angısı aykırı yatardı erdä bir altı adımda uşaklardan. Ama te Dimançunun elindän cingledi bitki sopa da düştü keezä.

- Şindi Sivrikalak „babu”! – sevindi Dimançu.
- Bän olmaycam „babu” – dik dedi Sivrikalak.
- Bän nasıl oldum e?– sordu Dimançu. – Al da topla sopaları.
- Bän deerim e, ani olmayacam „babu”, – atıldırı Sivrikalak.
- E kim olacek e?
- Genä sän.
- Bän oldum.
- Olarsan sän taa bir kerä. Topla sopaları, zerä düüyecäm seni.
- Düüyecän mi? Sän sanêrsın, **tätün** küüdä hepsini düüyer deyni, sän da mı düüyecän?
- Düüyecäm.
- Tätüsü **primarmış** deyni, şindi „babu” da istämeer olmaa.
- Senin dä tätün olsun primar, ama olamêêr.
- Olamêêr, **zerä** bizim tätü diil **hayırsız**, senin tätün gibi.
- Naşey! – kızardı kulaklarınadak Sivrikalak. – Bizim tätü – primar, da sän baarêrsın ona „hayırsız” mı? Bu – politika!
- Baaracam, zerä o halizdän hayırsız.
- İsläâ, bizim tätü erleştirecek sizi.
- **Naşey** yapacek o bizä?
- Alacek da kapaycek senin tätünü.
- Nereyi kapaycek?
- Görecän sän nereyi – kapana. Te bän şindi gidecäm söylecäm, da avşama senin tätünü alaceklar. Dimançuyı aldı korku.

– Gitmä, Sivrikalak, – yalvardı o. – Bän genä olacam „babu”, sade gitmä. Ama Sivrikalak aldı kendi sopasını da dooruldu küüyä. Dimançu etişti onu geeridän da tuttu **enidän**.

– Gitmä, Sivrikalak. Bän istämedim ölä demää.

– İstämedin mi? Postta bulaceklar bunun ucunu.

– Gitmä, Sivrikalak, – brakılmazdı Dimançu. – Bän verecäm sana ne istärsän. Bendä var gözäl **paliciklär**. İstärsän, verecäm sana onnarın birisini, sade almayın tätüyü kapana.

– Diil läüzüm bana senin palin.

– Ozaman verecäm bir çift **guguş**, sade gitmä. Sivrikalak, işittiynän bu **lafları**, durdu.

– Guguş mu? – baktı o alır gözlän Dimançuya. – Ama şindi getiräsin.

– Şindi getirerim. Evädän üç kilometraydı. Emen bütünnä yolu Dimançu kaçtı.

Evdä yoktu kimseycii. Guguşların birazı durardı sırlık aulunda, birazı – evin örtüsündä. Dimançu hızlı girdi hayada, aldı kadadan iki auç papşoy da attı damın içinä. Guguşlar biri-biri ardına girdilär orayı. Ačan girdilär en gözäl, taraklı guguşlar, Dimançu kapadı damın kapusunu. Guguşlar kondular yuvalarına. Dimançu, yoklayarak yarım karannıkta merdivenin basamaklarını, pindi, tuttu taraklı guguşlarının birisini, sora onun eşini da kaçarak gitti anıza.

Sivrikalak beklärdi onu.

– **Na**, ama sade almayın bizim tätüyü kapana, – dedi Dimançu, uzadarak ona kendinin en gözäl guguşlarını hem aalayarak.

(Dmitri Kara Çoban)

anız – стерня, жнива

* *Soruşlar tekstä görä.*

1. Angı vakıtları avtor bu annatmada gösterer?
2. Yazdırın „Sopa cinkmesi” oyunu. Siz da bu oyunu oynêersınız mı?
3. Açıklayın çocukların süretlerini?
4. Var mı nicä çocukların karakterlerini soy adlarınnan baalamaa? Ne türlü?
5. Nicä Dimançu Sivrikalaklan ödeşmiş?

6. Neçin en gözäl guguşlarını Dimançu vermiş?
 7. Ne fikirä getirer sizi bu çocukların arasında olmuşlar?

✧ *Daavalar.*

- Bulun dialogu, ayırı okuyun. Nesoy var nasıl annatmaa personajların dialogunu?
- Bulun sinonim nişanni laflara.
- Kurun annatmaya bir katlı plan.
- Okuyun teksti taa bir kerä. Okuduunuzu detalili aazdan annadın.

§43. YAZILI YARATMA- FİKİRLEMÄ ARTİSTİK STİLİNDÄ KENDİ SİİRET MENÄ HEM ETKİLENMENÄ GÖRÄ

Письмовий твір-роздум у художньому стилі про вчинки людей на основі власних спостережень

GETİRELİM AKLİMİZA. Neylän artistik stili ayırılêr başka stillerdän?

1. Verili materialı yaratma-fikirlemä için bilgileri okuyun, aazdan hem yazılı yaratmalarınızda kullanın.
2. En kısa fikirlemä tekstin shemasınnan tanışın.

Fikirlemä tekstin sheması	Örnek
Tezis	Su – yaşamak kaynaa.
İnandırmak	Bunu annamaa deyni, etecek bir fakt – susuz insan yaşayabilir 2-3 gün. Bundan kaarä, yazın, yoksa yaamur birkaç gün, otlar sararêr, çiçeklär sörpeşer, bütün natura sener. İnsan da, hayvan da, büüyüm da – hepsi sudan oluşêr (складаються з води).
Sonuç	Böleliklän, susuz toprakta hiç bişey diri kalamaz.

✧ *Okuyun tezisleri, onnara bulun inandırmama deyni argumentleri hem yakışan sonuçları yapın.*

1. Tezis: Bän sayêrım, ani läázım bilmää gagauz söleyişlerini.

İnandırmak: ...

Sonuç: ...

2. Tezis: Düşmeer yalan sölemää.

İnandırmak: ...

Sonuç: ...

* *Verili sonuçları okuyun, yazın onnara yakışan tezisleri hem inandırmak argumentlerini.*

1. Tezis:

İnandırmak: ...

Sonuç: Tä neçin bän severim kış (ilkyaz, yaz, güz) zamanını.

2. Tezis:

İnandırmak: ...

Sonuç: Böleliklän, büünkü işi yaarina brakma.

3. Okuyun teksti. Adını koyun. Söz tipini belli edin. İnandırın.

Uşaklar başçada çiçektän çiçää, kuannar gibi, gezärmişlär da birtürlü annayamazmışlar, angı çiçään kokusu taa gözäl. Mani demiş, ani en gözäl koku – gül kokusu. Panti demiş, ani salkım çiçää kokusu gülleri enseyärmiş. Sandi baarmış bir taraftan, ani olmuş kaun kokusundan taa gözäl yok. Mani bununnan kayıl olmamış da demiş, ani en gözäl koku – portokal kokusu. Miti hep susarmış. Bir da demiş:

– Gülsüz da, kaunsuz da, portokalsız da var nicä yaşamaa, ama ekmeksiz kimsey yaşayamayacak. Tä neçin bän ekmää kokan elleri severim. Onnardan taa gözäl koksun bişeycik yok!

Hepsicii gülümsemişlär da birdän kayıl olmuşlar.

* *Uşakların angı cuvabı hoşunuza geldi? Açıklayın, neçin?*

* **DÜŞÜNELİM.** *Angı işlem uyêr, yakışêr fikirlemä tipindän tekstlerä?*

Annadêr, yazdırêr, düşündürer, aaraştırêr, aarêêr cuvap.

4. Okuyun seslän teksti, belli edin onun öz fikirini. Gösterin girişi, öz payını hem bitkisini.

DOSTLUK

Dost dosta bir ayna, taa temiz aydın ayna yok. Dostluk – bu en paalı duygu bu dünnedä. Bän sayêırım, ani insana deyni dostluk kär nicä taazä soluk. Nicä annadêrlar halk yaratmaları, dostluk paradan taa paalı. Ama nesoy lääzım olsun ii dost, nesoy kalitelär onda lääzım olsun?

İlkin, benim bakışıma görä, dost lääzım olsun gerçek, annayan, ii üreklän, meraklı. İkinci, dost herkerä lääzım sevsin seni hem saysın. Üçüncü, dost duyêr hem annêr seni hepsindän islää. Onu diil lääzım çaarmaa, o kendisi gelecek. Dostum bana taa yakın, nekadar bän kendi-kendimä. İstämärsän dostlarını kaybetmää, onnarın kusurlarını lääzım afetmää. Dostsuz yaşamak darsık hem hiç diil şen dä.

Bän düşünerim, ani dostun yoksa, dost aara, bulursan, koru. Aniki bulmaa kusursuz ii dost, lääzım kendin ii insan olasın. (Karina Konstantinova)

✿ *İnandırın, ani bu tekst fikirlemä tipindän. Belli edin tekstin shemasının herbir payını – tezisi, inandırmayı, sonucu.*

II. Yazın annatma-fikirlemä insannarın yaptıkları için artistik stilindä ayırdınız temada: „Nesoy biz köpää (palicii) evä aldık“, „Bän hodullanêrım kendi dostumnan“, „Angı yaptık sayılêr kahraman yaptı“, „Angı yaptıklarda insanın kıymetlii üzä çıkêr“, „Neçin naturayı korumaa lääzım“.

§44. YARATMA-YAZDIRMA TABİATI (AAZDAN)

Усний твір-опис природи

DÜŞÜNELİM. Ne o tabiatı yazdırmak?

Hesaba alın! Tabiatı yazdırmak – o hertürlü tabiat predmetlerinin yazdırılması (gölü, daayı, aaçları, gümeleri, gökü h.b.). Yazdırma cümlelerdä herkerä var „belli“ hem „eni“ komponentlər. „Belli“ – o predmetlerin adları (onnarın parçaları). „Eni“ – o predmetlerin (onnarın parçalarının) nışannarı.

Örnek.

B.

E.

İlk çimencik ilkyaz topraanda naazlı, nicä uşaan soluu.

Sonuç. Tabiatı yazdırmakta lâazım olsun o predmetlerin adları, angılarından toplu tabiatın resimi, hem o predmetlerin nişannarı.

1. Okuyun naturayı yazdırmak örneeni.

Gümüşlü-kara gök üzü bütünnä dolu avgust yıldızlarınnan. Saman Yolun çatallı eni görüner, nicä bir gök deresi. Denizin aynasında gök görüner ölä dolu, ölä zengin şafklı, ani sän annayamêêrsın, neredä yukarsı, neredä aşaası. Yatêrsın deniz kenarın sıcak ufacık taşlarında, kaldırêrsın kafanı, da sana geler, ani bulunêrsın gecenin yıldız serayında. Düşän yıldızlar parlayarak kayêrlar üüsek meraların her tarafına.

yıldız serayı – зірковий палац

avtorun merkez dikkatında – у центрі уваги автора

* Soruşlar.

- Ne görer yazıcı gecä gök üzerindä? (O dolu yıldızlarlan. Yıldız okadar çok, ani onnar benzeer dereyâ. Yatarak deniz kenarında, annaşılmêêr, neredä erin üstü, neredä – deniz üstü.)
- Dilin angı demekli artistik kolaylıklarını avtor kullanêr, göstermää deyni gecä gök üzerin güzelliini? (Epitetlär – gümüşlü-kara, zengin; metaforalar – gök üzerin deresi, yıldız dünnesi, yıldızlar kayêrlar h.b.)
- Ne bu yazdırmada bulunêr avtorun merkez dikkatında? (Yıldızlı gök üzeri hem deniz)

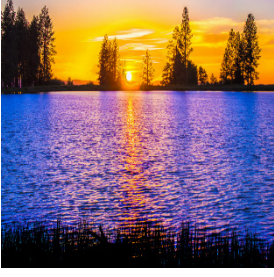
2. Okuyun teksti. Belli edin onu öz fikirini. Neçin kurudu derä?

FENERCİ

Eşil çayırar hem gür daalar ortasında akardı bir derä. Suyu boldu, derindi, ama yavaştı hem yalpaktı. Asir boyu taşıyardı o kendi **pak** sularını. Derenin üstündä üzärdilär kayıklar da, küçüräk gemilär dä.

Yaşardı o derä **boyunda** bir **ihtär** fenerci. **Avşam üstü** o oturardı kayık üstünä, da, etişip derä ortasına, tutuşturardı fenerini. **Gün aarınca** titirärdi fenerin **şılaa** derä ortasında, yolculara **şılardardı**

yolu. Dalgalar yalpak ırpınardılar derä kenarsında - derä dâ sevinärdi: insannar onu sever, o läözım insannara.

Ama insannara läözım oldu çok tafta – masa hem skemnâ yapmaa. Da onnar kestilär daa aalarını derä kenarında. Boş hem läözımsız görünärdi insannara eşil ayırlar. Da onnar sürdülär çayırları, erinä dâ papşoy ektilär.

Serin **su sızıntıları** tıkanı, derenin **kuvedi** bitti, da o öldü. O erdä, näända nezaman sa üzärdi kayıklar hem küçük gemilär, taa birkaç vakıt bir daracacık derecik şırıldadı. Ama birazdana o da kurudu. Derä akıntısı döndü aula. Sade o direk, angısına fenerci her ilkyaz geldiindä asardı fenerini, getirdärdi insanın aklısına dereyi. Ama o dirään da üstündä nem bulutlar toplanardı şansora pek siirek. *Kızgın lüzgerlär geldilär ol erlerdän da urdular insannarın kapularına.*

Açan alaca karannık ökärdi erä, ihtär fenerci çıkardı kıra da tutuşturardı feneri. Bu kırdä artık büüyärdi laana.

Küçük ocukak Sergey sorêr:

– Dädu, neçin sän feneri tutuşturêrsın? Derä diil mi çoktan artık yok?

– Onun için, ocuum, ani insannar taa islää görsünnär kendi prostluunu.

(V. *Suhomlinskiy*)

✱ *Soruşlar.*

1. Neyä sevinärdi bol sulu derä?
2. Ne oldu o daalarlan, ani derä kenarındaydılar?
3. Neçin ihtär fenerci brakmadı kendi zanaatını?

✱ *Daavalar.*

1. Bulun sinonim nişanı laflara verili laf grupaların arasında.

Kart, yaşlı; kenarında; avşamneen; gün duusuna kadar, aydınnanınca; şafkı; aydınnadardı; kaynaklar; kaavilii, gücü; pak, temiz, duruk.

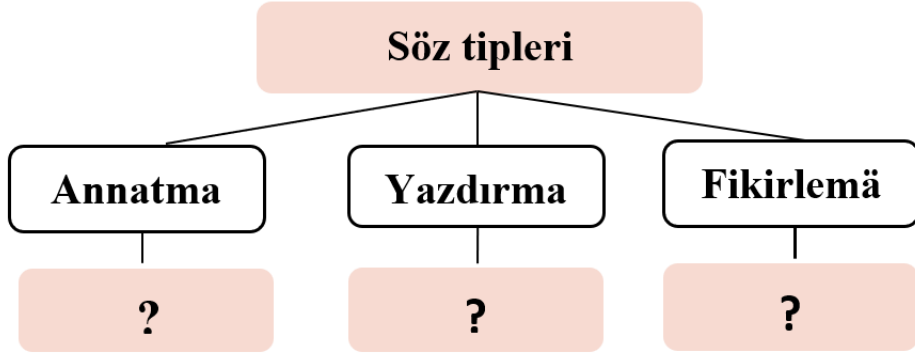
2. Belli edin tekstin söz stilini. Düşündüünüzü argumentläyin.

3. Angı söz tipindän bu tekst? E var mı burada başka söz tipin nişannarı? Gösterin tabiatı yazdırmak parçaları.

4. Kursivlän belli edili cümlelerdä angı artistik çalmı kullanılmış?

5. Yazın o predmetlerin adlarını, angılarından toplanêr tabiatın resimi, hem o predmetlerin nişannarını.

6. Tekstä görä düzün bir kısa yazdırmak aazdan (5-7 cümlä). Yazdırmada resimnäyin tabiatı o zamanda, açan derä taa kurumadıydı.

§45. YARATMA-YAZDIRMA NATURAYI KARTİNAYA GÖRÄ ARTİSTİK STİLİNDÄ

Письмовий твір-опис природи в художньому стилі за картиною

1. **GETİRELİM AKLİMIZA. I.** Angı söz tiplerini siz bilersiniz? Klasteri doldurun, dooru erleştirep soruşları *ne? nicä?(nesoy?) neçin?*

I. Neylän yazdırma tekstleri ayırılêr başka söz tiplerindän tekstlerdän? Nesoy yazdırma tiplerini siz bilersiniz? Örnekləri okuyun. Uydurun cümleleri yazdırma tiplerinnän.

Yazdırma tipleri	Örneklär
1. İnsanı	O başça halizdän masallıydı. Püskül-püskül süüt dalları sarkardılar taa aşaa kadar ölä, ani vardı nasıl ilincä dokunmaa onnara. Ortasında başçanın duruk su benzärdi maavi gökâ, üstündä üzärdi biyaz bulutlar.

2. Eri	Büün o görünärdi pek gözäl. Tel-tel yalabık kara saçları da, atlas fistanı da, yalabık gözleri da – hepsinä bunnara yoktu nasıl şaşmamaa.
3. Predmeti	Bu sabaa dumannıydı. Ufak nemnik damnaları sarmıştı dolaysını. Bişey görünmäzdi o biyaz dumandan.
4. Tabiatı	Duvarı asılıydı yıldızdan gözäl saat. Onun büyük tombarlak tiferblatı – kalın sırçadandı. Üstündä saadın – geeriki bacaklarında oturan altın at.

II. Soruşlara cuvap verin.

- Nesoy adlanêr kartına, angısında resimni natura (tabiat)?

 jivopis (resimcilik) – incä zanaat soyu, angısının yaratmaları kurulêr düzlemdä boya yardımınan. Resimciliin temel demekli kolaylı – renk. (Основним виражальним засобом живопису є колір.)

- Nasıl taa başka türlü biz deyäbiliriz resimciyä? (*Kartinanın (yaratmanın) avtoru, usta*)
- Nasıl taa başka türlü biz deyäbiliriz kartınaya? (*Plat, incä zanaat yaratması*)

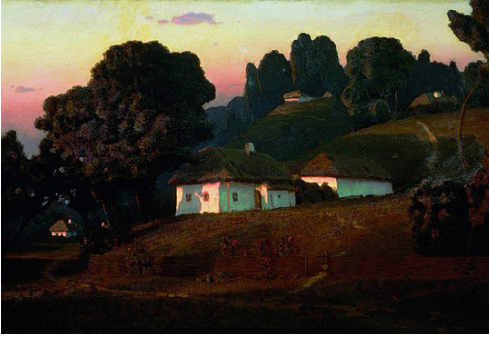
- **2.** Arhip Kuinci kartinaların reproduktiyalarını bakın. Neyi hem nesoy resimnemiş büyük hem anılmış usta? Kendi ilk duygu etkinizi annadın. Neylän başkalanêr kartına hem onun reproduktiyası?

DALGALAR

KAARLI TEPELÄR (ELBRUS)

AVŞAM UKRAİNADA

BİYAZ KAYINLAR BAŞÇASI

3. I. Okuyun materialı. „Ukrain gecesi” kartinası için ne annadılêr? Nasıl düşünersiniz, neçin resimci Arhip Kuinci – „gecä kırım türkücüsü”?

II. „Laf sandıcaandan” laflarlan tanışın.

 resimci palitrası – палітра художника; resimcilik – живопис alan – простір; düzlem – площина, поверхня; bez – полотно etki – вплив; враження; şılı – світлий, яскравий, сонячний ziya – блиск; спалах; parlak aydınlatmak – яскраве освітлення yaratım – створення

III. Teksti okuyun. Annadın eni bilgilerinizi bu teksttän. Nesoy bir ukrain gecesi, angısına biz hepsimiz sınaşık, döndü bu taynalı kartinada bayramnı ay gecesinä?

„Ukrain gecesi” – bayramnı ay gecesi

Suyun şılaması, üüsek bayır şafkı,
Ay gecesi ukrain küüyündä...
Angı şafklı fener resimindä saklı?
Angı kuvet - onun püskülündä?

Arhip Kuinci (Куymcu) – evelki Eladanın, urum milletin evladı, talantlı ukrain resimcisi. Arhip duudu 1842-nci yılda Mariupol kasabanın kenarında fukaara urum aylesindä. Onun bobasının laabydı – Emenci, işlardı adam çebotar. Dört yaşında uçacık Arhip kaldı üüsüz. Ozaman lelüsu kararladı diiştirmää onun soy adını, olsun, nicä dädusunun – Kuyumcu. Ki dädusu zanaatlanardı kuyumculuklan, altın hem

gümüş işlər ustasıydı. Lelüsü busoy söledi ydi Arhipa:

– Altın şılamaz sana, şopar, ozaman makarki söz altınnaştırsın aazları.

(Якщо тобі, хлопче, золото не світить, то нехай хоч слово визолочує уста.)

Geçecek çok yıl, da Kuinci olacek bütün dünneyä anılmış resimci. Onun kartinaları – unikal peyzaj resimneri, angıları en çok şaştırêrlar siirediciyi minunalı „şılak hem gölgä oynamasınnan».

„Ukrain gecesi” resimnendi 1876-ci yılda. Biz dura kalêrız, bakarak bu plata. İlk resimci, angısı becerdi bu kadar käämil göstermää ukrain gecesini. Şupesiz, busoy yaratma büyük sevgidän ana topraana gelir. Bu haliz Allahtan resimci-yaradıcı. Onun peyzajları etkileder siiredicileri ölä, ani onnar saatlan ayırlamêêrlar kartinalardan.

Dünnä üstündä padişaalık eder kadifä büülü gecä. Dolaysı - yavaş, sessiz. Neredän sä yukardan döküler masallı şılak. Ay görünmeer, o üzer uzacıkta, saklı koyu bulutlarda. Sualı duvarlardan fosfor biyazlı gelir, nicä minunä. Koyu karannıkta duyulêr bir saklılık. Bizä gücülä görüner üülen kavaklar hem derin uykuya dalmış evelki dermen süretleri. Hepsi uyuyêr hem raatça soluyêr. Hepsi diri, çünkü cannandırdı süretleri altın elli Usta.

Aarlıksız bir motiv şaştırêr. Neredän Kuinci almış bu, masal gibi, demekli boyları? Bekim, o kendi gecä baaşladı resimciyä onnarı? Çünkü duyardı, ne kadar onu çok severlər.

İndigo hem ultramarin dalga renkleri gerçektän etkilederlər.

Kartina dolu poeziya, ama gerçekli da. Biz bileriz, tanıyêrız üülen naturasını, evleri, ay şılaanı. Ama resimdä hepsi diişer o taynalı şafktan, angısı duudurulmuş usta elinnän. Ölä bir duygu, sansı kim sa görünmeyän aucunda tutêr büülü feneri da aydınnadêr peyzajı. Bu şafk etkilenmesi olêr „şılak hem gölgä” kontrastından, angısı becerekli eldä üüsekleşti büyük uurda incä zanaata.

Busoy bir ukrain gecesi, angısına biz hepsimiz sınaşık, döndü bu taynalı hem mecâz kartinada bayramnı ay gecesinä.

bayram – урочистість

➤ **Renk, beniz, boya - bu laflara ne deyäbiliriz?**

4. I. Sesläyin türküyü ukrain dilindä «Ніч яка місячна, зоряна ясная» (A. Golovin), bakarak kartınayı „Ukrain gecesi” (kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=WONRh-RhiE>)

Ukrain gecesi, Arhip Kuinci

II. Soruşlara cuvaplayın.

- Nesoy emoşiyalar peydalandı içinizdä?
- Ne gösterili kartınada?
- Ne en çok etkiledi sizi?

III. Okuyun T. şevçenkonun peetini ukrain dilindä. Ne için o annadêr?

Село! – І серце одпочине.
Село на нашій Україні –
неначе писанка, село.
Зеленим гаєм поросло.
Цвітуть сади, біліють хати,
а на горі стоять палати,
неначе диво. А кругом
широколистїї тополі,
а там і ліс, і ліс, і поле,
і сині гори за Дніпром.
Сам Бог витає над селом.

(1911 у.)

* Neçin, sizincä, A. Kuinci gösterer küüyü gecä vakıdı?

IV. Kartınayı yazdırmak. Sizin neetiniz – olmaa resimci, angısı resimneer laflan.

- Kartınanın baş detalleri – nesoy onnar?
- Beniz gaması – angı uygun laflarlan var nicä göstermää boyaları?
- Nesoy sizin emoşiyalarınız gördüünüzdzän? İlk fikirlär hem duygular, düşünmeklär?
- Nesoy asoşiaşiyalar? Angı soruşlar kalkınêr?
- Bekim, siz denediniz ufak-tefek işleri, detalleri, angılarını başkalar görmedi?

V. Kurun plan yazdırma yaratmanıza.

Plan

1. Arhip Kuincinin „Ukrain gecesi” kartınası.
2. Derin gecä gökü.
3. Biyaz evceezlär tümseklerdä. Kartınanın kompozışıyası.
4. Mayıllık duygusu. Kuşkuluk hem düşünmök saadı.

5. I. Annatma aazdan. Okuyup bürkaç kerä yazdırma teksti, adlayın onu, sora annadın.

1876-cı yılda anılmış resimci Arhip Kuinci yarattı kendi „Ukrain gecesi” kartınasını.

Andıynan resimcinin adını, herbir insanın önündä peydalanêr ukrain küüyün peyzajları – gökün, derelerin, kırların. İnsan unudulêr da sansın girer bir başka dünneyä, ayrılıp durduu erindän.

Peyzaj ustası şannêr, türkü gibi çalêr dolaykı dünneyi osoy, nicä o var. Hepsi büüyümnär onun kartınalarında diri, gerçekli. Busoy „Ukrain gecesi” kartınası da.

Kartınanın reproduktıyasında – ukrain küüyü. O sarılı gecä sıcaannan hem ay şafkınnan. Koyu-maavi gamma raatladêr siirediciyi, biz annêrız, ani insannar dinnener. Yıldızlar daalmış koyu göktä, nicä biyaz lehtlär kara toprakta.

Üšek tümsektä – eski ukrain hataları. Evlerin örtüleri – samandan, topraktan duvarlar kireçli. Camnarda şılak yanmêr, çünkü insannar artık uyuyêrlar, dinnenerlär eni günä karşı. Pençerä kapakları açık, ki insannar onnarı kapamazdılar, ay şılaa girsin içersinä deyni. Elektrik ozaman yoktu, mumnar paahydı, onuştan da ay şılaanı kullanardılar. Ama kuşku baktıynan, göreriz şılaa, ani gelir dipteki içerdän. Orada, o içerdä aydınnık. Neçin, acaba? Bunu biz bilmeeriz... Beki, orada duudu uşacak, da mamusu diker ona eni küçük rubacak? Orada gün bitmemiş, o devam eder.

Evlerin yukarsında biz göreriz dermen. Onu olur benzetmää bir delikanniya, ani çıkmış başçaya mayıl olmaa hem şaşmaa, biyaz simalı kızlara gibi, evceezlerä.

Resimci göstermiş küüyü şıralı gecä şılaanda, sansın ay okları düşerlär evlerin üstünä. Kartınayı yapêr meraklı hem şaştırıcı o, ani kendi ay görünmeer, sade onun sarı okları. İçindä uyanêr bir meraklık – ne var o taynalı karannıkta?

Kartınanın sol tarafında akêr derä, onun kenarında iki boylu kavak hem süüt aacı. O iki kavak aacını bän benzederim masa üstündä iki muma, ani yanmêêrlar.

Küüyün bir uzak kenarında – gözletmäk külesi. Bu gösterer, ani küüyün var koruyucusu. Ani ona lâazım koruyucu türlü hatalı işlerdän, fena hem kara kuvetlerdän. Evceezlerä götürer taynalı bir yolcaaz, ani başlêêr koyu karannıkta. Kartınanın kompozitiyası kurulu ölä, ani ilkin dikkatını çeker onun orta planı. Sade sora denersin ön planda o yolcaazı. O sansın çaarêr yolculaa, taynalı seremceyä.

Bu kartınanın reproduktiyasını seftä gördüynän, bän çok şaşım hem kef kablettim. Bu käämil yaz gecesini resimci göstermiş pek ustalı. Seni kaplêêr ölä bir diil sıradan duygu, ani isteersin girmää o sıcak ukrain gecesinä. Çünkü burada padişaalık eder raatlık, usluluk hem sessizlik, angılarını becermiş göstermää talantlı avtor.

II. Hazırlanın yazdırmaa Arhip Kuincinin „Ukrain gecesı“ kartinasını plana görä. Kullanın eni lafları.

Resimcilik termineri

• **Akşent** – renklän, şafklan, çiziylän nişannamak kolaylı yada nesoyso figuranın, simanın, resimnemäk ufaklın ölä düzlemdä erleşmäk, angısına lâazım çekmää siiredicinin dikkatını.

• **Alanın plannarı** – resimdä belli meydanın parçası, angısı bulunêr siiredicidä türlü uzaklında. Kartınanın olur olsun ön planı, orta planı, arka planı.

• **Kartınanın kompozitiyası** – bez düzlemdä predmetlerin erleşmesi. Resimci erleştirer çiziye, rengin lekesini, şafkın lekesini ölä, ki oluşturmaa resimin bütünnüünü hem demekliini.

• **Kolorit** (italyan dilindän *colorito*, *color* – renk, boya) – renk benizlerin uydurmak sisteması, angısı kurêr birlii hem oluşturrêr boyalı oluşların estetika gözeliini.

§46. YARATMA-YAZDIRMA İNTERYERİ

Твір-опис інтер'єру

DÜŞÜNELİM. İnteryeri yazdırmakta ne hesaba alınêr?

Test soruşuna dooru cuvabı bulun.

İnteryeri yazdırmakta hesaba alınêr:

A. odanın, ierin, muzeyin hem başka yapıların içänki yazdırılması.

Ä. odanın, ierin, muzeyin hem başka yapıların dışänki yazdırılması.

B. evin bütünnä görünüşü.

1. Okuyun bir örnek, nicä gagauz artistika literaturasında interyer yazdırılêr. Hazırlanın soruşlara cuvaplamaa.

Hayatta, kapunun ardında, iki kazık üstündä durardı **bakırlık**, angısında asılıydı bir **aa kofaylan** bir eski kazan. İkisi da onnar örtülüydülär **aa kapaklarlan**. Kapunun beräända, köşedä, dayalıydı bir ontuk süpürgä, baalı kara hem eşil iplärlän. Kapuya karşı taa tavanadak çıkardı büük **alacalı bacalık**. Onun aazında, yukarda, geeriliydi bir **bürüncük peşkir**, aşaaında **dikili tanteli**. Bacanın hem ard duvarın arasında boş er izmet edärdi **sergen** erinä. Burası doluydu türlü ölmeklärlän, tencerelärlän; hep burada asılıydı un elää hem eski, yaalı kaşıklık. **Sergen setlerinin** birindä yatardılar: **sarmısak tokmaa**, duvarlardan tozu silmää bir pipi kanadı hem oklava. Sergenin yanında, duvarda kakılıydılar enserlä, angılarında asılıydı buruşuk, kuru **ardey dizisi**, **poy otu**,

çibrița hem **kara naanä dizisi**. Bunnara hepsinä yannaşık asılıydı yıllarını unutmuş **tombarlak sofra** hem **kenever torbacık**, dolu şıra pitasinnan. ...

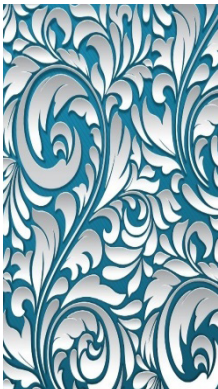
Biz girdik içeri. İçersi kokardı **feslenä** hem naftalinä. Sarı topraklan suvalı erdä döşeliydi **biyaz sargı** hem **yollu yapaa pala**. Sobada relyefli resimniydi çölmek içindä bir çiçek üç dallan. Ön duvarda vardı birkaç **ornamentli hasa** hem birkaç patret. Patretlerin birisinin üstü donaklıydı yalabık gelin telinnän (Kara Çoban, Hepsi isteer çivilizaçiyaya).

tanteli – мережива; **bakırlık** – гачок для підвішування відер; **tokmak** – калаталка, дерев'яний молоток; **kenever torbacık** – конопляний мішечок; **aaç kofa** – дерев'яний цебер; **hasa** – біла бавовняно-паперова тканина.

* *Soruşlar.*

- ❖ Angı içerlär yazdırılı bu yaratmada?
- ❖ Nişannı lafları yazın, maanalarını annadın.
- ❖ Başkalanêr mı evelki kuhnenin interyeri büünküsündän?
- ❖ Var mı nasıl bişey annatmaa o insannar için, ani yaşarmışlar bu evdä?
- ❖ Okuyun içersinin yazdırılmasını. Var mı sizin evin duvarlarında portret?
- ❖ Bulun teksttä predmetlerin erlerini da okuyun.

Odanın içyankı görünüşünü yazdırmaya deniler **interyer** (fr. *intérieur* – içyankı).

Odanın yazdırılması cuvap verer soruşlara:

- neredä erleşik?
- ne erleşik?
- nesoy o predmet?

Odanın yazdırılması – o bulunan odada predmetlerin (onnarın erlerinin) yazdırılması.

Yazdırılêr duvarlar, er, pençerelär, mebel, tertiplär (kartina, çölmek) h.b. Alınêr hesaba predmetlerin nişannarı da: renk, ölçü, forma (şekil).

2. İnteryeri yazdırmak planınnan tanışın. Yazdırın ona görä kendi içernizin interyerini.

İnteryeri yazdırmak planı:

I. Giriş. (İçersinin genel karakteristikası, neredä bulunêr, sevindirici mi, raat mı)

II. Temel payı.

1) içersinin ölçüsü, balabannı, genişlii; aydınnık mı, kuytu mu h.b.;

2) pençerelär, onnarın büüklüü, donaklı;

3) duvarlar, erin döşenmesi, onnarın benizleri h.b.;

4) var mı dekoru, stili, nesoy tertipli;

5) mebel, ani var içerdä.

III. Sonuç, bütündän bakış. (Ne yapêrsınız içernizdä, beenersiniz mi onu)

3. Cümleleri tamannayın.

1. Kuytu verer içersinä

2. Odayı gözelleder (donaklêêr)

3. İçersinin en büük payını kaplêêr

4. Kapunun sol tarafında bulunêr

5. Karşıda durêr... .

6. Köşedä erleşik

4. Okuyun yazdırma tekstini. Bulun, ne hem nesoy yazdırılı onda.

Ana dili klasımız

Biz may her gün üüreneriz gagauz dili klasında. Bu klas büük hem aydınnık. Büük pençerelerdän çok şafk gelir. Kendi yapracıklarını güneşä uzadarak, pençerelerin setlerindä türlü-türlü çiçek büüyer. Klasın izmetçileri çiçekleri haftada bir kerä yıslêêrlar. Klasımızda var üç sıra açık-mor renktä eni yalabık banka hem skemnä. Bankaların açık rengindän klasımız taa da aydınnık görüner. Beyaz duvarlarda asılı anılmış gagauz peetçilerin hem yazıcıların patretleri. Arka duvarda, bir açık dolapta, dizili şkola kiyatları hem peet toplumnarı.

Gözäl klasımızı severiz, burayı büük havezlän geleriz.

5. I. Dikkatlı siiredin sizin üürenmäk klasınızı. Çizin tefterlerinizdä tablişayı, doldurun onu.

Predmetlerin adları, ani var içerdä	Er, neredä onnar erleşik	Predmetlerin nişannarı (forma, renk, ölçü h.b.)

II. Kullanıp planı, yazdırın üürenmäk klasınızı.

1. Neredä bulunêr klas (kat (etaj)).
2. Klasın genel yazdırılması: ölçüsü, kaç pençerä var, aydınnık mı, duvarların rengi, onnarın tertiplii.
3. Predmetlär, onnarın erleştirilmesi hem nişannarı.
4. Avadannıklar (karta, kiyat, sergi, portret, tablița h.b.)
5. Sonuçlar (var mı klasta hepsi, ne läüzüm üürenmäk için).

§47. AYIRINTILI ANNATMA ARTİSTİK YARATMASINI YAZDIRMA ELEMENTLÄRLÄN

Докладний переказ текстів художнього стилю з елементами опису

- 1. I. Okuyun teksti. Angı söz stilindä hem tipindä yazılı tekst? Var mı nasıl demää, ani bu artistik stilindä annatma tekst yazdırma elementlärän? Açıklayın, neçin?

Sandi hem Girgina üürenerlär çölmek yapmaa

O küüdä, neredä yaşêrlar Sandi hem Girgina, vardı bir çölmekçi, onun adıydı Altınparmak Simu. Kimsey bilmärdi, neredän hem kim vermiş ona bu adı. Ama sölärdilär, ani ona deerlär Altınparmak onun için, ani o pek

fentli bir kişi, elleri altın keser. Ama onun talantı çıkmıştı çölmekçiliktä. Simu Altınparmaan çölmeklerini gelärdilär almaa dolay küülerdän.

Sandi hem Girgina giderlär bakmaa, nicä usta yapêr çölmek.

Çölmekçi Simu sol kolunna çevirir tekerlää, saa kolunna doorudêr çamur topunu, onun ellerindä diiştirärdi formasını. Ki yapışmasın eli çamura, çölmekçi yıslardı elini suda. Onun yanında vardı bir kap, dolu suylan. Simu çölmekçi verer Sandiyä hem Girginaya birär parça kırmızı çamur da deer:

– Hadi, uşaklar, yapın, bakalım, birär çölmeçik.

Sandi deer:

– Bän yapacam!

Girgina cuvap eder:

– Bän da yapacam!

Simu usta deer:

– Kim taa islää yapacak, tekerlää çevirecek!

Simu Altınparmak verdi Sandi çocucaa tutsun çölmecii da kendisi çevirdi tekerlää. Ačan Sandi savaşırdı yapmaa çölmek kendi ellerinnän, Simu Altınparmak annadardı uşaklara, nicä läözım dooru çalışmaa, yaparkan çölmek. O annadardı:

– Tä çölmään başı, ensesi, omuzu, güüdesi, temeli...

Girgina sevineräk bakardı, nicä Sandinin ellerindä bir topcaaz kırmızı çamur döner, yalabıyarak da olêr gözäl bir çölmecik.

Simu Altınparmak dedi:

– Şindi biz koyacez çölmekleri fırına, çölmeklär läözım kurusunnar. Sandi hem Girgina yardım edärdilär usta Simu Altınparmaa doldurmaa fırını çii çölmeklärän.

İki saattan sora usta Simu Altınparmak çıkardı fırından çölmekleri da dizdi onnarı sergendä.

Ačan çölmeklär piştilär fırında da suudular, Simu Altınparmak çıkardı dolaptan küçücük kaplarda boyaları, iki taane sürgüç, verdi birisini Sandiyä, öbürünü – Girginaya da dedi:

– Hadi, resimneyin, gözelledin çölmekleri. Bakalım, kim taa islää gözelledecek çölmekleri.

Sandi dedi:

– Bän resim edecäm kuzu.

Girgina dedi:

– Bän resim edecäm çiçek!

Bundan sora en gözäl çölmeklär sayıldılar Simu Altınparmak ustanın çölmekleri, angılarını boyardılar hem resim edärdilər üstündä çiçek, kuzu, bulut, deniz, tekerlek, beygir hem taa gözäl işlär.

S. Bulgar

II. Soruşlara cuvap verin.

- ❖ Ne için söz gider annatmada? Kim onun baş geroyları?
- ❖ Neçin Simuya sölärdilər Altınparmak? Nedä adamın talantı çıkmıştı?
- ❖ Bulun teksttä da okuyun, nesoy Altınparmak yaparmış çölmek? Ne o yazdırma?
- ❖ Ne teklif etmiş çölmekçi Simu uşaklara? Ne o annadardı uşaklara, yaparkan çölmek?
- ❖ Nicä läüzüm dooru çalışmaa?
- ❖ Ne läüzümdü yapmaa, çölmeklär kurusunnar deyni?
- ❖ Ne resimnedilər uşaklar gözelletmäk için çölmekleri?

III. Yazın detalili (ayırıntılı) annatma verili artistik yaratmasına görä, yazdırarak çölmek yapmasını.

§48. GAGAUZ RESİMCİNİN SÜJETLÄN KARTİNASINA GÖRÄ ANNATMA

Розповідь про сюжетну картину гагаузького художника

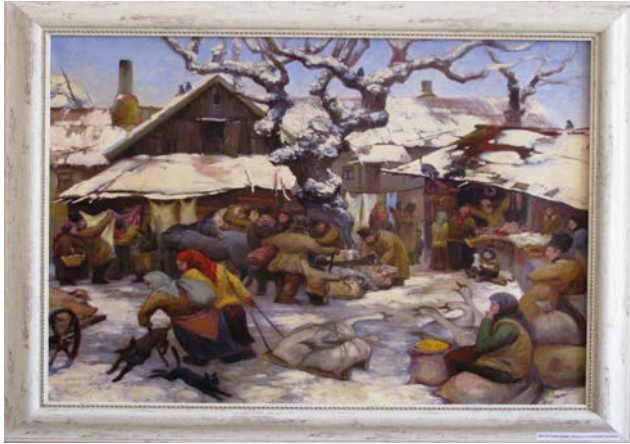
1. Okuyun Dm. Kara Çobanın şiirini. Ne etkiledi sizi bu yaratmada? Kim onun kahramannarı?

Panayırdan

İnsan daalêr, evä varêr
panayırdan kalaba.
Hoş hallardı, çok mallardı,
başlar gider balaban.
Oldu alış, oldu veriş,
pazarlanmak yarım gün.
Kim ne almış, kim ne vermiş,
nerdä onnuk, nerdä bin...
Geler boba – dolu torba,
oyuncaklar cıngırdêr.

2. Siiredin G. Deçevin «Yarmarka» kartinasının reprodukçiyasını. Cuvaplayın soruşlara:

- Angı renk kartinada temel? Neçin? Nesoy renklerin yardımınnan resimci kış gününü yazdırêr?
- Nicä avtor resimneer aaçları? Angı renktä kartinada kaar? Neçin?
- Nicä düzülü kartina? Nicä gösterili derinnik kartinada?
- Gerçekleştirmää deyni bizdä şen kef, angı renkleri kullanêr avtor?

Kolada panayırı, G. Deçev

3. Okuyun gagauz resimcinin süjetlän kartinasına görä yaratma örneklerini.

G. Deçevin «Yarmarka» kartinasına görä annatma

Grigoriy Deçev – bir genç resimci, angısında var çok meraklı kartina. Onnarın biri – «Yarmarka». Bu resim pek gözäl hem renkli. Onda yazdırılı olaylar pazar gününün yarmarkasında. Bu kartina – süjet kartinası, angısı uyêr yaşayış-aylä janrasına.

Resimci yazdırêr bizä panayırın şamatasını. İnsannar toplanmışlar erkendän alış-veriş yapmaa deyni. Dışarda suuk, ama insannara suuk gelmeer, neçinki onnar kaçınêrlar ötää-buyanı. Hava da sert diil, o lüzgersiz, güneşli hem yımışak. Gök maavi, bir dâ bulutçuk yok, pak hem açık. Lüzgär yalpak eser.

Kartinanın ön planında biz göreriz iki karı, onnar taşıyêrlar sırtlarında torbaları hem kızakları, şindi kâr almışlar mallarını. Biraz taa öteedä var nicä görmää dartışmayı bir koç için. İki eşek bekleer kendi sırasını bu alış-veriş baasında. Saa köşedä babucuklar satêrlar papşoy, booday hem kaaz. Sol tarafta

köpeklän kedi kaçınêrlar. Panayırın ortasında adamnar satın alêrlar koyun hem ayırêrlar koyun derisini. Bir tarafta ekmek masulları satılêr. Satıcılar baarıp, çaarêrlar müşterleri. Arka planda eski evlär örtülü kaba kaarlan.

İnsannar sevinerlär, ani hava ii oldu, da onnarın umutları gözäl alış-verişä başa çıktı. Avtor kullanêr suuk renkleri: biyaz, maavi, boz, mor. Ama bu hiç bozmêêr insannarın hem bizim keflerimizi. Biz duyêrız bu atmosferayı, şamatayı, lüzgercii, angısı getirer türlü tatlı kokuları. Avtor yardım etti bizä görmää, nicä ileri bizim dedelerimiz yaşardı. (Sofya Kel)

Ş49. YARATMA-ANNATMA VERİLİ SÜJETÄ GÖRÄ

Твір-оповідання за поданим сюжетом

1. Okuyun fabulayı. Açıklayın onun öz fikirini, bulun paylarını.

Köpek hem bir parça yaanı

Bir yaanı tükenin yanından geçärmiş bir köpek. Tükenin dä önündä, bir masa üstündä, diziliymiş yaanılar, müşterleri deyni buyur etmäâ. Tam o vakıt ta kasapçı girmiş lafkanın içyanına su içmäâ. Açan köpek deneer, ani kasapçı yok, uzanıp masanın üstündän, kapıverer bir parça et da kaçıverer küüyün kenarına.

– Geçecäm dereyi, – düşüner, – oturacam çayır içinä da iyecäm. Orada bana kimsey engel etmeyecek.

Kaçêr köpek dereyâ dooru – foka firlêêr. Gördükça, ani kimsey yok ardında, yavaşêr. Piner köprücünün üstünä da gider yavaş-yavaş derenin öbür tarafına. Bir da köprünün yarı erindä bakêr aşaa su içinä da durgunêr.

Su sa derenin üstündä osoy usulmuş hem durukmuş, ani herşey üstündä görünärmiş, nicä aynada. Da, baktıynan suya, o görer orada kendindän taa batal bir köpek, aazında da dişlerinnän tutêr bir koca kumata yaanı.

– Oo, – düşüner köpek, – bu, olmalı, bir sır budu, zerä o taa iki kat büük, ani ne var bendä! Bu parçayı, ani bän kaptım, ancak bana büünnük. Yazık!

Çekeder o gitmäâ ileri dooru da genä durgunêr.

– E, ne olacaktır, dalıp ta kapayım ondan bu sır budunu? Yok bişey, ani bu köpek bendän taa büük, bän ansızdan dalıverecäm; o korkacak, kaçıracak yaanıyı aazından, bän da kapıverip – kaçacam.

Hiç kaybetmeyeräk vakıdı, sıbıdêr köpek aazından yaanısını dereyâ da atılêr kendisi da onun ardından su içinä o erä, nerdä göründüydü o büük batal köpek.

Dalıp-çıkêr, dalıp-çıkêr, ama birerdä yok ne o köpek, ne da o sır budu. Kuvetsiz, küsülü, süskünü aşaa, üzer kenara.

– Kaçtı bendän korkak, – burnu altından dedi o. – Gördü, ani bän sıbıdıldım su içinä da korkudan kaçtı. Uydu işi onun!

– Kimin için lafedersin ba, köpek? – sordu saksan, angısı oturardı diil uzakta bir aaç üstündä.

– Töö köpeklän, angısının aazında vardı bir kocaman lokma. Görmedin mi, nereyi o kaçtı?

Saksan bayıldı gülmää.

– Aman, saalicaan olsun, nicä mi açık aazlısın, ahmacıksın sän!

– Neçin bän ahmacıkım? – sordu köpek.

– Neçin ani yoktu kimsey o su içindä sendän kaarä. Sän kendi-kendini, nicä aynada, gördün orada ba, prost, – hep güleräk deer saksan.

– Sän ne?

– Bän sana dooru deerim. Deredä sän gördün kendini.

– Ama sän yalandırmêêrsın mı beni? – inanan-inanmaz sordu köpek.

– İnanmêêrsın mı? – bak taa bir keret ozaman, – istär-istemäz dedi saksan.

Pali iildi derenin kenarından suya dooru da genä gördü o batal köpää su içindä.

– Ani sal bir kerä: görecan, ani o da salêr.

Köpek sesledi saksanı; geçmedi çok, nicä o, kısıp kuyruunu, yaklaştı da deer:

– Senin dooruluun, saksancım. Boşuna bän kaybettim yaanıcımı aazımdan!

Ol-olma pişman, – dedi takırdıyka, – ama açan gözün büüyer aalemin işinä, kendinin da kaybedersin. Ölä da sana läázım.

Ezopa görä

- *Kurun tekstä plan, ona görä kısıdan annadın içindekiliini.
- *Angı cümlä açıklêêr fabulanın moralini?
- *Resimnäyin fabulanın süjetini.

 Süjet - o bir oluş yada birkaç oluş sıralı, ani açıklêêrlar yaratmanın içindekiliini.

Belli ediler süjetin te bu elementleri: *ekspozitiya, oluşların açıklanması, oluşların ilerlemesi, kulminaşıya, oluşların sonuçları.*

- **2.** Verili tablıtaya görä hazırlayın aazdan bir annatma süjetin elementleri için “Köpek hem bir parça yaanı” fabulasına görä.

Süjetin elementleri		Örneklär “Köpek hem bir parça yaanı” fabulasından
Ekspozitiya	Tanışmak.	Nezamansa bir aaç köpek geçer bir yaanı tükenin yanından da deneer, ani yaanılar masa üstündä kalmışlar kasapçısız.
Oluşların açıklanması	Oluşların açıklanmasının çeketmesi.	Köpek kapıverer yaanıyı da ne var kuvedi kaçêr küüyün kenarına dereyâ dooru.
Oluşların ilerlemesi	Oluşlar, neredä açıklanêr baş geroyların düşünmeleri, neetleri.	Geçeräk dereyi köprü üstündän, pali deneer su içindä bir büyük batal köpää, angısı aazında dişlerinnän tutêr bir sır budunu. Da düşüner, kapsın onu bu hayvandan.

Kulminațiya	Açan oluşlar etişerlär en üüsek uura, da başlêêr üzä çıkmaa cuvaplar soruşlara.	Nicä o kaybeder kendi lokmasını, bulamêêr o sır budunu da. Annayamêêr da ne oldu o vakıda kadar, taa buluşmadıynan saksannan.
Oluşların sonuçları	Oluşlar, angılarında belli kim dooru, kim da yanıldı. Açan çekiler bir sonuç sınırı.	Köpek duydu yannişlını da çok pişman oldu, ama geç. Saksan açtı onun gözlerini: büüyer sä gözlerin aalemin işinä, kaybedersin kendinin dä.

§50. YAZILI ANNATMA SADÄ PLANA GÖRÄ

Складання розповіді за простим планом

1. Bakın verili fotoyu. Denäyin annatmaa, ne görersiniz onda.

* Yazdırın personajların işlemini, görünüşünü. Ne hem nesoy yapêrlar personajlar?

- Annadın, ne hem nesoy yapêrlar personajlar
- Resimin arka planını (fonu) yazdırın.

- Gösterin kendi etkilenmenizi resimdän.
- Kurun bir plan

Plan

1. Göstereriz, kim var resimdä (fotoda).

Resimdä biz göreriz bir aylä: üç uşak hem onnarın anası-bobası.

2. Yazdırêrız personajların işlemini.

Aylä toplanmış kapöonsündä da yapmış Kaar Babusunu. Ana-boba uşaklarınnan şen oynêrlar hem kışa sevinerlär.

3. Yazdırêrız personajların görünüşünü (suratı, saçları, rubaları).

İnsannar sıcak kış rubalarına giyimni. Ellerindä – eldivennär, bobadan kaarä, hepsinin başlarında var şapka. Hepsinin suratları şen hem kısmetli.

4. Annadêrız, ne hem nesoy yapêrlar personajlar.

Resimin ortasında (merkezindä) bulunêr kocaman bir Kaar Babusu. Kafasında – mor şläpa, boynusunda – kırmızı poşi. Suratında – geniş gülüş.

Sanêrım, ani aylä pek şen hem sevinçli vakıdı geçirer.

5. Arka planı yazdırmak.

Resimin arka planında biz göreriz bir ev, olmalı, burada yaşêr bu aylä.

6. Göstereriz kendi etkilenmemizi resimdän.

Bän çok beendim bu resmi, çünkü bän da pek severim kışın kaarlan oynamaa dostlarımmnan hem yapmaa Kaar Babusunu kendi kardaşımmnan hem kızkardaşımmnan.

2. 🐻 Yazın annatma sadä plana görä. (Kullanabilirsiniz teklif edili aşaaada resmi)

Eni kızak, Vitaliy Baranenko

İÇİNDEKİLÄR

§1. Giriş. Вступ. Gagauz dilinin güzelli hem zenginii. Краса та багатство гагаузької мови	3
§2. Tekrarlamak. Повторення	6
Морфологія	
§3. Söz payları. Частини мови	11
§4. Adlık – kendibaşına söz payı. Іменник як самостійна частина мови	14
§5. Adetçä hem öz adlıklar. Іменники, що позначають загальні та власні назви	18
§6. Adlıkların kurulması. Творення іменників	22
§7. Adlıkların üç hallanmak tipleri. Hallar. Три типи відмінювання іменників. Відмінки	27
§8. Konsonnan bitän adlıkların hallanması. Відмінювання іменників, які закінчуються на приголосний	31
§9. Vokallan bitän adlıkların hallanması. Відмінювання іменників, які закінчуються на голосний	36
§10. „K” konsonunnan bitän çokkısımnı adlıkların hallanması. Відмінювання багатоскладових іменників, які закінчуються на “к”	39
§11. „K” konsonunnan bitän adlıkların küçüldek forması. Пестлива форма іменників на “к”	44
§12. Adlıkların çokluk sayısında hallanması. Відмінювання іменників у множині	47
§13. Adlıkların saabilik forması. Форма приналежності іменників	51
§14. Saabilik formasında adlıkların hallanması. Відмінювання іменників у формі приналежності	55
§15. Yabancı dillerdän alınma adlıkların hallanması. Відмінювання запозичених іменників	61
§16. Adlıkların dooru yazılması, sintaksis rolü, morfologiya analizi. Правопис, синтаксична роль, морфологічний розбір іменника	68
§17. Nışannık. Nışannıkların genel maanası, sintaksis rolü. Прикметник. Загальне значення, синтаксична роль прикметників	74
§18. Nışannıkların yaraştırma uurları. Ступені порівняння прикметників	78
§19. Nışannıkların kurulması. Творення прикметників	84
§20. Nışannıkların dooru yazılması. Правопис прикметників	88
§21. Nışannıkların morfologiya analizi. Морфологічний розбір прикметників	93
§22. Nışannıkların kullanılması sözdä. Використання прикметників у мовленні	97
§23. Sayılıkların genel maanası, sintaksis rolü. Числівник. Загальне значення, синтаксична роль числівників	100
§24. Sıra hem sayı sayılıkları. Порядкові і кількісні числівники	106
§25. Sayı sayılıkların çeşitleri. Розряди кількісних числівників	111

§26. Sayılıkların kuruluşça bölümneri. Види числівників за будовою	116
§27. Sayılıkların dooru yazılması. Правопис числівників	122
§28. Sayılıkların morfolojiya analizi. Морфологічний розбір числівників	126
§29. Sayılıkların kullanılması sözdä. Використання числівників у мовленні	131
§30. Aderlik. Aderliklerin genel maanası, bölümneri, sintaksis rolü. Займенник. Загальне значення, розряди, синтаксична роль займенників	137
§31. Üz aderlikleri. Особові займенники	140
§32. Üz aderliklerin hallanması. Відмінювання особових займенників	142
§33. Hatırlık aderlikleri. Займенники поваги	145
§34. Hatırlık aderliklerin hallanması. Відмінювання займенників поваги	148
§35. Gösterici aderliklär. Вказівні займенники	149
§36. Gösterici aderliklerin hallanması. Відмінювання вказівних займенників	153
§37. Bellilikçi aderliklär. Aderlik kendi. Означальні займенники. Займенник себе	157
§§38-39. Soruş hem ilişiklik, bellisiz hem inkär aderliklär. Питальні і відносні, означені і заперечні займенники	159
§40. Yaratma-annatma kendi gözletmenä görä. Твір-оповідання на основі побаченого	162
§41. Aazdan yaratma-annatma yaşamaktan bir olay. Усний твір-оповідання про випадок із життя	165
§42. Aazdan detalili (ayırıntılı) annatmak artistik yaratmalarını annatma tipindä fikirlemäk elementlerinnän. Усний докладний переказ художніх текстів розповідного характеру з елементами роздуму	167
§43. Yazılı yaratma-fikirlemä artistik stilindä kendi siiretmenä hem etkilenmenä görä. Письмовий твір-роздум у художньому стилі про вчинки людей на основі власних спостережень	170
§44. Yaratma-yazdırma tabiatı (aazdan). Усний твір-опис природи	172
§45. Yaratma-yazdırma naturayı kartinaya görä artistik stilindä. Письмовий твір-опис природи в художньому стилі за картиною	175
§46. Yaratma-yazdırma interyeri. Твір-опис інтер'єру	182
§47. Ayırıntılı annatma artistik yaratmasını yazdırma elementlärlän. Докладний переказ текстів художнього стилю з елементами опису	185
§48. Gagauz resimcinin süjetlän kartinasına görä annatma. Розповідь про сюжетну картину гагаузького художника	187
§49. Yaratma-annatma verili süjetä görä. Твір-оповідання за поданим сюжетом	189
§50. Yazılı annatma sadä plana görä. Складання розповіді за простим планом	192

Навчальне видання

**БУЖИЛОВА Валентина Михайлівна
СЮРМА Єфтинія Петрівна
МІЛКОВ Анатолій Миколайович**

ГАГАУЗЬКА МОВА

**Підручник для 6 класу
закладів загальної середньої освіти**

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено.**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
„Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей”

В оформленні підручника використані
ілюстрації з вільних інтернет-джерел

Редактор Іван Кіор
Коректор Тіна Вачева
Верстка Валерії Кушнір, Дмитра Божика

Формат 70x100/16.

Ум.-друк. арк. 15,87. Обл.-вид. арк. 12,00.

Наклад 158 прим. Зам. № 1735.

Видавець і виготовлювач МПП „Букрек”,
вул. Радіщева, 10, м. Чернівці, 58000.

Тел.: (0372) 55-29-43, +380 (66) 400 87 05. E-mail: info@bukrek.net

Сайт: www.bukrek.net.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р.